

Bidrag til Familien Rosenkrantz's Historie

i det 16. Aarhundredes sidste Halvdel.

Af

A. Heise.

Familien Rosenkrantz indtog i det 16. Aarhundredes sidste Halvdel saa mægtig en Stilling i det danske Aristokratis Rækker som faa eller ingen andre. Dette gjælder især Hovedlinierne, der nedstammede fra Rigshofmester Erik Ottesen (Rosenkrantz), der døde 1503. Hans Sønesøn, Rigsraad og Ridder Oluf Nielsen Rosenkrantz til Valø, efterlod sig ved sin Død 1545 vel ingen Sønner; men han havde i sit Ægteskab med den bekjendte Landsdommer og Rigsraad Mogens Munks Datter, Ide Munk, flere Døtre, af hvilke den ældste, Birgitte Rosenkrantz, blev gift med Rigsraad Peder Bilde til Svanholm, en Søn af den bekjendte Rigshofmester Eske Bilde, og den yngre, Mette Rosenkrantz, med Rigsraad Sten Rosensparre til Skarholt i Skaane og efter hans tidlige Død med den berømte Rigshofmester Peder Oxe til Gisselfeld. Medens Valø-Linien saaledes gennem disse tre Svogre hævedes til den største Anseelse og Glans, havde en anden af Erik Ottesens Sønesønner, Rigsraad Otte Holgersen Rosenkrantz

til Boller, ved sin tidlige Død i Aaret 1525 efterladt sig 4 unyndige Sønner, Holger, Erik, Otte og Jørgen, der i Midten af Aarhundredet skulde komme til at hæve Rosenkrantzernes egen Slægt til den højeste Anseelse, i det de tre af disse Brødre, Holger Rosenkrantz til Boller, Erik Rosenkrantz til Arreskov og Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm, alle skulde blive Rigsraader og komme til at indtage meget betydelige Stillinger i Statens Tjeneste. Disse her nævnte 6 Mænd komme saaledes for en stor Del til at give Adelsregimentet under Kristian den 3^{die}s sidste Regeringsaar og under hele Frederik den 2^{des} Tid sit Præg, baade i Fredens og i Krigens Gjæringer, baade indenlands og udenlands. Det er disse 6 Mænd, som nærmere skulle omtales i det følgende, saaledes at de tre Svogre af Vallø-Linien først skildres, derpaa i et senere Afsnit de tre Brødre Rosenkrantz med de Mænd, der nærmest slutte sig til dem. Med Hensyn til Behandlingen af Stoffet bemærkes, at det oprindeligt var bestemt til at skulle udgjøre tredie Del af «Familien Rosenkrantz's Historie», men at det paa Grund af forandret Bestemmelse meddeles i dette Tidsskrift, paa enkelte mindre Forandringer nær i samme Form, hvori det er udarbejdet efter sin første Bestemmelse.

Første Afsnit.

**Svogrene Peder Bilde, Sten Rosensparre og Peder Oxe
samt deres Hustruer.**

I.

Peder Bilde til Svanholm og Birgitte Rosenkrantz til Øster-Vallø.

Af Hr. Oluf Nielsen Rosenkrantz's og Fru Ide Munks tre Døtre, Birgitte, Mette og Karen, var den førstnævnte

født i Aaret 1530¹⁾ og opkaldt efter sin Farmoder, Fru Birgitte Olufsdatter (Thott) til Vallø, Hr. Niels Eriksen Rosenkrantz's Enke, der var død kort før, i Aaret 1528. Sine første Aar tilbragte hun hos Forældrene, dels paa Vallø, dels paa Nyborg Slot, som Hr. Oluf Rosenkrantz som Hofmester for den unge Hertug Hans havde faaet i Forlening i Aaret 1533. Her synes hun, ligesom Hr. Olufs øvrige Børn, at have været, da Slottet i Aaret 1534 blev indtaget af Grev Kristoffers Mænd. Hun var ligeledes paa Vallø, da Hr. Oluf Nielsen Rosenkrantz i Begyndelsen af 1535 blev fangen af de Grevelige og Borgen indtagen; i al Fald var hun her endnu i Slutningen af December 1534²⁾. Senere tilbragte hun nogle Aar i sin tilkommende Svigerfaders, Eske Bildes, Hus og er formodentlig forbleven her, indtil dennes Hustru, Fru Sofie Henriksdatter Krummedige, døde i Maj 1539. Ifølge det nøje Venskabsforhold, der fandt Sted mellem Oluf Rosenkrantz, Eske Bilde og deres Hustruer, blev den unge Birgitte allerede i sit 12. Aar lovet bort til Eske Bildes ældste Søn Peder. For øvrigt opholdt hun sig tillige med sin Familie paa denne Tid i Mahnø, hvor Oluf Nielsen ejede en Gaard, og her undervistes hun og hendes Søkende paa denne Tid, omtrent i Aaret 1542, af den senere saa berømte Niels Hemmingsen, der netop da var vendt tilbage fra Wittenberg³⁾.

Peder Bilde var født i Aaret 1514. Sin første Lærdøm fik han i Ring Kloster ved Skanderborg under Nonnen Mette Ovesdatters Vejledning; men da hans Mor-

¹⁾ Gravpladen i Valloby Kirke, se Petersen, Vallo, S. 283.

²⁾ A. Heise, Familien Rosenkrantz's Historie, 2. Del, Dipl. Nr. 118 127; 142.

³⁾ Fam. Rosenkr. II, 248—49.

moder, Fru Anne Rud, Hr. Henrik Krummediges Hustru, og hans Forældre mente, at han nu havde lært saa meget, «som han havde Behov», skulde han i Lære hos en Adelsmand. Først tænkte man paa Knud Pedersen Gyldenstjerne til Tim; men da han var anset for en stræng Mand, og Peder Bilde var en blød Dreng, satte man ham tilsidst, i August eller September 1529, i Huset hos Hr. Oluf Nielsen paa Vallo. I den Anledning skrev Nonnen Mette Ovesdatter et Brev til hans Moder, Fru Sofie Krummedige, hvori hun gjør Rede for, hvad han har lært. Skjønt han da var 14—15 Aar gammel, synes hans Lærdom væsentlig at have bestaaet i Indenadslæsning og Skrivning. Han havde «et ganske haardt Nemme», skriver hun, var svagelig og blød, men et godt Barn, der havde vundet alles Kjærlighed; hun indskærper derfor stærkt, at han maatte tages med Mildhed¹⁾.

Hos Hr. Oluf Nielsen Rosenkrantz forblev Peder Bilde indtil Aaret 1532, da Hr. Oluf som Hofmester for Hertug Hans ikke længere kunde beholde ham i Huset hos sig. Han nævnes hyppig i disse Aar i Bedstemoderens Breve. Hun nærrede stor Kjærlighed til ham, men ogsaa stor Frygt for hans Sygelighed, især da Svedsoten i Aarene 1529 og 1530 bortrev saa mange. En Gang imellem saa hun ham i Kjøbenhavn, naar han fulgte med Hr. Oluf til Herredagene eller maatte under Lægebehandling for sin Sygelighed. Dette var saaledes netop Tilfældet i April 1532; hun fulgte derfor ikke Hr. Oluf Rosenkrantz's Raad, at sende ham til Eske Bildes Broder, Biskop Ove Bilde i Aarhus, eller til en anden Biskop, men tog ham hjem til

¹⁾ Jfr. Fam. Rosenkr. II, 237; Dipl. Nr. 72; 73; Vedel-Simonsen, Ruderne I, 154; 157; 161; 171; 187; 196; 231.

sig, at han kunde forvinde sin Sygdom. Det er dog nu noget bedre med ham, skriver hun til Datteren; han er et godt Barn, der har et godt Rygte hos dem, han har været hos¹⁾.

Efter at Fru Anne Rud var død paa sin Gaard Mogenstrup (Monstorp) ved Malmø i Foraaret 1533, kom Peder Bilde derpaa i Huset hos Hr. Mogens Henriksen Gyldenstjerne, den Gang Lensmand paa Malmøhus²⁾. Her har han formodentlig været, da Malmøboerne i Juni 1534 fangede Hr. Mogens Gyldenstjerne og beholdt de adelige Børn der i Byen som Gisler og deriblandt ogsaa Peder Bildes Broder Jørgen, som da var i Huset hos Jørgen Kock. For øvrigt hører man i disse urolige Aar intet om Peder Bilde, før han i Januar 1536 fulgte med den kgl. Sekretær M. Jesper Brokmand og Kristian III's tyske Kansler M. Wolfgang von Utenhof til Hamborg for derfra at sendes til den berømte Landgrev Filip af Hessens Hof³⁾. Ogsaa to andre af Eske Bildes Sønner, formodentlig Jørgen og Hartvig, studerede den Gang i Tyskland, men i Leipzig, hvor de levede under temmelig uheldige Forhold⁴⁾. Peder Bilde var imidlertid endnu i de første Maaneder af Aaret 1537 ved Landgrevens Hof⁵⁾. Naar Peder Bilde er kommen tilbage fra Hessen, vides ikke; Trolovelsen fandt Sted ved Paasketid 1542: men en Ytring i et Brev fra Oluf

¹⁾ Vedel-Simonsen, Ruderne I, 238—39; 246—47; jfr. Fam. Rosenkr. Hist. II, 192; Dipl. Nr. 100.

²⁾ Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 108.

³⁾ Dsk. Mag. VI, 13; 15; jfr. min Afhandling om Utenhof i Hist. Tidsskr. 4. R. VI, 227 (det var dog ikke ham, men Broderen Hartvig, der tidligere var bleven opdragen hos Abbed Henrik Tornekranz i Sorø; se Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 108).

⁴⁾ Kannik Joh. Tursen til Eske Bilde, Leipzig 3. Oktbr. 1536 (Dsk. Kong. Hist. Fasc. 17 b, Nr. 78); jfr. Hist. Tidsskr. 4. R. VI, 280.

⁵⁾ Rørdam, Hist. Kildeskr. I, 733; jfr. Dsk. Mag. VI, 19.

Rosenkrantz af 3. Juli s. A. kunde maaske tyde paa, at han da endnu var i Udlandet. Ved Hr. Olufs Død i November 1545 var Ægteskabet endnu ikke fuldbyrdet¹⁾.

Under disse Forhold vedblev Fru Ide Munk endnu i flere Aar at styre Valø paa sine umyndige Døtres Vegne. Hr. Olufs Forleninger bleve nu givne til andre; Pantelenene Vallø og Holme samt Lejre og Udlejre bleve i Begyndelsen af 1546 indløste og lagte under Kjøbenhavns Slot; thi det var netop i disse Aar, at Kristian III søgte at lægge saa mange af de mindre Len som muligt under de større Len. I Paaskeugen fratraadte derpaa Fru Ide Abrahamstrup efter i Forvejen at have ladet tage Syn derover, der vidnede, at Lenet og Gaarden var blevet meget forbedret i Hr. Oluf Rosenkrantz's Tid²⁾.

Peder Bilde selv havde endnu i Aaret 1546 som kongelig Hofsinde ligget paa Hald Slot og senere i Vestervig Kloster i Borgeleje. I Aaret 1547 blev han derpaa forlenet med Helsingborg Slot som Regnskabslen efter Hr. Peder Skram, der dog atter fik det tilbage den 8. Juni 1548, da Peder Bilde forflyttedes til Aarhusgaard som Stiftslensmand i Aarhus Stift³⁾. Ved Mikkelsdagstide s. A. stod derpaa hans Bryllup med Birgitte Rosenkrantz. Dog var der nær kommet en Hindring i Vejen; Peder Bilde var nemlig blandt de Adelsmænd, der skulde følge Dron-

¹⁾ Jfr. Fam. Rosenkr. II, 248—49 og Dipl. Nr. 166 og 169.

²⁾ Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 177.

³⁾ Dsk. Mag. 4. R. I, 218; IV, 335; I, 315; 331—33; 351; 353; Erslev og Møllerup, Dsk. Kancelliregistranter 1535—50, S. 385; Dsk. Mag. 4. R. II, 87—183. — I Dsk. Kong. Hist. Fasc. 22 findes det orig. Følgebrev til Aarhusgaard, dat. Fredag efter Erasmi Dag. Endnu 14. Juli kaldes han dog Lensmand paa Helsingborg (Fam. Rosenkr. II, Nr. 188), i Oktbr. derimod i Aarhus (Dsk. Mag. 4. R. II, 177).

ning Dorothea og hendes Datter Anna til Formælingen med Hertug August af Sachsen; men Eske Bilde, der nu var bleven Righshofmester efter Mogens Gøjes Død, fik dog gjennem Dronningen Peder Bilde fritagen for dette Hverv¹⁾. Brylluppet kunde nu holdes til den fastsatte Tid med hele den Overdaadighed og Pragt, som Adlen paa denne Tid begyndte at udfolde²⁾. Hun var altsaa den Gang 18 Aar gammel, han 34 Aar.

Det nygifte Par havde nu i Reglen Ophold paa Aarhusgaard, som Peder Bilde beholdt som Regnskabslen indtil April 1554. En Mængde Kongebreve om mange forskjellige Forhold ere i disse Aar udstedte til Peder Bilde; i Aaret 1551 førtes der saaledes stærke Klager over hans Regnskabs Mangelfuldhed; thi Kronen var i Kristian III's Tid meget nøjeregnende overfor Lensmændene³⁾; snart kaldtes han til Kongen, snart skulde han modtage kgl. Personer paa Aarhusgaard, saaledes 1552 Kongens Broder, Hertug Adolf af Gottorp, og senere hen paa Aaret Kongen selv; snart skal han i Forening med Biskoppen og Stiftets øvrige Lensmænd sørge for Forbedring af Præsternes Indtægter, snart skal han i Forening med Stiftets øvrige Lensmænd lade Ulveunger optage i Aarhus Stift (1553); snart er han Mønstringsherre i Aarhus Stift (1552 og 1553) og maa give Møde i Kolding som Medlem af Kom-

¹⁾ Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 188; jfr. Dsk. Mag. V, 8—9; 4. R. I, 351; II, 94—96.

²⁾ En Fortegnelse over Forbruget (henved 2 Læster Rug og Mel, over 3 Læster Malt, 5 Læster Havre, 60 Sider Flæsk, 12 Svin, 1 Td. Svedsker, 3 Tdr. Lyneborger Salt) og Omkostningerne (572½ Daler og 7 Lod Sølv, o: c. 2289 Kroner, o: efter vore Pengeforhold c. 11,415 Kr.) findes hos Petersen, Vallo, S. 57.

³⁾ Erslev, Konge og Lensmand, S. 151. For øvrigt Danske Magasin 4. R. passim og Tegn. og Registre efter 1550.

missionen angaaende de saakaldte Klemmebrevs Udstedelse. — Men imidlertid var der foregaaet forskjellige Familiebegivenheder af større Betydning.

Allerede Hr. Oluf Rosenkrantz skal have lovet sin yngste Datter, Karen Rosenkrantz, vistnok født efter Grevefejden og opkaldt efter sin Mormoder Karen Rosenkrantz († 1535), altsaa endnu et helt Barn, til Eske Bildes yngste Søn, Henrik Bilde, der var født i Aaret 1530 kort efter sin Morfader Hr. Henrik Krummediges Død, efter hvem han derfor blev opkaldt¹⁾. Paa den Tid, da Peder Bildes Bryllup forestod, havde Hr. Eske Bilde henvendt sig baade til Fru Ide Munk og til hendes Fader, den gamle Mogens Munk, om en endelig Aftale; men Fru Ide drog Sagen hen i flere Aar, idet hun foregav, at Datteren endnu var saa ung, at hun ikke vilde love hende bort, før hun selv med modent Overlæg kunde bestemme sin Skjæbne; men tillige lod hun forstaa, at hun ikke vilde hindre Henrik Bilde i imidlertid at se sig om efter et andet Parti, hvis et saadant faldt bedre i hans Smag. Saaledes stod Sagen i Aaret 1549. Henrik Bilde opholdt sig imidlertid i disse Aar i Udlandet; allerede i Oktober 1544 var han 14 Aar gammel bleven indskreven ved Universitetet i Wittenberg²⁾. Senere begav han sig til Angers i Frankrig tillige med sin Præceptor, Mester Lavrids Ipsen, en Søstersøn af Hans Henriksen, Kannik i Roskilde, der i sin Tid havde været i Biskop Ove Bildes Tjeneste, hvorefter han stadig stod i nøje Forhold til Bilderne. I Angers blev han flere Aar (1550—51) for at lære Fransk ordentlig, og der tænktes ogsaa paa et længere

¹⁾ Jfr. Fam. Rosenkr. II, 249; Vedel-Simonsen, Ruderne I, 212.

²⁾ Ny Kirkehist. Saml. IV, 71.

Ophold i Italien, for at han ogsaa kunde lære Italiensk og videre uddanne sig. Præceptoren skildrer ham i sine Breve som et elskværdigt ungt Menneske; han havde udviklet sig stærkt, baade aandelig og legemlig, under Opholdet i Udlandet; men han var en blød Karaktér; selv lod han til at anse Jomfru Karen Rosenkrantz som sin Fæstemø; men nu lod hun til at have faaet andre Bejlere, og det gjorde et stærkt Indtryk paa ham. Endnu i August—September 1551 var Fru Ide Munk lige utilbøjelig til at indvillige i Forbindelsen. Herover blev den mægtige Righofmester meget vred. Medens han opfordrede Henrik Bilde til at indkjøbe et kostbart Smykke i Frankrig til Jfr. Karen, formodentlig som Fæstensgave, satte han gamle Mogens Munk og Jfr. Karens nærmeste Frænder ud paa Moderen; ja han søgte endogsaa at faa Jfr. Karens Farbroder, Kristoffer Rosenkrantz til Skjern, til at true Fru Ide med at gjøre hende arveløs eller «med andre saadanne haarde Ord, som hun kunde lægge sig paa Sinde». Samtidig skulde Peder Bilde virke paa sin Svigerinde og foreholde hende, at hendes afdøde Fader og siden hendes Slægt og Venner paa hendes Vegne havde samtykt i Forbindelsen (17. Novbr. 1551)¹).

Sagen synes neppe at være kommen i Orden; thi Jfr. Karen saa vel som hendes Moder forbigaaes helt i Eske Bilde's Testamente af 30. Novbr. s. A. — Kort efter (11. Februar 1552) blev Eske Bilde pludselig bortreven af Pest

¹) Aarstallet i dette Brev (Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 203) ligesom i flere af de foregaaende Breve om samme Sag (Nr. 187; 189; 191—92; 194—97; 199—202) er dog utydeligt, da der efter indl. findes en Krolle, der synes at betegne indl. Men alle Aarstal, der ere skrevne med arabiske Tal (1551), ere sikre nok (f. Ex. Nr. 199 og 202), hvoraf ses, at Sagen neppe endnu var kommen i Orden Aug.—Septbr. 1551.

i Kjøbenhavn, efter at han i sine senere Aar synes at have været svagelig. Henrik Bilde var endnu i Aaret 1552 i Udlandet, men er formodentlig kort efter vendt tilbage; i al Fald var hans Præceptor, Mester Lavrids Ipsen (Laurentius Jacobi Oldorpius), hvis Befordring Sønnen i et af sine Breve anbefalede til Faderens Omsorg, i Aaret 1553 Professor Pædagogicus ved Kjøbenhavns Universitet og blev Aaret efter Læsemester ved Aarhus Domkirke¹⁾. Imidlertid blev Jfr. Karen Rosenkrantz den 16. Oktbr. 1553 pludselig bortreven i sin fejreste Ungdom, efter Sagnet midt i en Dans. Hun blev begravet i Valløby Kirke, hvor Biskop Peder Palladius holdt Ligtalen over hende. I Muren findes en graa Marmorsten med hendes Billede, holdende en Bog ind mod venstre Side (Hjertet), hvori man, dog uden al Grund, har villet se en Hentydning til hendes Dodsmaade. Indskriften lyder:

Aar MDLIII tendt XVI Dag Octobris døde salig
Jomfru Karene Rosenkrans, salig Her Olfv Rosenkransis
Dater thil Walø, oc liger heer neden begravit. — Aar
(15)78 er dette Arbejde af Peder Bilde oc F. Birgite
Rosenkrans bekosted.²⁾

Eske Bildes store Godser (Svanholm, Ellinge, Monstrup, Brunlaug i Norge m. m.) deltes efter hans Død

¹⁾ Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 196; 200; Vedel-Simonsen, Ruderne I, 128—29. 1554 betænkte Biskop Ove Bilde i sit Testamente „Mester Lavrids, Hr. Hans Henriksens Søstersøn, som var hos Henrik Bilde“, med en Gave (Nye Dsk. Mag. I, 241 ff.; jfr. Rørdam, Universitetshist. I, 641, og Hist. Kildeskr. I, 390—91).

²⁾ Petersen, Vallo, S. 284. Jfr. Fam. Rosenkr. II, 284. — Uddrag af Ligtalen findes i den Kallske Saml. af Haandskr. i det st. kgl. Bibl. (Nr. 524, 4.), jfr. Ny Kirkehist. Saml. I, 686. Texten var: Puella non est mortua, sed dormit. Personalhistoriske Bidrag indeholder Uddraget ikke.

mellem hans Børn, af hvilke Peder Bilde som den ældste fik Bildernes fædrene Gaard Svanholm i Sjælland. Denne Gaard havde Eske Bilde i Aaret 1538 arvet efter sin Broder Mogens, men senere forlenet den paa Livstid til sin anden Broder, Biskop Ove Bilde. Dette bekræftedes nu af Peder Bilde (²⁸/₂ 1552) paa Grund af de mange Velgjerninger, Biskoppen havde vist hans salig Fader og hans Søkende¹). Først ved Biskoppens Død (¹⁶/₄ 1555) kom Gaarden under Peder Bildes egen Styrelse. Biskoppen havde ogsaa i sit Testamente betænkt Peder Bilde med et forgyldt Støb, skjænket ham af Kong Hans, sit Indsegl og sin Guldkjæde. Lignende Gaver fik ogsaa Fru Birgitte og hendes Moder, Ide Munk. — Ogsaa ved Eske Bildes Død havde Peder Bilde og hans Brødre faaet kostbare Gaver, nemlig «en Guldkjæde, gjort af det Guld, som Kongen af Frankrig mig skjænket haver, med hans kongelige Navn hængende udi»; Fru Birgitte fik ved den Lejlighed en Guldske med Ruder og Skaktavl i, vel altsaa et Arvestykke fra Fru Anne Rud med hendes fædrene og mødrene Vaaben²). — Af Eske Bildes Forleninger søgte Sønnen strax gjennem Johan Fris og Erik Banner at faa Brev paa Vor Frue Kloster i Roskilde; men det blev øjeblikkelig afslaaet, da Klostret allerede var bestemt til en anden (Korfitz Ulfeld) og Peder Bilde desuden havde andet Len i Forvejen. Samtidig forlenedes ogsaa St. Peders Nonnekloster i Lund til Rentemesteren Eskild Oxe. Her var saaledes intet at faa³).

¹) Geh. Ark., Svanholm Nr. 14, besejlet af Peder Bilde, Berete Rosenkrantz og Ejler Krafse til Egholm, g. m. Søsteren, Hilleborg Bilde. Jfr. Danske Herreg. XI, Svanholm.

²) Ny dsk. Mag. I, 241; Dsk. Mag. IV, 241.

³) Tegn. 1552, p. 28; 168.

Imidlertid sad Fru Ide Munk stadig inde med Vallo. Hun havde i disse Aar en Del Ejendomstrætter og foretog forskellige Mageskifter, som tildels angik Vallø, men som her ikke skulle nærmere omtales. Allerede i November 1550, altsaa netop som Striden om Jfr. Karen Rosenkrantz's Trolovelse stod paa, havde Peder Bilde paa egne og Hustrus Vegne tilsagt hende at ville godkjende Hr. Oluf Rosenkrantz's Bestemmelse om, at hun skulde have et Barns Lød i hans efterladte Jordegods, hvilket ikke var blevet juridisk afgjort inden hans Død. De tilsige hende derfor, at hun af deres Andel skal paa Livstid have alt det Gods, som ligger i Herfølge Sogn og Bæverskov Herred, og Fyldest i andet Gods, hvis dette ikke slog til¹⁾. Nogen endelig Deling har dog neppe fundet Sted før i Aaret 1554, altsaa efter Jfr. Karens Død, hvorved Birgitte Rosenkrantz og Peder Bilde fik den østlige Del af Hovedgaarden med dertil lagt Gods (Øster-Vallø), medens den yngre Søster, Mette Rosenkrantz, der omtrent 1552 var bleven gift med Sten Rosensparre til Skarholt, fik Vester-Vallø med dertil hørende Gods. Den 16. November 1554 indvilligede nemlig Peder Bilde og Sten Rosensparre i, at Fru Ide fik en Del Gods for hendes Andel i Vallo Gaard og Ejendom, nemlig Børsted med Skov og Ejendom (Tureby S., Faxe H.); tillige skulde det Bo og Boskab, som fandtes paa Nygaard, følge Fru Ide; derimod skulde Boskabet paa Vallo deles mellem dem; Kjøbstadgodset (Gaardene i Kjøbenhavn, i Roskilde, Ringsted og Kjøge) toges der derpaa ogsaa Bestemmelse om²⁾.

Herefter maa den endelige Skiftedeling have fundet

¹⁾ Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 197.

²⁾ Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 212.

Sted, og Fru Ide kaldes i den følgende Tid «til Nygaard». Hvor denne Gaard, som Fru Ide Munk endnu skrives til i Aaret 1586, har ligget, er uvist¹⁾. Hun havde i disse Aar en haard Strid med sin Broder Oluf Munk, tidligere udvalgt Biskop til Ribe og senere Rigsraad, angaaende Arven efter Mogens Munk til Volstrup og Palsgaard (†³⁾ 1558), en Sag, der trak ud i en længere Aarrække paa Grund af denne Persons Trættekjærhed, men som er udførlig omtalt af andre²⁾. Lige saa lidt skulle vi dvæle ved en Del Godstrætter og Mageskifter, hun havde i Aarene 1560 og 61. Imidlertid dannede hun sig et nyt Herresæde i Totterup By i Faxe S. og H., nemlig Totterupholm, det nuværende Rosendal, hvor hun «først begyndte sit Hus af en Bondegaard», som hun selv skriver i et Brev af²⁸⁾ 1577, hvilket paa sit Sted vil blive nærmere omtalt³⁾. Dette maa i det seneste være sket i Aaret 1560; thi i Juli Maaned d. A. er der udstedt et Brev fra Faxe Herredsting, at det ikke kan tillades Fru Ide Munk til Nygaard paa Totterupholms Vegne at gjøre nogen Fordring paa «Strandemaden»

¹⁾ Petersen, Vallo og Omegn S. 56, angiver, at Nygaard laa i Jylland. Nygaard i Brusk H. og Nygaard i Vinderslev (Vinderslev Gaard), Lysgaard H., tilhørte Familien Skeel, der havde en Del Stridigheder med Munkerne som fælles Descendenter af Ludvig Rosenkrantz paa Palsgaard. Om Fru Ide Munk paa denne Maade skulde være bleven Medejer af Nygaard (i Vinderslev S.), er dog meget tvivlsomt; jfr. om disse Gaarde V. Skeel, Optegnelser om Fam. Skeel, S. 49—51; 91; 98—99.

²⁾ Begtrup i Geneal.-hist. Arkiv S. 202 ff. og adskillige Domme i Rosenvinges Samlinger.

³⁾ Hun kan saaledes ikke have arvet denne Ejendom efter sin Fader, Mogens Munk, i al Fald ikke som en alt oprettet Herregaard, saaledes som det almindelig angives (Barner, Fam. Rosenkr. I, 271—74; Petersen, Vallo S. 56). Hofman, Foundationer X, 85 (Appendix til Sjælland), lader allerede Fru Birgitte Olufsdatter Thott til Vallo eje den.

(Engen ved Stranden), der i fulde 30 Aar havde ligget til Vemmetofte¹⁾. En Del Stridigheder, denne meget myndige Kvinde i den følgende Tid havde med Egnens Adelsmænd eller Kronens Lensmænd, vil der senere blive Lejlighed til at omtale.

Da Peder Bilde og Birgitte Rosenkrantz vare komne i Besiddelse af deres store Ejendomme paa Sjælland, udnævntes han ^{11/4} 1554 til Lensmand paa Holbækgaard, som han havde paa Afgift indtil 1555, hvorpaa han 1556 forlenedes med Tureby som et frit Adelslen; senere fik han Pant heri og beholdt det under forskjellige Former lige til sin Død 1580. Som Lensmand paa Holbækgaard var han blandt de Adelsmænd, der skulde sendes til Vismar i Anledning af Hertug Hans Albrecht af Meklenborgs Formæling den ^{15/2} 1555 med Kongens Søsterdatter, Frøken Anna Sofie af Preussen, en Begivenhed, der vil blive nærmere omtalt under Holger Rosenkrantz Ottesen. I Aaret 1556 blev han derpaa Rigsraad og har som saadan deltaget i mange forskjellige Hverv²⁾. I Marts 1557 fik han imidlertid at føle, at Kongen havde et vaagent

¹⁾ Brasch, Vemmetofte I, 75. Friis, Rosensparrerne, Tillæg 5.

²⁾ Som yngst Rigsraad har han saaledes beseglet det Brev af ^{1/10} 1556, hvorved Maribo Kloster bestemtes til et adeligt Jomfrukloster (Kall Rasmussen, Musse Herred I, 158 ff.). — Fra denne Tid er et Brev fra Kristoffer Johansen (Lindenov), dat. Valby 1556, uden Dag (Adelsbr. Fasc. 6), hvori denne beder sin „Svoger og synderlig gode Ven“, Peder Bilde til Tureby, om, at han og Sten Rosensparre vil lade ham faa det Skyts tilbage, som salig Hr. Oluf Nielsen (Rosenkrantz) i sin Tid laante af Johan Bjørnsen († 1533), formodentlig til Nyborg Befæstning; hans Hustrus (Anna Bjørn Johansdatters) Moder (Fru Gjertrud Parsbjerg) har tidligere henvendt sig til Fru Ide Munk herom, men hun vilde intet have med Sagen at gjøre. — Kristoffer Lindenov havde i første Ægteskab været gift med Margrete Bilde, Datter af Rigsraad Klavs Bilde til Lyngsgaard; deraf vel „Svogerskabet“.

Øje med Lensforholdene. Bønderne i Ejby under Spanager Len (ved Tureby) havde nemlig klaget over, at Peder Bildes Foged vilde besvære dem yderligere med Bolsvin og Gjæsteri, end gammel Sædvane havde været. Kongen tilsgavde da Bønderne, at de skulde yde Gjæsteri efter den Skik, der var truffet herom i Sjælland, nemlig af hver Pund Skyld to Heste, og ej besværes med fremmed Drik, naar de gjæstes, samt give Bolsvin ligesom til de øvrige Lensmænd, og bød Peder Bilde at rette sig herefter, saa fremt han ikke vilde have sit Len forbrudt¹⁾.

I en Herredag, som holdtes i Kjøbenhavn om Sommeren 1557 angaaende mange vigtige Sager, deltog derpaa Peder Bilde, hvorpaa han (147: 1557) fik Ordre til i Forening med Raaderne Børge Trolle og Vobislaus Vobitzer at begive sig til Rostock om Bord paa Skibet «Hector» for i Forening med to andre Krigsskibe at tage imod Kongens Svoger, Kurfyrst August af Sachsen²⁾. — I Begyndelsen af det næste Aar (1558) bad Dronning Dorothea «Peder Bilde til Svanholm» om at være sin Forlover ved Overtagelse af Holme Kloster (Brahetrolleborg); i samme Anledning udgik der kgl. Ordre til «Peder Bild til Odensegaard» om at besigtige Skovene i Forening med Erik Rosenkrantz paa Varbjerg. Denne «Peder Bild», der skrives til Sonnerup (nu under Baroniet Zeuthen)³⁾, og som tidligere havde været Lensmand paa Riberhus og ogsaa havde norske Forleninger, maa imidlertid ikke, som saa ofte sker, forvexles med vor Peder Bilde, der aldrig har

¹⁾ Tegn. 1557, p. 157.

²⁾ Tegn. 1557, p. 228.

³⁾ Adelsbreve, Fasc. 50, Nr. 140. — For øvrigt Dsk. Kong. Hist. 26: Tegn. 1555, p. 477 ff.; 1558; Norske Rigsreg. I: Personalthist. Tidsskrift I, 127.

været forlenet med Riberhus eller Odensegaard. Denne Peder Bild var en Søn af Niels Bild paa Ravnholt og Berete Ulfstand.

I Aaret 1558 tiltraadte Peder Bilde en langvarig og besværlig diplomatisk Rejse. Kongen havde nemlig i længere Tid været indviklet i de Stridigheder, der førtes om Östersolandene mellem Svædriddernes Ordensmester, Polen, Sverig og Rusland, og havde søgt at komme i Besiddelse af de gamle danske Kronlande i disse Egne (Estland). Sendebud fra Lifland vare i den Anledning i Danmark i Sommeren 1558, og allerede den 2. Maj udstedtes Brev til Peder Bilde om, at Kongen vilde bruge ham udenlands i nogle Rigens Ærinder. Senere deltog han i Forhandlinger med Kongen i Roskilde, i Nyborg, hvor han deltog i Dommen over sin tilkommende Svoger Peder Oxe, i Aalborg og i Randers, hvor ogsaa de liflandske Sendebud vare tilstede. Den 26. September blev derpaa i Randers udstedt Instrux for ham i Forening med Raaderne Klavs Urne til Beltebjerg og Vobislaus Vobitzer om at begive sig til Ordensmesteren og den russiske Czar. Først i Slutningen af Oktober afrejste de til Lifland; i Midten af November vare de i Danzig og indtraf til Riga den 5. December, hvor de endnu vare den 10. Januar 1559, men ikke havde kunnet udrette synderligt under de meget indviklede, stadig vekslede Forhold i disse Egne. Den 17. Januar vare de i Pernau og begav sig derpaa den 11. Februar fra Reval til Narva, hvor de i nogen Tid bleve opholdte af Russerne, saa at de først indtraf til Czarens Hovedstad Moskva Palme Søndag den 19. Marts. De bleve vel beværtede af Russerne og medbragte til Czaren som Gave fra den danske Konge et Sejrværk (Ur); men Czaren afviste Gaven som en kristelig Kejser, der troede paa Gud og ikke havde

noget at gjøre med Planeter og Tegn. I Moskva fik de først Underretning om Kristian III's Død og Frederik II's Tronbestigelse og udvirkede nok en Stilstand paa 6 Maaneder mellem Czaren og Ordensmesteren, men for øvrigt var Sendelsen temmelig resultatløs. Omtrent den 11. April droge de fra Moskva, vare den 25. i Novgorod og indtraf den 12. Maj i Reval i Lifland. Fra den 2.—7. Juni førte de i Wenden Underhandlinger med Ordensmesteren og vendte vistnok kort efter tilbage til Danmark for at indtræffe ved Kongens Kroning. Man har ogsaa Breve fra den 4. August, hvori Peder Bilde nævnes, og den 12. August medundertegnede han Kongens Haandfæstning¹⁾.

Med Frederik II's Tronbestigelse vare nye Forhold indtraadte i Danmark. Den unge Konge var vistnok aaben og ridderlig, men lystig og opfarende, ofte skrap overfor de ældre Raader, hvorpaa mange Exempler ville forekomme i det følgende. Rosenkrantzernes Familiekreds stod sig dog i det hele godt med den unge Fyrste. Allerede faa Dage efter Kroningen (²⁶/₅) fik saaledes Peder Bilde Lensbrev paa St. Klare Kloster i Roskilde, som han beholdt til 10. Maj 1561, da han matte afstaa det til Universitetet, der havde faaet det i Magelæg for Knardrup Kloster²⁾. Men da Peder Bilde havde ladet sig forlyde med, at han vilde søge ad retslig Vej at faa noget Gods tilbage, som han mente, hans Forfædre havde skjænket til Skovkloster ved Næstved, lod Kongen ham i et meget skraft

¹⁾ Dsk. Kong. Hist. 27; Ryge, P. Oxe 120; 126; Ny Kirkehist. Saml. VI, 715; Møllerup, Danmarks Forhold til Lifland S. 69; 75; 77; 86—93; 95—100; 167. — Ryge, P. Oxe S. 254; Geh. Ark. Aarsb. II, 96.

²⁾ Rørdam, Universitetshist. II, 47—48. — 29. Aug. (1559) deltog han som Rigsraad i en af Dommene mellem Fru Ide Munk og Oluf Munk (Rosenvinge, Gl. D. II, 280—82).

Brev vide, at han ikke havde ventet sig sligt af ham, og at han ikke havde i Sinde at give det mindste bort af det Gods, der laa til de af Kronen inddragne Herreklostre, «hvilket vi ikke have villet aflade at give eder til Kjende». Saaledes blev denne «Tanke» strax slaaet ned¹⁾.

Den 9. Maj 1561 blev Peder Bilde forlenet med Roskildegaard og tillige Stiftslensmand over Sjællands Stift, hvorved han tillige fik Styrelsen af Kirkegodset, hvorfor der udgik Ordre til alle Sognepræster, Sognedegne og Kirkeværger i Stiftet om til ham at svare alle de Afgifter, de vare Kongen og Kronen skyldige. Til Lenet lagdes ogsaa Skjoldnæsholm, som dog atter samme Aar pantsattes til Albrecht Gøjes Enke, Fru Anne Rosenkrantz Ottesdatter²⁾. Som Stiftslensmand deltog Peder Bilde strax den 11. Juni sammen med Biskoppen, Mester Hans Albertsen, i Roskilde Landemode, hvorom de der udstedte Synodalia bære Vidne. Det samme var Tilfældet i Aarene 1563 og 1564, hvorimod han i Juni 1562 ikke kunde være tilstede paa Grund af sine mange andre Forretninger (Mønstringer i Sjælland, Underhandlinger med svenske Sendebud o. s. v.)³⁾. — Som Stiftslensmand havde han den 24. Maj 1563 en ejendommelig Sag med Roskilde Kapitel. Pludselig indfandt han sig nemlig tillige med den kgl.

¹⁾ Kongebrev, dat. vort Jagthus Kongsgaarden paa Halsnæs den 15. Oktbr. 1559, Tegn. p. 152; jfr. Erslev, Konge og Lensmand S. 117.

²⁾ Kirkehist. Saml. 3. R. II, 160; Erslev, Lensmænd S. 20; 150; Tegn. 1561, p. 434; 438; Geh. Ark. Perg., Skjoldnæsholm Nr. 1.

³⁾ Ny Kirkehist. Saml. II, 470—74; 478; 476; 479. — Tegn. 1562 p. 8 (om Degnen i Spjellerup og Hr. Jens i Egede og deres utilbørlige Forhold). — En lign. Sag i Ny Kirkehist. Saml. I, 11—12 (Rørdam, Universitetshist. II, 36).

Rentemester, Joachim Beck til Førslev, der ogsaa var Medlem af Kapitlet, og fremlagde en kgl. Ordre om, at Kapitlet skulde udlevere en Del Kostbarheder, som Kongen havde erfaret, man havde gjemt i Domkirken, og som «skulde beløbe sig til en hel Landeskæt». Under haarde Trusler aftvang de ogsaa Kannikerne en Tilstaaelse af, at dette var sket i Grevefejdens Tid, for at man kunde frelse Klenodierne, da Grev Kristoffer af Oldenburg havde faaet bevilliget Domkirkens Kostbarheder til Krigens Førelse. Man fandt ogsaa en Mængde Kostbarheder indmurede, og disse bleve alle medtagne som et godt Bytte paa en Tid, da Kongen havde Brug for alt til sine Rustninger. Men fire Dage efter kom der atter to Udsendinge fra Kongen med Bud om, at der endnu skulde findes et Skrin med Kostbarheder gjemt, og det beroede paa et Udsagn fra en af Kapitlets egne Brødre. Ogsaa dette viste sig rigtigt. Sagnet fortæller endnu i vore Dage, at den Kannik, der røbede Hemmeligheden, skulde have været Hans Henriksen, der stadig havde staaet i saa nøje Forhold til Bilde-slægten, ogsaa til Peder Bilde, til hvem man har flere Breve fra ham, hvori han f. Ex. stadig sender kjærlige Hilsener til Fru Birgitte «og det unge Herskab». Kannikerne hævnede sig da ved paa hans Gravsten i Roskilde Domkirke at afbilde en Hængelaas for hans Mund. Denne kan ogsaa endnu ses paa Gravstenen; men om Sagnet for øvrigt har Ret i at forklare denne Prydelse saaledes, er maaske mindre sikkert; thi Hans Henriksen var allerede død den 9. Novbr. 1562, og den «Medbrøder», Kapitlet beskylder for at have røbet Hemmeligheden, omtales som levende i Kapitlets Beretning herom¹⁾.

¹⁾ Ny dsk. Mag. VI, 42—47 („oe kom then saugu fran en af Capitels Brødre, som Gud forlade hannem bode thette og andet mere.

I alle disse Aar var Peder Bilde's Tid stærkt optagen; han var Mønstringsherre i Stiftet, og desuden var han fra 1559 af tillige Arkelimester. Som saadan havde han Opsyn med Tøjhuset og Artilleriet; han maatte jævnlig sørge for Skibenes Bestykning; thi under de urolige Forhold, der gik forud for Syvaarskrigen, fandt oftere Rustninger Sted, og jo mere Krigen nærmede sig, desto flere bleve Forretningerne i alle Henseender. Som Arkelimester tog han saaledes inden Krigens Udbrud mod det Skyts, som Adlen og Lensmændene overlod Kongen; selv laante han saaledes Kongen $\frac{1}{2}$ Kobberslange, 1 Jernslange og 2 andre Jernstykker¹⁾. Samtidig fik han Ordre til stadig at holde Heste og Vogne rede paa Roskildegaard, for at Posten fra Tyskland over Assens uopholdelig kunde befordres videre; derfor skulde han ogsaa sørge for at have Heste til Rede paa Halvvejen mellem Ringsted og Roskilde og mellem Roskilde og Kjøbenhavn, saa at en ordentlig Postbefordring blev indrettet²⁾.

Mest optagen var dog maaske hans Tid af diplomatiske Forhandlinger og lignende Hverv, hvortil han hyppig brugtes. 1559 (²/₁₁) sendtes han saaledes til Helsingborg for at modtage Hertug Frantz af Sachsen-Lauenburg, Kongens Morbroder, der kom tilbage fra Sverig, hvor han havde overværet Grev Etzhard af Frislands Formæling med Kong Gustavs Datter, der ogsaa var hans Søsterdatter. Peder Bilde skulde personlig ledsage Hertugen til Kongen i Nyborg; men, tilføjes der, hvis han ikke personlig «understod

som hand i lang tiid beviist haffuer“); Rørdam, Monum. hist. Dan. I, 396; 485–87; 488–89.

¹⁾ Som Arkelimester forekommer han f. Ex. 1559 ⁶/₁₁, Tegn., p. 162; 1560 ²⁰/₃, Mog. Gyld. til Fr. II (Dsk. Kong. Hist. 40); 1561 ²/₁ (Tegn.); Tegn. 1562 og 63, p. 27; 446.

²⁾ Geh. Ark., Dsk. Saml. Nr. 597.

sig» at holde Kongens Ord for Hertugen, skulde dette paa Kongens Vegne gøres af Tolken Johan Baptist. Man skulde dog tro, at Peder Bilde, der havde tilbragt saa mange Ungdomsaar i Tyskland og nylig var hjemkommen fra en Sendefærd til Lifland og Rusland, kunde have gjort dette selv¹). — Atter i Aaret 1561 skulde han tillige med Holger Rosenkrantz og mange flere Adelsmænd have ledsaget Kongen til Leipzig, hvor den afdøde Kurfyrst Moritz's Datter Anna skulde holde Bryllup med den berømte Vilhelm af Oranien. De nøjagtigste Ordre vare udstedte om Følgets Størrelse, Klædedragt o. s. v.; men imidlertid fik Kongen Betænkeligheder, da han horte, at der foretoges Søudrustninger i Sverig, hvor Gustav Vasas urolige Søn, Erik XIV, imidlertid havde bestegit Tronen, og Rejsen blev i det sidste Øjeblik opgivet²).

Imidlertid blev Forholdet til Sverig stadig værre, Striden om de tre Kroner i Rigsvaabnet og de liflandske Sager stadig bitrere. Forskjellige svenske Gesandtskaber kom i den Anledning til Kjøbenhavn i Aaret 1562, og blandt de Rigsraader, til hvem disse Underhandlinger betroedes, vare ogsaa Peder Bilde og Holger Rosenkrantz. Det lykkedes vel at faa et Fredsforslag paa 30 Aar sat i Pennen (August 1562); men Spændingen var saa stor, at det blev paa Papiret³).

Ogsaa en Mængde andre Gesandtskaber kom i Aarets Løb til Kjøbenhavn, fra Polen, Rusland o. s. v.; Forholdene i Østersølandene bleve mere og mere truende. Rimeligvis har Peder Bilde, der jo var nøje inde i de liflandske

¹) Tegn. 1559, p. 167; jfr. Resen, Fr. II, S. 33—34.

²) Tegn. 1561, p. 418; 449; 469; jfr. Resen S. 56.

³) Tegn. 1561, p. 532; 1562, p. 8; 67; 174; 212; Dsk. Kong. Hist. 41a; Resen S. 62 ff.

Forhold, deltaget i disse Underhandlinger. I al Fald har han rimeligvis været tilstede, da Kongen den 6. December i de russiske Sendemænds Nærværelse paa Kjøbenhavns Slot højtideligholdt den ansete Jens Truidsen Ulfstands Fæstensøl med hans Frænke, Jfr. Elisabet Bilde¹⁾.

Ligeledes har han vistnok deltaget i de vigtige Møder i Kjøbenhavn i Foraaret 1563, hvor Krigen med Sverig blev besluttet; thi den 12. Marts fik han Ordre til at møde i Kjøbenhavn, «da Kongen havde noget at tale med ham om». Ligeledes overværede han tillige med sin Svoger Sten Rosensparre og sin Svigermoder, «Fru Ide paa Vallo», efter Kongens Indbydelse den ansete Rigsraad Korfitz Ulfelds Begravelse i Vor Fru Kirke Søndagen den 28. Marts 1563²⁾.

Syvaarskrigen gennemførte Kong Frederik personlig uden at høre Rigsraadet som Helhed; det har man hans egne Ord for senere, da Vanskelighederne optaarnede sig, og han kommer da med stærke Udfald mod enkelte Mænd, der forledte ham hertil. Peder Bildes personlige Stilling hertil er ukjendt; men han kom selv til at tage overordentlig stor og vigtig Del i Krigen. Hans Navn er her dog nøje knyttet til hans to Svogre, Mette Rosenkrantz's Mænd, Sten Rosensparre og Peder Oxe. De maa derfor i det følgende behandles under ét.

¹⁾ Resen, S. 71.

²⁾ Dsk. Kong. Hist. 45; Tegn. 1563, p. 321. — Rørdam, Universitets-hist. II, 400—3; Resen, S. 80—81.

II.

Sten Rosensparre til Skarholt

og

Mette Rosenkrantz Olufsdatter til Vester-Vallo.

Mette Rosenkrantz, Hr. Oluf Nielsen Rosenkrantz's mest bekjendte og mandhaftigste Datter, var yngre end sin Søster Birgitte, rimeligvis født 1533 eller kort derefter, siden hun blev opkaldt efter sin Moster Mette Rosenkrantz Nielsdatter, Erik Banners († April 1533); i al Fald synes hun at være født før $^{16}/_8$ 1534, siden Oluf Nielsens «Børn» omtales i Grev Kristoffers Brev af denne Dag¹⁾. Ligesom Søsteren blev hun i Aarene 1542 og 1543 i Malmø undervist af Niels Hemmingsen, der ogsaa senere vedblev at staa i nøjere Forhold til hende. Allerede i Aaret 1547, altsaa omtrent 14 Aar gammel, maa hendes Trolovelse med Sten Rosensparre have fundet Sted; thi i Aaret 1880 indleveredes til Oldnordisk Museum en Ørk med dette Aarstal og Rosensparrernes og Rosenkrantzernes Vaaben²⁾.

¹⁾ Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 118.

²⁾ „Nationaltidenden“ $^{2}/_{11}$ 1880; jfr. dog Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 166 fra Aar 1542, hvor Oluf Rosenkrantz beder Eske Bilde skaffe sig Efterretninger om Peder Bilde og „Sten“. — Hvorledes Mette Rosenkrantz's Navn kan forekomme som Underskrift paa et Brev, udstedt paa Gisselfeld $^{10}/_2$ 1547, hvorved Peder Oxes Brødre overdrage denne Gisselfeld Gaard, er mig en Gaade. Navnet staaar lige efter Torben Oxes, der ogsaa har underskrevet, skjønt han var død $^{2}/_1$ 1545! Ryges Forklaring (S. 65; jfr. S. 429) er højst usikker, eller rettere meningsløs; og selv om man vilde antage, at Mette Rosenkrantz havde været trolovet med den unge haabefulde Torben Oxe, bliver den umyndige Piges Underskrift dog paafaldende. Formodentlig maa her foreligge en Forvexling (med Mette Oxe?). Originalen har jeg ikke kunnet finde.

Sten Rosensparre til Skarholt (Skarhult) i Skaane var en Søn af Jens Torbernsen til Skarholt († 1530) og Fru Birgitte Bilde, Datter af Sten Bilde til Søholm. Han var født den 7. Septbr. 1523; men for øvrigt hører man intet om ham, før han i Aaret 1548 var blandt de Hof-sinder, der deltog i Brudetoget til Sachsen; endnu 1549 forekommer han som Hofsinde¹⁾. Lensmand blev han først 1551, da han overtog Vordingborg Slot efter Holger Rosenkrantz Ottesen, og omtrent samtidig maa hans Giftermaal med Mette Rosenkrantz falde; thi paa Gravskriften over ham siges, at han ved sin Død (1565) havde været gift med hende paa 14. Aar. I Aaret 1552 forekommer han som Mønstringsherre i Kallundborg og Holbæk Len og blev den 6. Juli forflyttet som Lensmand til Kallundborg, som han fik paa Regnskab²⁾. Dette var en betydelig og ansvarsfuld Stilling; i «Folen» paa Kallundborg var Rigens Gjemme (Rigsarkivet); desuden brugtes Slottet som Statsfængsel, og netop i Sten Rosensparres Tid kom det til at rumme flere mærkelige Statsfanger. Hertil kan man vel neppe regne den gamle Kong Kristiern II, der var flyttet hertil fra Sønderborg og havde faaet Indtægterne af Kallundborg og Samsø i Livseje; thi Kongen nød temmelig stor personlig Frihed, hvorom flere til Sten Rosensparre udstedte Breve ogsaa vidne. Saaledes fik Kongen i Aaret 1554 Tilladelse til at ride paa Jagt, «dog at du (o: Rosensparre) haver Indseende dermed, som du ved Magt paaligger». Ogsaa en Sum Penge fik Sten Rosensparre Ordre til at stille til den gamle Konges Raadighed, for at han efter Ønske kunde uddele dem til fattige Folk,

¹⁾ Ny dsk. Mag. I, 369; jfr. Dansk Mag. 4. R. I, 351; II, 94—96; 180; IV, 369. For øvrigt Friis, Familien Rosensparre, S. 7 ff.

²⁾ Tegn. 1552, p. 31; 32; 143—61; 166. Erslev, Lensm., S. 25.

«dog at du (o: Rosensparre) haver god Indseende med, hvem samme Penninge blive tildelte». Den gamle Kong Kristiern døde som bekjendt den 25. Januar 1559, faa Uger efter Kristian III, og Sten Rosensparre fulgte den gamle Konge til hans Hvilested i Odense¹⁾.

Imidlertid var Sten Rosensparres Moder død den 21. Juni 1553. Først da synes han at have overtaget Styrelsen af Skarholt. Her fuldførtes Hovedbygningen i Aaret 1562, ifølge den derpaa anbragte Indskrift, af «Sten Skarholt, der kalles Rosenspar»²⁾. — Ved Skiftedelingen paa Valø 1554 fik han derpaa Vester-Valø med tilliggende Gods³⁾. 17. Marts 1559 forlenedes han derpaa af Frederik II med Bosjø Kloster i Skaane efter Fru Mette Oxe, Hans Barnekovs Efterleverske; kort efter fik han derpaa Brev paa alle Kongetienderne af Klosters Bønder. Aaret efter blev Klosteret imidlertid ophævet; Priorissen og de øvrige tilbageblevne Klosterjomfruer flyttedes til St. Peders Kloster i Lund. Selve Gaarden bortskiftedes derpaa af Kronen til Fru Tale Ulfstand, Povl Laxmands Enke; det øvrige Gods beholdt derimod Sten Rosensparre, der lige før Syvaarskrigens Udbrud fik Pant heri for en betydelig Sum, ligesom han ogsaa samme Aar fik Pant i Strø Len i Froste Herred i Skaane⁴⁾. Sten Rosensparre indtog nu en anset

¹⁾ Hist. Tidsskr. IV. 667—68; Friis S. 11. og Breve i Dsk. Kong. Hist. 49.

²⁾ Friis, S. 12. Formodentlig i den Anledning fik han ved Brev af ^{19/3} 62 Anvisning paa 30 Tylvter Savdeler (Brædder) i Norge (Norske Rigsreg. I, 356). — Aagerup Len fik Sten Rosensparre efter Anbefaling af Johan Fris faa Dage efter Moderens Død i Leje af Lunde Kapitel (Lunds Domkirkes Breve, Afskr. paa det st. kgl. Bibl. S. 88. Nr. 971—74; Friis, S. 12).

³⁾ Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 212.

⁴⁾ Friis, S. 12, Tillæg 2; Skaanske Herreg. VI; Geh. Ark., Froste H.

Stilling og var ogsaa den 3. Februar 1562 bleven Rigsraad.

Imidlertid udbrod Syvaarskrigen, en frygtelig Styrkeprøve mellem de nordiske Riger, der lagde Beslag paa alles Kræfter. Den 4. August 1563 brød Kong Frederik II personlig op fra Helsingborg med en Hær, der mest bestod af tyske Lejesvende under Grev Gynter af Schwartzburgs Anførsel. Toget gik over Engelholm, Laholm, Halmstad og Varberg mod Elfsborg, hvortil Hæren ankom den 21. August, hvorpaa denne vigtige Fæstning overgav sig til Kongen den 4. September. I dette Tog deltog Peder Bilde; man har Breve fra ham og Herluf Trolle i Forening til Hr. Mogens Gyldenstjerne, der som Statholder paa Kjøbenhavns Slot sørgede for Udrustningerne til Hær og Flaade, daterede fra Halmstad den 8., fra Varberg den 12., fra Hamerø den 18. August¹⁾. Sten Rosensparre var derimod bleven tilbage paa Kallundborg Slot; her sad desuden de svenske Rigsraader og andre Fanger, som Kongen i Begyndelsen af Aaret havde holdt tilbage i Kjøbenhavn²⁾. Den 13. August paalagde Kongen ham dog at skikke de svenske Raader op til sig paa Skibet «Engelen». Da Kongen efter Elfsborgs Indtagelse atter var paa Tilbagevejen, sendte han (30. Septbr.) atter de svenske Fanger tilbage til Kallundborg med Paalæg til Sten Rosensparre om at skaffe dem Ophold ligesom hidtil. Senere (26. Oktbr.) tillod Kongen dog, at de maatte gaa og ride udenfor Slottet, dog kun i Sten Rosensparres egen Nærværelse. Fra Oktober Maaned har man derpaa flere Breve fra ham til

Nr. 7 og Nr. 9b. — Personalhist. Tidsskr. II, 66 (Stridigheder med Fru Tale Ulfstand om Ring Sø).

¹⁾ Dsk. Kong. Hist. 45; jfr. Resen, S. 91.

²⁾ Om disse se nærmere Møllerup i Hist. Tidsskr. 5. R. II, 585; 628.

Hr. Mogens Gyldenstjerne, dels om de fangne svenske Raader, dels om et Skib med Fetallie, han af og til havde sendt fra Kallundborg til Elfsborg og den kgl. Lejr¹⁾.

Den øvrige Del af Aaret synes de to Svogre at have holdt sig i Ro; der er i al Fald ikke noget Spor til, at de have ledsaget Kongen paa det Tog, denne i November maatte gjøre for at undsætte Halmstad, der belejredes af de svenske. Efter at Svenskerne vare forjagne herfra, lagdes den øvrige Hær i Vinterkvartér i Skaane under Grev Gynter, medens Daniel Rantzau blev liggende ved Halmstad med et Regiment. I Januar 1565 finde vi da de to Svogre hos ham som kgl. Kommissærer²⁾. — I Marts vare de imidlertid atter begge i Kjøbenhavn, da der (16. Marts) afsagdes en Rigsraadsdom, hvorved Sten Rosen-sparre tillige med Rigshovmesteren Ejler Hardenberg og Rigsraaden Ejler Rønnovs tilpligtedes til at betale den store Sum af 10,000 Joachimsdaler (40,000 Kroner), hvormed de i Aaret 1562 vare gaaede i Borgen for deres Slægtning, Kristoffer Urne. Denne urolige Mand, der havde siddet fængslet siden 1549 for nogle ubesindige Ytringer mod Kristian III i Anledning af hans Morbroders, Biskop Joachim Rønnovs Fængsling og Død, var nemlig da kommen fri mod Kavtion, men havde brudt Forliget og vist en trodsig Holdning; han flakkede nu om i Udlandet, hvor han sluttede sig til Peder Oxe³⁾.

Imidlertid førtes Krigen meget svagt paa Grund af Feltöverstens, Greven af Schwartzburgs, Langsomhed og de tyske Knægtes Urolighed. Den 28. Maj fik Peder Bilde

¹⁾ Dsk. Saml. ved Braun, 2. R. I, 187; Friis, Tillæg 4; Dsk. Kong. Hist. 45 (Simonis og Judæ Dag, 3: ²⁸/₁₀ 1563).

²⁾ Rørdam, Hist. Kildeskrifter, 2. R. I, 385.

³⁾ Rosenvinge, Gl. dsk. Domme II, 13—18; Friis, S. 14.

Ordre til om faa Dage at holde sig rede til at følge Kongen til Skaane. Kongens personlige Deltagelse i Toget blev dog ikke til noget; tillige med Sten Rosensparre blev Peder Bilde derfor udnævnt til Krigskommissær paa det forestaaende Tøg til Sverig, hvorfor de to Svogre begave sig til Grev Gynter, der laa med Hovedstyrken i Skaane¹). De foreholdt ham paa det alvorligste, hvor usømmelig han og hans Folk bare sig ad. Der blev da aftalt en nærmere Plan for Toget; men ogsaa Daniel Rantzau, der laa ved Halmstad med en Del af Styrken, skulde samtidig bryde op. De to Svogre begave sig da til ham; fra Laholm skrive de den 4. Juli i Forening med Rantzau til Kongen om Sagernes Stilling; de skildre, hvor vanskeligt det er at underholde Knægtene, og søge at udvirke Befaling for Rantzau til at begynde Toget paa egen Haand uden at oppebie Grevens Opbrud, da det var lettere at underholde Knægtene i Fjendens Land²). Samme Dag skrev de to Kommissærer derpaa et langt Brev til Statholderen paa Kjøbenhavns Slot, Mogens Gyldenstjerne, at de vare blevne enige med Daniel Rantzau om, saa snart de havde faaet enten Josva von Qualens Fane eller Hoffanen til sig, at rykke en 3 Mils Vej ind i Sverig, hvor Daniel Rantzau havde udset sig en god fast Lejrplads, hvor de kunde vente paa Greven; de bede derfor Mogens Gyldenstjerne om at udvirke, at en Fane Ryttere bliver sendt dem saa snart som muligt, og om at skaffe sig rigeligere Proviant³).

Dette Brev synes at have virket. Den 10. Juli ud-

¹) Dsk. Kong. Hist. 45. — Tegn. 1564, p. 49 (Lavrids Jensen Baden faar 18. Juni Ordre at ledsage de to Krigskommissærer paa Toget til Sverig). — Jfr. Bricka, Fr. II's Ungdomskjærlighed, Tillæg Nr. 12.

²) Dsk. Kong. Hist. 41a. (Nu trykt hos Rørdam, Hist. Kildeskr. 2. R. I, 427. Dette Skrift er først udkommet efter Udarbejdelsen.)

³) Orig. paa Papir, Adelsbr. 27, kgl. Bibl.

stedtes en Udnævnelse for ikke mindre end 4 Krigskommissærer, nemlig foruden Peder Bilde og Sten Rosensparre ogsaa Hr. Jørgen Lykke og Hr. Lave Brahe til Krogholm; de skulde i Kongens Sted følge Feltøverst, Hr. Gynter, Greve til Schwartzburg, hjælpe og raade ham, deltage i Opsynet over Krigsfolket, samt sørge for Hærens Forsyning med Proviant og andre Krigsfornødenheder. — En betydelig Myndighed var saaledes lagt i Kommis-særernes Haand; det var et Krigskollegium af høje Rigs-raader, der ikke blot skulde staa ved Siden af den fremmede Hærfører, men i visse Henseender ogsaa over ham¹⁾.

I Midten af Juli laa da endelig hele Hæren samlet ved Ulfsbæk, i Færd med at bryde ind i Sverig²⁾. Herfra skrive de to Svogre den 23. til Mogens Gyldenstjerne, at de efter Grevens Bestemmelse skulde bryde op den følgende Nat. «Det begynder noget underlig allerede», tilføje de; «os synes, de ere halvt kjede af det Land»; deres Arkelimester og Greven synes heller ikke at kunne komme ud af det sammen; her mangler intet uden alt, hvad man skal holde sig til; Penge have de ingen af. Kort sagt, de ere allerede temmelig misfornøjede med hele Krigsførelsen³⁾. Toget gjaldt Stockholm; men der var saa slet sørget for Tilførsel af Proviant og Penge, at Tropperne

¹⁾ Uddrag hos Friis, S. 14. — Jfr. Fr. II's Brev af 21. Juli til Peder Bilde og Sten Rosensparre, at der nu vil blive sendt dem 2000 Daler; der tales om et Mytteri hos Daniel Rantzau; for øvrigt kunne de erfare nærmere af Grev Gynter, naar han ankommer (Rørdam, a. Skr., S. 430; 431).

²⁾ Resen, S. 115. — Om Felttoget i det hele se Westling i Hist. Bibl., Stockholm 1879, S. 484.

³⁾ Adelsbr. 27, kgl. Bibl. — Jfr. Brevene af 26. og 27. Juli hos Rørdam, S. 431—33. Arkelimesteren maa være Niels Truidsen Ulfstand, der 10. Juli var udnævnt til „Tøjmaster“ paa Toget (Friis, S. 14 efter Tegn.).

bleve uvillige. En lille Træfning ved Tofteholm i Egnen af Jönköping bragte ingen Forandring i Krigens Udfald; Hæren maatte snart vende om. Den 30. Juli underrettede alle fire Krigskommissærer Kong Frederik om Sagernes Stilling¹⁾. Selv tilskreve de to Svogre den 2. August Hr. Mogens Gyldenstjerne om Kampen: «Udi Torsdags rykkede Daniel Rantzau med sine Knægte og Hak Holgersen (Ulfs-tand), Henrik Thornov og Movrids Podebusk med deres Ryttere op af en Lejr, vi laa udi ved Bjerre, og droge til Gustav Olsens Gaard Tofte. Der fandt vi for os 500 Ryttere og en Fænnike Bondeknægte, og var der en Aa, som vi skulde over. Der havde de slaget et Bløkhuse for dem; saa havde vi noget Feltskyts med os, saa at vi lode skyde Bløkhuset ned, og saa kom vore Ryttere over til dem. Da gjorde de ikke andet end flyede, og blev deres Ritmester fangen og nogle faa andre. Gud være lovet, der blev ingen skudt af vore uden Mikkell Gyngel, dog forhaabes man hannem til Livet. Desligeste blev ogsaa Holger Brahe skudt udi Laaret, og en anden, som Befaling haver af Daniel Rantzau, med nogle faa andre. Saa ere vi dragne her ned mod Grænsen paa 2 Mil nær Landemærket i en Lejr, hedder Langerød, og agte vi at fortøve her nogen Stund, indtil vi kunne faa nogen Proviant, thi det menige Krigsfolk har ikke nu haft Brød eller Øl udi 8 Dage, thi al den Proviant, som blev os efterskikket til Lejren, den tog de Svenske op paa Vejen; thi man vidste ikke, paa hvad Tid Provianten skulde komme.» De bede ham derfor sende saa megen Proviant som muligt til Halmstad; Greven har i Sinde at skikke Hr. Jørgen Lykke ned til Kongen for at give ham al Lejligheden til Kjende;

¹⁾ Dsk. Kong. Hist. 51, Nr. 56 (Rørdam, S. 433).

Rytterne og Knægtene kjedes fast ved det og vare vel tilfredse, at de Maaneder vare omme, hvori de have svoret at tjene. — I en Efterskrift fortælle de derpaa, at Mogens Krabbe til Vegholm (Hr. Tyge Krabbes Søn) den foregaaende Fredag tillige med en af Hofmesterens (Ejler Hardenbergs) Tjenere var druknet i en Aa, de red over¹⁾.

Grev Gynter lod nu Daniel Rantzau med 3 Faner danske og 2 Faner tyske Ryttere atter blive ved Halmstad og drog selv med den øvrige Hær ned til sin gamle Lejrplads i Skaane, hvorpaa han forlangte sin Afsked. Den 16. og 17. August var han selv tillige med adskillige Rigsraader og Anførere paa Frederiksborg hos Kongen. De tilstedeværende Rigsraader, Holger Rosenkrantz, Otte Krumpen, Børge Trolle, Jørgen Lykke med flere, fik mæglet et Slags Forlig, saa Greven atter den 22. August begav sig over til Skaane for at drage i Felten²⁾. Han laa dog som sædvanlig endnu en Tidlang uvirksom, uagtet Svenskerne imidlertid vare faldne ind i Blekingen, hvor de rovede paa det grusomste, men hvortil Greven først ankom med sine Folk den 3. September. Denne Langsomhed medførte, at man i et Rigsraadmøde paa Kjøbenhavns Slot den 30. August udsaa Otte Krumpen til Feltøverste, noget, som dog endnu ikke blev iværksat, da man endnu ikke, paa Grund af Svenskernes store Fremgang i Blekingen, kunde undvære Grevens egne Rytterfaner og vel ikke har turdet betro Kommandoen over disse ustyrlige Folk til andre end ham selv³⁾.

¹⁾ Adelsbreve, Fasc. 27. Lignende Brev fra samme af 9. August findes i Dsk. Kong. Hist. 51, Nr. 59 (Rørdam, S. 441—42).

²⁾ Absalon Pedersens Dagbog i Norske Mag. I, 271 ff. (han var selv i disse Dage paa Frederiksborg).

³⁾ Rørdam, a. Skr., S. 443 ff. og Absalon Pedersen, S. 272; jfr. Rørdam, 1. R. II, 292. Westling, a. f. Skr., S. 493.

I disse Rigsraadsmoder har Peder Bilde vistnok deltaget, thi han var i Kjøbenhavn endnu den 7. September; for øvrigt havde i hans Fraværelse Birgitte Rosenkrantz selv maattet styre hans Forleninger, som man ser af et Brev til hende fra Anna Hardenberg¹⁾. Peder Bilde har saaledes ikke deltaget i Toget til Blekingen, hvorimod Befalingsmanden paa Solvitzborg, Verner Parsberg, indtog hans Plads blandt Krigskommissærerne. Sten Rosenparre fulgte derimod med Greven og afslog atter i September i Forening med de andre Kommissærer meget bestemt Grevens Forlangende om atter at gaa i Vinterkvartér²⁾. Først i Slutningen af September rykkede Hæren ind i Blekingen, hvorfra Krigskommissærerne sendte forskellige Beretninger til Kongen om Forholdene; den sædvanlige Mangel paa Proviant og Penge hindrede atter Hærens Bevægelser³⁾. Den 1. Oktober tilskrev Sten Rosenparre sin Svigermoder, Fru Ide Munk «til Nygaard» et ret interessant Brev. Man ser heraf, at han faa Dage før var kommen fra sin Gaard Skarholt til Greven med Befalinger fra Kongen; han omtaler derpaa Lykaa Slots Tilbagetagelse fra Fjenderne og de store Grusomheder, Svenskerne havde udøvet i Blekingen; Greven havde derfor skjænket Beboerne nogle af de svenske Fanger, for at de kunde skaffe sig Losepenge for dem som Erstatning for de lidte Tab; men i deres Forbitrelse skød Blekingboerne dem uden videre ihjel. Det var en ond Helligdagsgjerning, tilføjer han, de arme Syndere kunde der dog intet til; men det frygtelige Mord, som Svenskerne have gjort i Rønneby paa alt Folket, Kvinder, Piger og Børn, vil Gud

¹⁾ Bricka, Fr. II, Tillæg Nr. 13. — Absalon Pedersen, S. 273.

²⁾ Resen, S. 120.

³⁾ Rørdam, anf. Skr., S. 446—49.

uden Tvivl ikke lade uhævnet; Gud give Hævnen maa komme over dem endnu her i Verden!¹⁾ — Den 2. Oktober besluttede Greven sig endelig til at rykke frem mod Kalmar, hvortil han ankom den 11. Oktober; men da han og hans Folk mærkede, at der ventede dem en varm Modtagelse, og de desuden havde Mangel paa Belejringskyts, Penge og Proviant, erklærede de tyske Ryttere, at de kun havde paataget sig at jage Fjenden ud af Kongens Lande; da dette nu var sket, vilde de ikke længere lade sig bruge, men forlangte at drage ud af Riget. Kommissærerne indsaa nu, at med saadant Folk og under disse Omstændigheder kunde det ikke nytte at blive i Fjendens Land, og Hæren trak sig da hurtig tilbage til Skaane (November). Nu blev da Greven og hans Folk endelig aftakkede og sendte tilbage til Tyskland.

Den øvrige Del af Hæren laa nu i December Maaned fordelt i de skaanske Stæder. Den 5. Decbr. udgik der Brev til Krigskommissærerne, Jørgen Lykke, Verner Parsberg og Lave Brahe, om at være tilstede, naar Holger Rosenkrantz, Peder Bilde, Sten Rosensparre og Herluf Trolle mønstrede de tyske Landsknægte i Skaane²⁾. — 1. Januar 1565 fik de to Svogre derpaa Ordre til i Forening med Holger Rosenkrantz og flere Rigsraader at høre de nysankomne lybske Sendebuds Hverv. Endnu den 16. vare de i Kjøbenhavn, da de i Forening med flere andre Rigsraader afgav Betænkning angaaende et Andragende fra den fangne svenske Rigsraad Sten Eriksen, om paa nogen Tid at maatte begive sig til sit Hjem i Sverig, hvilket bevilligedes. Derfra begav de sig til Skaane, hvor

¹⁾ Friis, Rosensparrerne, Tillæg 5.

²⁾ Tegn. 1564, p. 178, og et Brev af 16^{te} 1564 fra Hans Skovgaard til Mogens Gyldenstjerne i Dsk. Kong. Hist. 52.

Mønstringen over Landsknægtene nu fandt Sted; den 24. vare de saaledes i Helsingborg og rejste derfra til Lund¹⁾.

Imidlertid var den gamle Rigsmarsk Otte Krumpen den 14. Decbr. bleven udnævnt til «Feltøverste», men havde efter eget Forlangende faaet sin langt yngre Svoger, Hr. Jørgen Lykke, til «Lieutenant», og Næstkommanderende, ligesom Frants Brokkenhus samtidig var bleven udnævnt til Øverste over de danske Knægte²⁾. Men Otte Krumpen havde tillige forlangt nogle Rigsraader til Krigskommissærer. Dette havde Kongen temmelig spydig afslaaet (21. Januar) som ufornödent, «efterdi I ikke er nogen Fremmed eller Udlænding, men er Rigens Marsk og har at byde og befale, saa vidt Behov gjøres»; men dog vilde han sende ham nogle Raader, som skulde følge ham og med hvilke han kunde raadslaa i paakommende Tilfælde. Den 28. blev derpaa Peder Bilde og Sten Rosensparre tillige med Lave Brahe udnævnte til saaledes at følge Otte Krumpen. De kaldes imidlertid kort efter atter Krigskommissærer. Den gamle Otte Krumpen kom nemlig slet ikke til at rykke i Felten. Daniel Rantzau overtog endnu inden 6. Februar efter Kongens Opfordring Overbefalingen som «Øverste»; thi allerede paa denne Dag fik de Raader, der holdt Mønstringen i Skaane, Ordre til at begive sig til Helsingborg, saa snart de erfarede Kongens Ankomst dertil tillige med Daniel Rantzau, «vor Øverste»³⁾. Hos ham, der som Holstener og Ejer af Vamdrupgaard i

¹⁾ Dsk. Kong. Hist. 53 og 51, Nr. 61 og 62.

²⁾ Brevet af ¹⁰/₁₂ 1564 (Note 2, S. 311) omtaler hans Udnævnelse som forestaaende.

³⁾ Jacobsen i Hist. Tidsskr. V, 431 ff. — Krøniken i Rørdams Hist. Kildeskr. II, 309 (og herefter Resen); Tegn. 1565, p. 225 (Udkast hertil i Dsk. Kong. Hist. 53). — Holger Rosenkrantz var iblandt disse Raader; men Krigskommissær blev han ikke.

Danmark forevrigt neppe kunde kaldes «Fremmed», men som i hvert Fald ikke var Rigens Marsk, kom de nævnte Mænd derfor til at fungere som Krigskommissærer.

Det varede dog nogen Tid, inden Daniel Rantzau kom afsted. Den 24. Februar deltog saaledes Peder Bilde i Forening med Rigshofmesteren Ejler Hardenberg og Holger Rosenkrantz i Kongens Nærværelse i et Retterting paa Børringe Kloster, og sammesteds udstedtes den 12. Marts Ordre til Holger Rosenkrantz, Lave Brahe, Peder Bilde m. fl. om som «Kommissarier» at mønstre de tyske Knægte, der laa i Ystad¹⁾. Disse Mønstringer vare imidlertid et højst ubehageligt Hverv. Allerede i Slutningen af det foregaaende Aar havde de tyske Knægte, der laa i Malmø under Daniel Rantzau, gjort aabenbart Mytteri, paa en Tid, da Pesten rasede i Byen og bortkaldte en Mængde Mennesker²⁾. Kun Daniel Rantzaus Fasthed og Snildhed havde faaet Bugt med Mytteriet, idet han havde maattet love Knægtene deres Betaling i bestemte Terminer og strax havde udbetalt dem en Sum, som Borgerne i Malmø maatte skaffe til Veje³⁾. Det var maaske denne Tildragelse, der havde fremkaldt Udnævnelsen af den store Mønstringskommission. Knægtene i Ystad, der tidligere havde staaet under Jørgen von Holle, som selv var dragen bort med Greven af Schwartzburg, vare endnu ustyrligere. Da Kommissærerne bragte dem Kongens Ordre til at bryde op, bemægtigede de sig Raadernes Personer og slap dem først fri, efter at de havde lovet dem 100,000 Gylden, og

¹⁾ Tegn. 1565, p. 452; 240.

²⁾ Deriblandt Niels Krabbe til Hessel, Hr. Tyge Krabbes Søn († 29. Decbr. 1564).

³⁾ Krøniken hos Rørdam II, 303–5 (og herefter Resen).

endda varede det længe, inden Jørgen von Holles Knægte vilde afsted.

Penge maatte saaledes skaffes til Veje, inden Toget gik for sig. Overenkomster i denne Anledning vare allerede truffe med Daniel Rantzau i Novbr. foregaaende Aar. Kongen havde ingen Penge; Daniel Rantzau maatte skaffe dem til Veje og Adelsmænd gaa i Borgen for store Summer. Peder Bilde og Sten Rosensparre vare saaledes blandt de Adelsmænd, der den 14. April gik i Borgen for Kongen til Daniel Rantzau for 100,000 Daler (3: 400,000 Kroner, efter Pengenes nuværende Værdi vel omtrent 1½ Million Kroner eller mere); herfor gaves Underpant i Kallundborg Slot. Endnu den 22. April vare de tillige med Holger Rosenkrantz hos Kongen i Lund, og atter den 22. Maj maatte Kongen give Næsbyhoved Slot i Underpant til Peder Bilde, Daniel Rantzau med flere Rigsraader og Adelsmænd, fordi de vare gaaede i Borgen for ham til Ritmester Josva von Qualen og hans Ryttere for 22,524 Daler, og noget efter (28. Juni) blev et tredie af Kongens Hovedslotte, Malmøhus, givet i Underpant til forskjellige Adelsmænd, der vare gaaede i Borgen for Kongen til Josva v. Qualen for 45,000 Daler. — Disse Laan fik senere stor Betydning og ville blive nærmere omtalte under Peder Oxe¹⁾.

Under disse Omstændigheder var Daniel Rantzau først i Slutningen af Maj brudt op for at undsætte Elfsborg, der belejredes af Svenskerne; men Opsættelsen havde været skjæbnesvanger; Elfsborg blev nok undsat; men Svenskerne havde indtaget en fast Stilling i Nærheden. Den største Mangel og Uorden fandt som sædvanlig Sted i den danske

¹⁾ Reg. o. a. L. 1565, p. 465 og 363 (Udkast i Dsk. Kong. Hist. 53); Tegn. 1565, p. 321. — 8. Aug. udstedtes det endelige Brev om Malmøhus, Reg., p. 374.

Hær. De tyske Tropper vare ustyrlige og oprørske, Provianteringen slet o. s. v. Herom handle især de mange Indberetninger, som Krigskommissærerne indsendte til Kongen. Hæren laa da i længere Tid uvirksom paa Guldberg Enge ved Elfsborg. «Gud almægtigste unde os snart en god Undsætning med Proviant», skrive de saaledes den 21. Juni, «ellers vil det gaa ilde med os»; 6. Juli klage de endogsaa over, at mange bevislig ere døde af Sult. Under disse Forhold sneg Tiden sig langsomt hen; Daniel Rantzau gjorde dog nogle Strejftog ind paa svensk Grund (28. og 29. Juli), men vendte derpaa tilbage til sin Lejr ved Elfsborg. Daniel Rantzau og Kommissærerne forlangte Jørgen v. Holles Knægte til Hjælp; de laa endnu i Skaane, og Kongen havde endog tænkt paa at afskedige disse ustyrlige Folk.

Men saamtidig med de officielle Skrivelser til Kongen, der i Reglen ere underskrevne af de tre Kommissærer og Daniel Rantzau i Forening¹⁾, skrev de to Svogre mere private Breve til Hr. Mogens Gyldenstjerne, og det er ikke de mindst vigtige. Den 2. August afsendte de saaledes fra Lejren ved Elfsborg et højst mærkeligt Brev, der er egenhændig skrevet af Peder Bilde. De have netop idag, hedder det heri, modtaget tre Breve fra Hr. Mogens; i det første fortælles, at deres Hustruer have været i Kjøbenhavn «til de Begravelser», og at Birgitte (Rosenkrantz) er dragen til Bregentved til Birgitte Gøje (hvis Mand Herluf Trolle var død den 19. Juni), thi hun havde nylig været noget ilde tilpas²⁾; de se ogsaa af Brevet, at det igjen

¹⁾ Nu meddelte hos Rordam, anf. Skr.: jfr. Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 224.

²⁾ 19. Juli gik Børge Trolle til Lillø, Otte Brahe til Knudstrup og Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm i Børgen for den fangne

begynder «at dø fast udi Sjælland». — Pesten rasede nemlig paa denne Tid paa det frygteligste; men man ser af Brevet, at Peder Bilde endnu ikke har vidst, hvor haardt den havde ramt ham selv i de samme Dage, idet hans Søn Eske var død paa Tureby den 25. Juli, netop samme Dag, som Herluf Trolle blev begravet i Herlufsholm Kirke, efter at hans Lig med stor Højtidelighed var ført fra Kjøbenhavn. Det er maaske saaledes noget tvivlsomt, om Fru Birgitte Rosenkrantz kan have været tilstede ved Højtideligheden i Kjøbenhavn; men for øvrigt sigtes ved de omtalte Begravelser vistnok ogsaa til Herluf Trolles Broder, Niels Trolle, der var falden i Slaget ved Bornholm den 11. Juni, og til Admiralen Jørgen Brahe Tygesen, Peder Oxes Svoger og nær beslægtet med Rosenkrantzerne, der var død i Kjøbenhavn den 21. Juni¹⁾. — Efter nogle Ytringer om private Sager (Arven efter Axel Klavsen Rosenkrantz til Tøgerup, Hjelmsø m. m.) og fornyet Forlangende om Penge til Knægtene, komme følgende mærkelige Ytringer om Forholdet til Daniel Rantzau:

«Vi har og forstaaet af Daniel Rantzau, at han har skrevet kgl. Majestæt til, at han vil have Jørgen v. Holles Knægte herop til sig²⁾; saa var godt Folk vel fornøden; thi vi ere meget svage; men hvis de komme herop, frygte vi, det skal gaa underlig til; thi de ere allerede unyttige

svenske Læge, Dr. Oluf Jakobsen, som Birgitte Gøje havde bedt om i nogen Tid at fare til sig „hende udi hendes Sygdom og Svaghed at kurere“ (Orig. m. 2 Segl, Geh. Ark.; jfr. Bricka, Fred. II, S. 118).

¹⁾ Hofman, Fund. VII, 480; Marm. Dan. I, 40. — Personallhist. Tidsskr. I, 127; 129.

²⁾ Allerede 7. Juni (Rørdam, S. 456 ff.) udtale alle 4 Mænd sig imod Afskedigelsen af Holles Knægte under disse Forhold, og 24. Juli omtale atter alle 4 Mænd Jørgen von Holles Knægte; Brevene ere forsynede med 4 Segl, men ikke med egenhændige Underskrifter.

nok, og det lidet Bytte, som nu vankede ved Gammel Lødese, som Skotterne og de danske Knægte fik, det gjorde de tyske dem til Pris igaar her i Lejren og tog deraf, hvad de vilde. Men klages det til Øversten (o: Rantzau), da svarer han vel og lader Profossen gaa hen med dem, som klager; naar de da komme frem, faar man intet. Hvis de blive stærkere, da gjør de siden, hvad de ville. Derfor vilde vi gjerne bede eder tale med Holger Rosenkrantz herom, at han vilde give det kgl. Majestæt til Kjende med bedste Lempe; vi tør selv ikke skrive kgl. Majestæt det til. Hvad Aarsag dertil er, vide I vel, og vilde vi ikke gjerne, at Daniel skulde faa det at vide, at vi derom har skrevet, Aarsagen kan I vel og selv betænke. I ville derfor gjøre det yderste herudi, at det maatte blive os ubemærket, at vi har skrevet derom; men Holger maa I vel sige det, og dersom han ikke er tilstede, at I da vilde lige saa skrive ham til med det første, og at han vilde det foregive med de bedste Lemper, os uberygtet; men hvis de komme, frygter jeg, at I skal saa snart spørge onde Tidender til os som gode; thi vi har hørt underlige Ord af de fornemste, som vi vel vil sige eder, naar Gud vil vi ses, end vi nu skrive kan. Kjære Hr. Mogens, nu i Lørdags, som vi droge paa Vejen til Gammel Lødese, da holdt vi en Tidlang paa en Slette og biede efter Ryttere og Knægte, Vejen var saare ond somme Steder; da red Hr. Lave Brok¹⁾ og snakkede med Mansten²⁾ og spurgte ham ad, om han var hos, Paaskedag, da Daniel Rantzau var eders Gjæst, og om han havde hørt de Ord, som Daniel havde sagt

¹⁾ Lave Brok til Vemmetofte, gift med Peder Bildes Søster Margrete, selv Søn af Niels Brok († 1534) og Jytte Podobusk Predebjørnsdatter (Fam. Rosenkr. II, 55).

²⁾ Valentin Manstein, en af de tyske Hovedsmand.

for kgl. Majestæt, I samme Tid skulde have sagt. Da siger Hr. Lave for os, at Mansten svor ved hans højeste Ed, at han aldrig hørte de Ord af eder. Vi havde vel gjerne spurgt ham ad, men vi have for den Aarsags Skyld ikke turdet det, at I vilde tale derom, at vi har eder tilskrevet.» Til Slutning bemærke de, at de ere 1000 Mand svagere, end da de drog op fra Varbjerg¹⁾.

Det tegnede saaledes til, at et Uvejr skulde trække op mod Daniel Rantzau. Kongen var desuden tydelig nok i en bitter Stemning. Allerede i Aarene 1562 og 63 havde der ved forskellige Lejligheder udbredt sig Rygter om, at han egenhændig havde saaret eller dræbt flere af sine mest betroede Mænd, saaledes Holger Rosenkrantz, som han ellers stod paa en meget fortrolig Fod med²⁾, Rigsmarsken Otte Krumpen³⁾ og Statholderen paa Kjøbenhavns Slot, Mogens Gyldenstjerne⁴⁾. Disse Rygter vare ganske vist løgnagtige og Ophavsmændene hertil eftersporedes; men selve Brevet af 2. August viser dog, at Forholdet til den gamle Mogens Gyldenstjerne ikke altid var det bedste. De skarpeste Breve udgik desuden paa denne Tid til disse og flere andre Mænd i Anledning af Hærens daarlige Forsyning med Proviant; den 3. Juli havde den gamle Rigshofmester Ejler Hardenberg pludselig faaet sin Afsked paa en temmelig unaadig Maade; Herluf Trolle var faa Dage efter død af sine Saar; kort sagt, der sav-

¹⁾ Orig. i Dsk. Kong. Hist., Fasc. 53. (Nu trykt hos Rørdam, S. 727—37.)

²⁾ Dsk. Kong. Hist. 41b (Rørdam, S. 372). jfr. Daac i Norsk hist. Tidsskr. II. 105.

³⁾ Jacobsen i Hist. Tidsskr. V, 428 (1563).

⁴⁾ Konigsb. Afskr. i Geh. Ark., p. 3374 (som Grund angives, at han med flere af Ridderskabet 1562 havde fraraadet Kongen Belejringen af Hamborg).

nedes en overlegen administrativ Aand, der kunde bringe Orden i Sagerne. Mange Rygter havde under disse Forhold udbredt sig om Adlens Misfornøjelse med Kongen; man talte om hans Afsættelse, saa at endog Kongens egen Søster, Kurfyrstinde Anna af Sachsen, skrev bekymrede Breve herom til Kansleren Johan Fris og til Holger Rosenkrantz¹⁾. Den største Uorden fandtes i Finansstyrelsen; daarlige Klippinge havde man begyndt at slaa, men Soldaterne vilde ikke modtage dem; Daniel Rantzau og Kommissærerne forlangte da tyske Penge; nogle bleve ogsaa sendte, og Rentemesteren, Joachim Beck, gav Anvisning til Daniel Rantzau paa 12,000 Daler; men da Pengene kom, manglede Halvdelen! Skarpt skrev baade Rantzau og Kommissærerne til Kongen og mindede ham om, at de til Mikkelsdag vare gaaede i Borgen for ham til de tyske Hovedsmænd for store Summer; Tiden nærmede sig, og Pengene havde de ikke faaet endnu²⁾.

Under disse Forhold var Krigsførelsen i højeste Grad uheldig. Vel havde Svenskerne i Begyndelsen af August trukket sig tilbage fra Elfsborg; Daniel Rantzau havde derpaa over Varberg trukket sig tilbage til Halmstad; men han kunde ikke hindre, at en ny stor svensk Hær atter faldt ind i Halland, først tog Varberg By under de forfærdeligste Grusomheder mod Indbyggerne og derpaa begyndte en Belejring af Varberg Slot. Flere Breve fra denne Tid sætte os ret levende ind i Situationen. Saaledes skriver Fru Elsebe Krabbe, Peder Skrams, den 20. August fra Laholm til sin Veninde, Birgitte Goje, om Svenskernes Plyndringer ved Falkenberg, hvorom hun mener,

¹⁾ Daae, anf. Skr., S. 106; Westling i Hist. Bibl., Stockholm 1879, S. 508.

²⁾ Brevene hos Rørdam, S. 472—92.

at Peder Bilde selv har tilskrevet hende: Tyskerne i den danske Hær mishandle Bønderne paa det forfærdeligste; «de spare ikke at røve Kvinder i Barselseng og tage Klæderne fra spæde Børn og slænge dem nøgne igjen, saa Gud maa forbarme sig over os, den Jammer og Kummer her er at leve i, og Kommissarierne have ingen Hør over dem, saa ustyrlige de ere»¹⁾. -- 23. August skriver Peder Bilde selv fra Halmstad til Mogens Gyldenstjerne indtrængende om Undsætning, idet han beder ham besørge nogle Breve til Birgitte Rosenkrantz²⁾. Det var netop paa denne Dag, at Svenskerne havde begyndt Varbergs Belejring. Imidlertid laa Rantzau stadig ved Halmstad, ventende paa Jørgen von Holles Regiment, som endnu ikke var kommet fra Ystad. Endelig lykkedes det dog Kongen at faa Knægtene afsted, og den 12. Septbr. kom han selv tillige med Knægtene til Halmstad; men nu vilde de tyske Knægte i Rantzaus egen Hær ikke afsted, før ogsaa de havde faaet deres Sold, og imidlertid faldt Varberg (15. Septbr.). Mismodig var Kongen imidlertid vendt tilbage til Helsingborg, hvor han forblev i nogen Tid. Herfra underhandlede han (16. Septbr.) med de Raader, der vare bleve tilbage i Kjøbenhavn, deriblandt Holger Rosenkrantz, om en mærkelig Skat paa alle danske Bønder, hvorefter de skulde erlægge en Pengeafgift og efter en bestemt Taxt underholde en stor Hær, — en Plan, som Rigsraadet afslog, og som vistnok har bidraget sit til, at Kongen netop nu (21. Septbr.) besluttede sig til at kalde Peder Oxe tilbage, en Sag, som senere vil blive omtalt. Imidlertid underrettede Peder Bilde og Sten Rosen-

¹⁾ Rørdam, Hist. Kildeskr. 1. R. II, 74.

²⁾ Dsk. Kong. Hist. 54.

sparre den 16. Septbr. fra Halmstad Mogens Gyldenstjerne om, at de nu endelig kunde drage imod Fjenderne¹⁾.

Disse droge imidlertid, efter at have ladet en stærk Besætning blive tilbage paa Slottet, med deres rige Bytte tilbage til Sverig for at forstærke sig, og da de Danske begyndte Varbergs Belejring, kunde de intet synderligt udrette af Mangel paa Skyts. Peder Bilde blev da sendt til Kongen og traf ham i Helsingborg den 24. September, hvorpaa Kongen øjeblikkelig sendte Ordre til Mogens Gyldenstjerne om at faa Skyts befordret til Varberg²⁾. — Kongen begav sig derpaa til Kjøbenhavn, hvorfra han den 2. Oktbr. affærdigede Holger Rosenkrantz til de danske Ryttere, for at han i Forening med Peder Bilde og Frantz Brokkenhus skulde forhandle med dem, der havde taget Skade paa Heste, Folk og Rustning, om en midlertidig Hjemlov; thi ogsaa blandt den danske Adels Folk var der stor Nød, og om end Adlen selv var bedre stemt, skrive Kommissærerne, maatte man dog tænke paa nogen Tids Hjemlov for Mandskabet³⁾. Imidlertid havde Kongen ogsaa sendt Povel Vobitzer i en Sendelse til Lejren, hvorfra denne sendte uhyggelige Skildringer tilbage om den Uenighed, der var mellem Daniel Rantzau og de tyske Tropper, saa at Talen endogsaa gik i Lejren, at dersom Rantzau vedblev at være Feltøverste, vilde de tyske Ryttere ikke længere tjene. Den 19. Oktober skrev Kongen da fra Frederiksborg til Raaderne i Kjøbenhavn om deres Betænkning; den 22. Oktober erklærede Raadet, at da Kongen havde begjæret deres Raad om, hvem han skulde

¹⁾ Begge Breve af 16. Septbr. i Dsk. Kong. Hist., Fasc. 53; jfr. Rørdam, S. 740.

²⁾ Fr. II til Mog. Gyld., 2¹/₂ 65 (Dsk. Kong. Hist., Fasc. 53).

³⁾ Tegn. 1565, p. 428; Rørdam, S. 492 ff.; 498 ff.

indsætte til Feltøverste i Daniel Rantzaus Sted, men de ikke personlig kjendte Forholdene ved Hæren, var det raadeligst at tilskrive Kommissærerne Peder Bilde og Sten Rosensparre om, hvem Kongen bedst kunde betro samme Befaling¹).

Man vilde altsaa afskedige Daniel Rantzau, og det var jo i og for sig ikke saa underligt; Krigsførelsen syntes jo hidtil slet ikke at have været anderledes end i Greven af Schwartzburgs Tid: den samme Ustyrlighed hos Lejetropperne, den samme langsomme Fremrykken med lige saa hurtige Tilbagetog; ja Fjenden havde jo endogsaa taget en Hovedfæstning i ens eget Land. Sagen skulde altsaa lægges i de to Svogres Haand; men 23. Oktober indtraf et mærkeligt Brev fra Daniel Rantzau: den 20. Oktober havde det store Slag staaet ved Svarteraa. Den unge Feltherre havde paa én Gang med uudslettelige Træk indskrevet sit Navn i Nordens Krigshistorie og vist, at Hovedskylden for Krigens slette Fremgang hidtil ikke saa meget laa i Troppernes eller Feltherrens Udygtighed eller i Fjendens større Dygtighed som i den danske Regerings mageløs slette Administration; det var den, og ikke Svenskerne, som hidtil stadig havde tvunget Hæren til hurtige Tilbagetog. Og samme Dag var Sten Rosensparre falden paa Ærens Mark.

Peder Bilde var en 4—5 Dage for Slagdagen kommen tilbage til Lejren foran Varberg²). Han saa da, at alt det grove Skyts, som de Danske havde opstillet, var

¹) Ny dsk. Mag. VI, 150 og Dsk. Kong. Hist. 52, Nr. 26 (Rørdam, Hist. Kildeskr. 1. R. II, 523; jfr. 2. R. I, 502).

²) 19. Septbr. var han endnu i Lejren (Rørdam, S. 495); den 24. var han endnu i Helsingborg hos Kongen (se oven for); den 29. var han endnu ikke kommen tilbage (S. 497), men 17. Oktbr. var han der (S. 501: Dagsangivelsen i Brevet er rigtig: se neden for).

taget af Skanserne og indskibet. Daniel Rantzau havde nemlig faaet Efterretning om, at en ny stor svensk Hær nærmede sig. Han frygtede for under disse Omstændigheder at komme under dobbelt Ild. Han havde derfor hævet Belejringen af Varberg og vilde opsøge Fjenden i aaben Mark. Torsdag Morgen den 18. Oktbr. brød han derfor op med hele Hæren, opbrændte Lejren og drog til Falkenberg, hvor han opslug sin Lejr. Da han imidlertid ikke havde kunnet opspørge nogen Vognvej ind i Vester-gotland, sendte han Peder Bilde til Halmstad for at skaffe Underretning herom¹⁾. Fjenden havde imidlertid allerede (19. Oktbr.) opslaaet sin Lejr ved Svarteraa By i Halland. 1½ Mil fra den danske Lejr. Den 20. ved Daggry brød da Daniel Rantzau op, og omtrent Kl. 11 om Formiddagen traf Hærene sammen ved Axtorna By paa «Aster Hede». Det er her ikke Stedet til at skildre den frygtelige Kamp, som nu udspandt sig mod den store svenske Overmagt, men som efter store Omvexlinger ved Daniel Rantzaus mægtige Energi tilsidst omtrent Kl. 4 om Eftermiddagen vendte sig til den mest glimrende Sejr for den danske Hær. Men Sejren var dyrekjøbt. En Mængde danske og tyske Befalingsmænd dækkede Valpladsen, døde eller saarede, og deriblandt mange, der stod i nøje Forhold til Rosenkrantzernes Kreds. Den fynske Adelsfane talte efter

¹⁾ Peder Bilde til Fr. II, dat. Halmstad den 20. Oktbr. (Slag-dagen), nu trykt hos Rørdam, S. 502. Peder Bilde sætter her Opbruddet fra Varberg til den 18. Oktbr.; Rantzau selv sætter Opbruddet til den 16. Oktbr. (Nyt hist. Tidsskr. IV, 190); den samtidige Optegner i Dsk. Saml. ved Braun, 2. R. II, 192, sætter Skytsets Indskiben til den 16. og selve Opbruddet til den 18., og dette er det rigtige; den 17. skrive ogsaa Daniel Rantzau, Peder Bilde og Sten Rosensparre til Kongen fra Lejren foran Varberg (Rørdam, S. 501).

Slaget kun 50 Mand; Føreren selv, Movrids Podebusk til Kjørup, Sønneson af Hr. Predbjørn Podebusk og senere Svigerfader til Otto Kristoffer Rosenkrantz Holgersen til Boller, var saaret, lige saa Fru Ide Munks Brodersøn, Ludvig Munk Olufsen. Under den skaanske Fane, der førtes af Hak Holgersen Ulfstand, blev Peder Bildes Svoger, Hr. Lave Brok til Vemmetofte, haardt saaret og døde kort efter i Halmstad; hans anden Svoger, Ejler Krafse til Egholm, gift med Hilleborg Bilde, blev fangen; Lavrids Rosenkrantz, Søn af Niels Axelsen Rosenkrantz til Ryhave m. m., faldt. Under den jyske Fane, som førtes af Erik Banners Søn, Frans Banner til Køkkedal, saaredes Erik Rosenkrantz til Langtind og Glimminge, Hans Johansen (Lindenov) og Niels Krabbe Tygesen til Vegholm; Frans Banners Svoger, Gregers Truidsen Ulfstand til Gl. Estrup og Torup, gift med Erik Banners Datter Karen, var en Tidlang «forsvunden».

Ogsaa den saakaldte «Rendefane» (Hoffanen), der synes at have staaet under Daniel Rantzaus umiddelbare Kommando og med hvilken han aabnede Slaget, led meget. Hertil sluttede sig ogsaa Sten Rosensparre, der i Peder Bildes Fraværelse den Dag «var øverste Kommissarius udi Kongens Sted». I denne Egenskab og som Rigsraad var han den fornemste og betydeligste Mand ved Hæren, i al Fald næstefter Daniel Rantzau selv. Under Forfølgelsen, da mange svenske Knægte havde forstukket sig bag Buskene eller Fjeldstykker, hvorfra de skød paa de fremstormende Forfølgere, bleve omtrent Kl. 4 om Eftermiddagen baade Sten Rosensparre og Lave Brok skudte¹⁾.

¹⁾ Tiden (Kl. 4) angives for begge saaledes paa deres Gravskrifter. — Rigtignok skriver Peder Bilde den 24. til Mogens Gyldenstjerne: „Min hjerteelskelige Broder Sten Rosensparre blev der

Saaledes endte Sten Rosensparre endnu i sin kraftigste Alder, 42 Aar gammel. Peder Bilde havde saaledes paa én Dag mistet to Svogre, og i de samme Dage havde Pesten raset frygtelig blandt hans Børn i Hjemmet, uden at han dog endnu vidste Tabet i hele dets Udstrækning. Foruden Sønnen Eske, der som ovenfor omtalt var død den 25. Juli, vare hans Døtre Anne og Mette (1 Aar gl.) døde paa Svanholm den 4. September eller kort efter, alle begravne i Krogstrup Kirke ved Svanholm; endelig døde hans Døtre, Karine, 2 Aar gammel, og Hilleborg, 3 Aar gl., den 16. og 18. Oktbr. paa Roskildegaard og bleve begravne i Domkirken. Fem Børn vare saaledes døde i Faderens Fraværelse¹⁾. — Sten Rosensparres Død tog Peder Bilde sig meget nær; de havde jo ogsaa været nøje knyttede til hinanden i Sorg og i Glæde. «Kjære Hr. Mogens», skriver han den 24. Oktbr. fra Halmstad til Mogens Gyldenstjerne, «jeg har nu fanget min kjære salige Broders Lig hid til Halmstad og ladet fly Kiste og anden Del til hans salig Lig, og vil jeg lade ham her blive standende, indtil min kjære Søster Mettes Moder (Fru Ide Munk) og Birgitte komme over til hende (til Skarholt), før hun fanger disse Tidender at vide, paa det at de kunne hugsvale noget hendes stakkels bedrøvede Hjerte; thi Gud bedre det, at hun saa vel som flere hans gode Slægt og Venner nogen Tid skulde spørge slige Tidender.» Han ønsker derfor Svar fra Mette, Birgitte og deres Moder, hvor de ville have ham begravet; men i levende Live har

strax paa Valsteden“ (Dsk. Mag. 3. R. II, 87), hvorefter man skulde tro, at han var falden strax i Begyndelsen af Slaget; men P. Bilde var jo selv fraværende. Jfr. Resen, S. 158 og Arent Berntsen, D. og N.'s frugtbare Herlighed, S. 89.

¹⁾ Hofm., Fund. VII, 480; Marm. Dan. I, 49.

han udtalt det Ønske at blive begravet i Sognekirken til Skarholt; han mener ogsaa at kunne faa Orlov til at følge Liget ned til Skaane¹⁾.

I Halmstad blev Peder Bilde derpaa i nogle Dage for efter Daniel Rantzaus Opfordring at sørge for, at den Proviant, her laa, blev sendt til Hæren. Ogsaa sørgede han for Skuder til at føre det store erobrede Feltskyts til Kjøbenhavn. Ligeledes havde han stor Nød med at opdrive et Laan paa 3—4000 Daler til de tyske Knægtes Lønning; thi disse vare blevne helt balstyrige efter Slaget. Hertil synes ogsaa nogle meget strænge Breve at have virket, som den 20. Oktbr. vare affærdigede fra Kjøbenhavn og som nu vare ankomne efter Slaget. Herom underrettede Peder Bilde Kongen ved et Brev fra Halmstad den 27. Oktbr.: de maa have Penge, «ellers er at befrygte, at de skulle blive meget uvillige», men desuden bør der sendes 1000 Daler til Peder Bilde, «thi mange fattige Riddersmænd ligge her saarede, saa vel danske som tyske, som slet intet have at fortære»²⁾. — Faa Dage efter rykkede Daniel Rantzau selv over Falkenberg tilbage til Halmstad med sin ved det store Tab og de tyske Knægtes Mytteri halvt opløste Hær, og Peder Bilde kunde nu følge Sten Rosensparres Lig til Skarholt Kirke. Felttoget var altsaa endt; Slaget ved Svarteraa den 20. Oktbr. 1565 havde været en glimrende Krigsdaad; men større var dets Betydning heller ikke. Svenskernes Hovedhær havde i en medtagen Tilstand trukket sig tilbage fra Halland, men kunde ved Lejlighed ventes tilbage igjen, og Varberg var

¹⁾ Dsk. Mag. 3. R. II, 87 ff.

²⁾ Dsk. Kong. Hist., Fasc. 51, Nr. 28; jfr. Daniel Rantzaus Brev af 25. Oktbr. fra Valpladsen ved „Asteidt“ (Aster Hede), trykt i Dsk. Mag. 3. R. II, 91 ff.

endnu stedse i deres Magt. Næste Aar kunde man begynde forfra, og da ville vi atter træffe Peder Bilde og Daniel Rantzau i de samme Egne. — For øvrigt havde Daniel Rantzau, misfornøjet med Kongens Indblanding i hans Forhold til de tyske Knægte ved Brevet af 20. Oktbr. og med «fremmede ubekjendte Personer», der blandede sig i Hærens Anliggender, strax efter Slaget forlangt sin Afsked. Den 27. svarede Kongen paa hans Skrivelser om Sejren og bad ham under de nuværende Forhold at blive. Brevet er dog holdt i en kold Tone¹⁾.

Sten Rosensparre blev med stor Højtidelighed begravet i Skarholt Kirke. Talen holdtes efter Mette Rosenkrantz's Onske af Præsten ved Nikolaj Kirke i Kjobenhavn, Mester Jakob Nielsen, der var en meget yndet Taler og i hvis Sogn jo ogsaa Mette Rosenkrantz's Gaard i Kjobenhavn laa. Præsten havde Betænkelighed ved at drage over til et fremmed Stift; men da Peder Bilde ved et skriftligt Dokument paatog sig Ansvar, gjorde han det dog; men Biskoppen i Skaane, M. Tyge Asmundsen, indfandt sig i Kirken med to Præster og nedlagde Indsigelse, saa at Begravelsen neppe er gaaet helt rolig af. Senere klagede Biskoppen over Præsten; Sagen blev indstævnet for Universitetet, der dog af Hensyn til Rigsraad Peder Bildes Brev ikke vovede at fælde Dom i Sagen, men henviste den til Kongen. Denne tog ikke saa lempelig paa Sagen, men henviste den atter til Universitetet, idet han meget skarpt lod Professorerne vide, at «Peder Bilde ingen Befaling haver over Skaane Stift, ej heller med den gejstlige Handel der sammesteds noget at gjøre». Tilsidst tildelte Kongen paa egen Haand Præsten en skarp Irettesættelse og ud-

¹⁾ Rørdam, S. 508

stedte Forbud mod, at Præsterne gjorde Tjeneste udenfor deres Sognekald¹⁾).

I Skarholt Kirke lod Mette Rosenkrantz i Aaret 1566 lægge en meget kostbar Gravsten over sin faldne Ægtefælle, hvorpaa de begge ere afbildede. Indskriften lyder efter en Optegnelse, der dog ikke synes ganske paalidelig:

Aar Mdlxv thend xx dag octobris efther middag ued fire skætt paa Axtorn marckis volsted hos Falckenbierrig vdi Halland emod the suenske blef Slagen Ærlig oc velbûrdig mand Sten Rosenspar til Scharholt, konning Frederichz thend anden Danmarckis h. konnings raad [oc] Commissarius, som før sit fæderne land lod sit lif erligen oc her met sin kerre hustrue, frue Mette Rosenkrantz af Wallø, hafuer uduald sig et roligt huilekammer, oc lefde hand paa xiiij aar med sin hustrue, oc døde ter hand vaer xlij aar oc xliij dage gamel, efterlod seg tuende hans born, Oluf oc Birgitte Rosenspar.

For sit Fæderne land erligen at dø og bliffue
er loffligere end skendeligen at ladhe seg driffue.
G. H. V. A. G. H. V. A. A. S. O. S. 1566.

Fru Mette Rosenkrantz blev selv mange Aar senere begravet fra Skarholt Kirke, men synes dog ikke at hvile her, men i Frue Kirke hos sin anden Husbond, Peder Oxe. I det mindste fandt man ved en Undersøgelse af Graven (før 1849) kun én Kiste, med Sten Rosensparres Lig, som den Gang endnu skal have været vel bevaret, men senere skal være hensmuldret²⁾).

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. III, 591—603; jfr. Rørdams Universitetshist. II, 40—41.

²⁾ Brunius, Konstanteekningar under en resa år 1849, S. 747—49; Friis, S. 16.

Et andet Mindesmærke blev af Sønnen Oluf Rosensparre oprejst ikke langt fra Kōinge Kirke (Annex til Svarteraa) paa det Sted, hvor Faderen faldt. Det var en paa et firkantet Fodstykke oprejst Pille med en Løve med Rosensparrernes Vaaben og med følgende Indskrift, baade paa Dansk, Tysk og Latin:

Den ædle og velbyrdige Steen Rosensparre til Skarholt, Danmarks Riges Raad og kgl. M^{ts} Commissarius, efter at han mandeligen og ridderligen og med Sejrvinding havde stridt mod Rigets Fjender, blev han her paa dette Sted nedlagt og lod sit Liv og sit Blod for sit Fædreland den 20. Oktbr. 1565, da han var 42 Aar gammel. Derefter er hans Lig paa sit behørige Sted med tilbørlig Ære bestediget.¹⁾

I Aaret 1728 fandtes af hele Monumentet kun Fodstykket, og Indskriften var tildels ulæselig; tilsidst havnede Stenen i Kjældermuren ved Falkenberg Præstegaard. Mindet om Stedet, hvor Sten Rosensparre faldt, var dog ikke uddød, og paa den hallandske Fornminnesförenings Aarsmøde i Varberg 1866 besluttedes da atter at rejse en Mindesten med følgende Indskrift:

Sten Rosensparre
till Skarhult
stupade här
tappert kämpande för sitt fädernesland
den 20. Oct. 1565.

Saaledes har det Folk, mod hvilket Sten Rosensparre kæmpede, paa en smuk Maade ihukommet den tapre Fjendes Fald paa det Sted, som den Gang hørte til hans Fædreland²⁾. — Ikke langt fra dette Sted skulde hans

¹⁾ Arent Berntsen, D. og N.s frugtb. Herlighed I, 82. Jfr. Friis, S. 15.

²⁾ Hallands Fornminnes-Förenings årskrift 1868, S. 14—16 og de der anførte Skrifter. P. v. Möller, Hallands historia I, 237.

Sønnesøn, den unge Sten Rosensparre Olufsen, i Kalmar-krigen finde Heltedøden sammen med Kristian Barnekov.

Med Mette Rosenkrantz havde Sten Rosensparre følgende Børn:

- 1) Jens Rosensparre, f. $24/11$ 1558, † følgende Tirsdag, begravet i Kallundborg Kirke.
- 2) Oluf Rosensparre til Skarholt og Vester-Vallo, f. $6/9$ 1559 paa Bosio Kloster, altsaa kun 6 Aar gl., da Faderen døde; var hidtil opdragen hjemme, fra 1565 paa Vallo sammen med Hans Stensen (til Stensgaard paa Langeland), senere, efter Moderens Giftermaal med Peder Oxe, paa Gisselfeld¹⁾.
- 3) Birgitte Rosensparre, 1580 gift med Preben Gyldenstjerne til Vosborg, allerede † $2/4$ 1583.

Efter Sten Rosensparres Død fik Mette Rosenkrantz Brev paa at beholde Kallundborg Slot, indtil den nye Lensmand var udnævnt. Det var i denne Mellemtid, medens Erik Basse havde Befalingen paa Slottet, ligesom han havde haft under Sten Rosensparres Fraværelse siden Maj 1565, at de fornemme svenske Fanger paa Slottet tillige med deres talrige Tjenerskab beskyldtes for at have stiftet et Komplot for at bringe Slottet i Fjendens Hænder (Decbr. 1565), hvorfør de nu fordeltes til jydskke Borge²⁾. Den 12. April 1566 blev Peder Bilde derpaa udnævnt til Lensmand og fik tillige Brev til Stæderne Kallundborg og Slagelse, at han tillige skulde have disse Byer i Befaling. Roskildegaard afstod han derpaa til Bjørn Andersen³⁾. 13. April 1567 fik Fru Mette Rosenkrantz derpaa Patronatsretten til Skarholt Kirke med Konge- og Kirketienden og

¹⁾ Bricke og Gjellerup, Den danske Adel, S. 392; Friis, Rosensparrerne.

²⁾ Møllerup i Hist. Tidsskr. 5. R. II, 604.

³⁾ Erslev, Lensmænd, S. 20; 22; Reg. 1566, p. 167.

Ret til at udnævne Præsten; de følgende Dage fik hun derpaa Pant i den Del af Bosjø Kloster, som Kronen endnu havde i Behold, samt hele Strø Len. Denne Sag staar imidlertid i Forbindelse med Kautionen til Daniel Rantzau, hvori baade Sten Rosensparre og Peder Bilde vare indviklede, og som Kautionisterne havde maattet betale, efter at de af Daniel Rantzau vare blevne stævnede til Indlager i Kiel, hvis Betalingen ikke fandt Sted inden Mortensdag 1566. Disse Laan og deres store politiske Betydning, samt den Maade, hvorpaa Peder Oxe fik Sagen ordnet, vil senere blive omtalt. For øvrigt hører man meget lidt til hende, før hun kort efter, 14. Septbr. 1567, da omtrent 34 Aar gl., paa Valø holdt Bryllup med Peder Oxe til Gisselfeld, der kort før var bleven Rigshofmester. Men inden vi nærmere søge at skildre denne mærkelige og dunkle Sag, ville vi følge Peder Bilde omtrent til denne Tid.

Om Peder Bilde og Birgitte Rosenkrantz hører man ikke meget i Slutningen af 1565, der havde været saa sorgeligt for dem. De havde paa denne Tid en elleveaarig svensk Fange i Huset, nemlig Hr. Sten Eriksons Brodersøn, Erik Abrahamson (Lejonhufvud), der var i sin Farbroders Følge, da denne 1563 blev holdt tilbage i Danmark. Han skildrer selv i et Brev (^{19/12} 65) til Farbroderen, hvorledes de lod ham lære sammen med deres egne Børn og vare gode imod ham¹⁾.

Imidlertid traf man Forberedelser til et nyt Felttog. Bahus blev nemlig belejret af Svenskerne, men blev tappert forsvaret af Jens Holgersen Ulfstand. Daniel Rantzau rykkede derfor i Begyndelsen af Juli 1566 frem fra Halmstad, og da Svenskerne havde hævet Belejringen af Bahus,

¹⁾ Møllerup i Hist. Tidsskr. 5. R. II, 599.

gjorde han i Juli og August Maaneder et Plyndringstog ind i Sverig, til Falkjøping, Skara, Lidkjøping og derpaa tilbage til Elfsborg; Hæren lejrede sig her den 18. August paa sin gamle Plads paa Guldberg Enge og laa her en Maanedstid uvirksom. Paa dette Tog var Peder Bilde atter Kommissær i Kongens Sted tillige med Jakob Ulfeld og Erik Rud. Hæren led forfærdelig af Sygdom og Hunger. Her er Nød og Mangel paa alt, skriver Peder Bilde den 20. August til Mogens Gyldenstjerne; Rytterne have givet Kongen deres Brøst skriftlig til Kjende; hvis han ikke kan opfylde deres Fordringer, maa man frygte for, at Kongen aldrig mere faar dem mod Fjenden, for der er kommet Uenighed mellem Daniel Rantzau og Ritmestrene, saa de undertiden ikke tale til hverandre i 8 Dage; med Nød og neppe havde Peder Bilde faaet dem forligte, men nu er det lige saa vidt med dem igjen, og naar de komme i Vinterlejr, agte de ikke at gjøre noget Tog igjen med ham; Svenskerne under Anførsel af Charles de Mornay have lagt sig mellem dem og Varberg; de selv ere for svage til at gjøre noget Tog uden flere Knægte; han beder dog Mogens Gyldenstjerne om at beholde dette for sig selv; Penge, Knægte og Proviant ere nødvendige; men de Danske maa ogsaa have Penge til at kjøbe deres Fornødenheder for, ellers drage de deres Kaas hver til sit; ingen maa læse Brevet ¹⁾).

Situationen var altsaa en lignende som kort før Svarteraa-Slaget. Fra den følgende Maaned har man flere Breve dels fra Daniel Rantzau og Kommissærerne i Forning, dels fra Peder Bilde til Mogens Gyldenstjerne:

¹⁾ Dsk. Kong. Hist. 54 (Rørdam, S. 538—40); et lignende Nødraab i et Brev til samme af 23. Aug. (smstds. S. 543).

Mangel paa alt, Hestene saa udmattede, at de ere ubrugelige, stor Sygdom i Hæren, over 300 Herremænd døde eller syge, det er det stadige Omkvæd¹⁾. Det er kun et lille Lysglimt, at de den 21. Septbr. kunne melde, at Frants Banner med sine Ryttere havde overrumplet og fanget de to svenske Hovedførere, Charles de Mornay og Jakob Henriksen (Hästsko). Det var oven i Kjøbet Fru Jytte Podebusks og «Rosenkrantz's» Svende, der havde grebet dem; det var som en Hævn for Fru Jyttes Aaret i Forvejen faldne Søn, Hr. Lave Brøk til Vemmetofte. Med en saadan Hær kunde man ikke tænke paa et Vinterfelttog ind i Sverig. Den 14. Oktbr. overfaldt den danske Hær vel den svenske Lejr, udplyndrede den og drev Fjenden paa Flugt; Vejen til Halmstad var derved atter bleven aabnet, og allerede næste Dag drog Hæren til Halmstad og Skaane. Peder Bilde var kort før vendt tilbage til sin nyfødte Søn Daab; han blev opkaldt efter Sten Rosen-sparre, og Fru Mette Rosenkrantz gav denne sin Gudson en Gaard i Svindinge i Tudse Herred i Faddergave (12. Oktbr.)²⁾.

Felttoget var altsaa endt. Kongen havde tilvisse efter Forlangende sendt forskjellige Summer til Hæren, — som det synes, tildels tagne fra hans eget «Kammer», 3: Øresundstolden; men den 5. November 1566 skrev han til Daniel Rantzau, at han ikke havde flere, Tropperne maatte vente. Alt var altsaa udtømt. Det var paa dette

¹⁾ Smstds., S. 10., 21. Septbr.; jfr. Dsk. Mag. 3. R. II, 100—2; Rørdam, S. 550—61. — I Brevet af 10. Septbr. beder Peder Bilde Mogens Gyldenstjerne forskaffe sig en god Ane Vin, hvis „Birgitte“ ikke allerede har afsendt en saadan.

²⁾ Efter en Optegnelse af A. Thiset; 1577 ^{22/1}; tog Peder Bilde kgl. Konfirmation herpaa.

Tidspunkt, at Peder Oxe griber ind; fra nu af er han Hovedmanden og Peder Bilde nøje knyttet til denne sin nye Svoger.

III.

Peder Oxes Ungdom, Stigen, Fald og Gjenoprejsning.

Peder Oxe var født den 7. Januar 1520 og Søn af Rigsraad Hr. Johan Oxe til Nielstrup og Fru Mette Gøje, Datter af Hr. Mogens Gøje til Krænkerup (Hardenberg) og Fru Mette Bydelsbach; saaledes var han altsaa en Ætling af Erik Ottesen (Rosenkrantz) gennem Mette Eriksdatter (Rosenkrantz), Hr. Eskild Gøjes. Allerede 12 Aar gammel blev han sendt til Udlandet med Mester Kristiern Morsing, en af de mest ansete Lærere af humanistisk Retning ved Københavns Universitet, der netop paa den Tid var i en Opløsningstilstand paa Grund af det religiøse Røre. I Julen 1532 opholdt de sig i Paris, men besøgte senere de berømteste Steder og Lærestalter i det øvrige Frankrig, i Tyskland, Holland, Italien og Schweitz. Mest Indtryk paa Peder Oxe synes Dr. Simon Grynæus at have gjort, en berømt Theolog, der i Aarene 1529—34 var Lærer ved Universitetet i Basel; senere omtalte han oftere sit Ophold hos ham. Først 1537 synes Peder Oxe at være vendt tilbage til Danmark, omtrent samtidig med Kristiern Morsing, der da kaldtes tilbage til det nyoprettede Universitet¹⁾. Det var en Reise, der maa have været rig paa Indtryk, i en bevæget Tid, i Lande, hvor det humanistiske og religiøse Liv ret for Alvor rørte sig. Peder Oxe viser

¹⁾ Rørdam, Kbhvns. Univ. Hist. I, 438 og II, 374; Dsk. Mag. 4. R. IV, 347. — Ryge, P. Oxes Liv og Levned, S. 41—42.

sig ogsaa strax efter Hjemkomsten som den fuldmodne Yngling, virkelysten, men hovmodig og stridbar.

Imidlertid havde Grevefejden raset i Danmark. Faderen var falden under Nielstrups Belejring af Bønderne 1534, og Moderen var død to Aar efter. Peder Oxe stod saaledes i en Alder af 16—17 Aar som den ældste Broder blandt 12 Søsken¹⁾. Han overtog derfor strax Bestyrelsen af Nielstrup paa Laaland, hvortil han i de første Aar stadig skrives, og af Familiens øvrige, endnu uskiftede Ejendomme, ogsaa af Ravnsborg Len paa Laaland, hvori han og hans Søsken havde Pant efter Forældrene²⁾. Men neppe var Peder Oxe bleven myndig, før der i Aarene 1539—42 begyndte en haard Strid mellem ham og hans Søsken paa den ene Side, hans Morfader Mogens Gøje og Holger Rosenkrantz og dennes Medarvinger paa den anden Side, dels om Gisselfeld, dels atter om Torsø Hovedgaard i Skaane.

Gisselfeld tilhørte oprindelig ikke Oxerne, men Gøjerne. Det var gaaet i ubestridt Arv fra Hr. Eskild Gøje³⁾ til hans Søn Henrik; men denne havde paa Grund af sine uheldige Pengeforhold pantsat Gaarden og Godset til sin Broder Mogens og til Otte Holgersen Rosenkrantz. Men desuden havde Hr. Henrik Gøje ogsaa gjort et Laan hos Johan Oxe, til hvem han endogsaa i Aaret 1527 havde

¹⁾ Efter Ryge, S. 29, skulde Johan Oxe til Torsø († 1559) være ældst; men efter Skiftebrevet om Gisselfeld (S. 65) er det klart, at Johan Oxe netop var den yngste af Brødrene. Dermed stemmer ogsaa, at Joh. Oxe endnu 1549—52 studerede i Udlandet. Ogsaa Torben Oxe († 1547) var yngre baade end Peder Oxe og Eskild Oxe. Herved forklares tilstrækkelig, at Peder Oxe stadig optræder paa alle sine Søskenes Vegne.

²⁾ Jfr. Erslev, S. 29; Dsk. Mag. 3. R. VI, 201.

³⁾ Om denne og hans Forhold til Oxerne henvises til min Fremstilling deraf i Fam. Rosenkr. Hist. II.

solgt Gisselfeld; men da der i Pantebrevet til Mogens Gøje og Otte Rosenkrantz var forbeholdt dem Forkjøbsret, havde Mogens Gøje og Otte Rosenkrantz's Arvinger nægtet at modtage Pantesummen, da den nye Ejer, Johan Oxe, tilbød dem den. I Aaret 1532 var der da fældet den Dom i Sagen, at Pantebrevene skulde blive ved deres fulde Magt og at det Skjødebrev, som Henrik Gøje havde givet Johan Oxe, ikke skulde komme Pantehaverne til Skade. Pantehaverne synes ogsaa i den følgende Tid at have været i Besiddelse af Gaarden, hvori de i Kong Frederik I's Tid havde faaet Indførsel ved Rigens Ret. Derfor var det ogsaa Hr. Axel Brahe, der som Formynder for Otte Hølgersens Born i Aaret 1536 stævnedes Næstved Borgere, fordi de under Grevens Fejde havde taget nogle Oxne og Føler paa Gisselfeld¹⁾. — I Aarene 1538 og 39 søgte Henrik Gøjes Enke at faa noget af sit Gods tilbage fra Johan Oxes Arvinger, hvilket ikke lykkedes. Derimod lykkedes det Peder Oxe paa Johan Oxes Arvingers Vegne, da Henrik Gøjes Arvinger vare gaaede fra Arv og Gjæld efter ham, i Aaret 1541 paa Sjællandsfarer Landsting at faa Indførsel i Gisselfeld i Egenskab af Kreditorer og Udlægshavere, da Retten gik ud fra, at Ejendomsretten havde været hos Henrik Gøje, da han døde. Derimod skulde Peder Oxe tilfredsstille Pantehaverne; men disse vare ingenlunde tilfredse med denne Afgjørelse. De indstævnedes Indførslen for Kongens og Rigsraadets Dom. Her mødte da den 15. Maj 1541 Erik Banner paa Mogens Gøjes Vegne og Holger Rosenkrantz Ottesen paa egne og Med-

¹⁾ Dsk. Mag. 3. R. VI, 35; den endelige Dom hos Ryge, S. 43 ff. (ogsaa i Danske Kancelliregistranter ved Erslev og Møllerup, S. 184—87); for øvrigt Rasmussen, Gisselfeld, S. 38—47.

arvingers Vegne. De beraabte sig paa, at Mogens Gøje og Otte Holgersen i Kong Frederiks Tid vare indførte i Godset med Rigens Ret, og at de derfor atter maatte føres ud deraf ved Rigens Ret, hvorfor Peder Oxes Indførsel gjennem Landstinget maatte anses for ulovlig. Kongen optraadte da i Forening med de tilstedeværende Rigsraader som Mægler og tilvejebragte et Forlig, ifølge hvilket Peder Oxe strax skulde rømme til Mogens Gøje og Holger Rosenkrantz Gisselfeld Gaard og Gods, og disse skulde da beholde Gaarden og Godset, «som de tilforn havde i Værge», indtil Mortensdag; inden denne Dag skulde Peder Oxe udbetale dem hele Pantessummen og en betydelig Sum i Skadegjæld og for 4 Aars Opbørsel af Gisselfeld — vistnok for de 4 Aar 1528—32, da Gaarden og Godset paa Grund af Salget til Johan Oxe var kommet i dennes Besiddelse —; disse Penge skulde Pantehaverne være pligtige at modtage, og til samme Tid skulde de overlade Gaarden og Godset til Peder Oxe.

Ved store Anstrængelser var det saaledes lykkedes den unge Peder Oxe at fortrænge Gøjerne og Rosenkrantzerne fra Gisselfeld og sikre Johan Oxes Arvinger det som Ejendom. Derpaa foretoges 1545 et Skifte mellem Arvingerne, hvorved Brødrene Eskild, Torben og Johan Oxe med deres Svoger Jørgen Brahes Samtykke afstod til deres Broder Peder Oxe al deres Andel i Gisselfeld, mod at han afstod til dem sin Lod og Del i tre af de øvrige Hovedgaarde, hvori de den Gang havde Lod (Nielstrup, Torso, Logismose), og da den unge Torben Oxe derpaa døde ($\frac{1}{9}$ 1547), toges en ny Bekræftelse herpaa. Nielstrup tilfaldt nu Albert Oxe († 1577). Fra 1545 eller 46 skriver Peder Oxe sig ogsaa til Gisselfeld og begyndte

nu strax sine store Byggeforetagender og Godsforbedringer, som dog ikke vedkomme os her¹).

Den unge Peder Oxe var saaledes optraadt som Oxernes Hævner ligeoverfor sin egen Morfader. Det var paa en lignende Maade, at Hr. Mogens Gøjes Fader, Eskild Gøje, havde fortrængt dem fra deres fædrene Gaard Torsø, nemlig ved Laan og Pant. Nu skulde ogsaa denne Gaard vindes tilbage. De Pantesummer, Hr. Eskild Gøje havde haft i Torsø, beløb sig til meget betydelige Summer: men da Hr. Oluf Oxe, Peders Farbroder, var død, var Enken gaaet fra Arv og Gjæld efter ham, og Hr. Eskild Gøje havde ved sin Død (1506) selv givet sin anden Hustru, Sidsel Brahe, Ejendommen som Pant for 4000 p . Herom var der senere ved Skiftet truffet nærmere Bestemmelse mellem Fru Sidsel og hendes Stifson, Hr. Mogens Gøje: men senere havde Peder Oxes Fader indløst dette Pant fra hende og var saaledes kommen i Besiddelse af Gaarden²). I Aarene 1541—42 søgte derpaa Peder Oxe paa egne og Medarvingers Vegne ogsaa at faa det oprindelige store Pant indløst og saaledes at faa fuld Ejendomsret til Gaarden igjen. Først fik han Kronen til at afstaa sig den Ret, denne formentes at kunne have til Gaarden, fordi Oluf Oxes Arvinger vare gaaede fra Arv og Gjæld, og derpaa gjorde han som Arving efter Farbroderen Fordring paa Ret til at indløse de oprindelige Pantebreve af sin Morfader, Hr. Mogens Gøje. Denne, der netop da havde

¹) Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 179; Ryge, S. 65—67; jfr. ovenfor S. 301. Torben Oxe har neppe nogensinde, som Ryge og efter ham Rasmussen (S. 52 ff.) angiver, været Ejer af Gisselfeld, i al Fald ikke alene; Ryge synes kun at have haft Klavs Skabos Vers for sig; men der siges kun, at Torben Oxe, kort efter sin Hjemkomst fra Udlandet, døde paa Gisselfeld.

²) Jfr. nærmere Fam. Rosenkr., 2. Del, under Eskild Gøje.

sluttet det for ham uheldige Forlig med Dattersønnen om Gisselfeld, søgte ad retslig Vej at benægte Peder Oxes Ret til at optræde som Arving efter Oluf Oxe, da dennes Hustru og Børn vare gaaede fra Arv og Gjæld; tillige gjorde han gjældende, at Oluf Oxes Brødre, den berygtede Torben Oxe og Peder Oxes Fader Johan Oxe, havde sat Oluf Oxes Datter i Kloster i Roskilde og oven i Kjøbet, efter at hun var bleven indgiven i Klostret, havde ladet hende give sig Skjøde paa al hendes Rettighed og Arv i Torsø ved et ante-dateret Brev, da klostergiven Kvinde ikke kunde gjøre sligt. Om denne Beskyldning er sand, er vanskeligt at afgjøre; men Torben Oxe havde jo gjort det samme i Sagen med Otte Holgersen Rosenkrantz om Næsbyholm¹⁾, og en saadan Kjeltringestreg stemmer kun altfor vel med Oxernes Karakter. Beskyldningen kom desuden fra Johan Oxes egen Søster Birgitte, der i Kjøbenhavn havde fremsat den for Mogens Gøjes Skriver. Det staar derfor maaske i Forbindelse med denne Sag, at Peder Oxe et Par Aar senere (1546) tilstod sin kjære Farsøster, Søster Birgitte Oxesdatter, et aarligt Underhold, da hun havde lovet at holde sig stille og rolig i Maribo Kloster og ikke komme i Taleporten at tale med nogen, «uden med nogle hendes anbaarne Slægt og Venner»; men hvis hun overtraadte denne Betingelse, — skulde denne Kontrakt ingen Magt have. Han synes saaledes at have frygtet for hendes Mund²⁾.

Hr. Mogens Gøje var den Gang allerede svagelig; han mødte derfor lige saa lidt selv i denne Sag som i den tidligere om Gisselfeld. Mogens Gyldenstjerne førte

¹⁾ Fam. Rosenkr. II, 88—90.

²⁾ Ny kirkehist. Saml. II, 757.

da Sagen for ham, og denne fik sig da ogsaa paa Skaane Landsting Indførsel tilkjendt i Torsø Gaard og Gods; dog lykkedes det atter Peder Oxe, ligesom ved Gisselfeld, at faa denne Indførsel erklæret for ulovlig ved en kgl. Rettertingsdom af 1547. — Mogens Gøje tog sig hele Sagen meget nær og beskyldte Rigskansleren, Antonius Bryske til Langesø, for at ville gjøre alt, hvad han kunde, for at skade ham i denne Sag. Mogens Gøje var nemlig ogsaa kommen i Strid med Bryskerne om Kjeldkjær Gods ved Vejle, hvori han havde Pant, en Sag, som ogsaa Peder Oxe senere fik at gjøre med. Mogens Gyldenstjerne raadede endogsaa Mogens Gøje til at gjøre Gjengjæld ved at indstævne Peder Oxe og hans Ridemænd for Indførslen i Gisselfeld. Dette gav ogsaa Mogens Gøje sin Svigersøn Børge Trolle og sin Søn Eskild Gøje Ordre til at gjøre paa Sjællands Landsting. Striden om Gisselfeld truede saaledes med atter at blusse op. Der mæglede da i November 1542 endelig et Forlig, ifølge hvilket Peder Oxe inden førstkommende Paaske skulde udbetale Mogens Gøje de oprindelige Pantessummer i Torsø, nemlig 2590 fuld-vægtige rhinske Gylden, 82 Mark danske Penge og 100 Joachimsdaler; til Gjengjæld skulde Peder Oxe strax igjen overtage Torsø Gaard og Gods.

Peder Oxe kom saaledes strax paa egne og Med-arvingers Vegne i Besiddelse af Torsø; men Pengene betalte han rigtignok ikke til den fastsatte Tid. Endnu i et Brev til Mogens Gyldenstjerne fra 1544 udtrykker Mogens Gøje sig med stor Bitterhed om sin Dattersøn: »De have nu baade Godset og Pengene, og kan jeg tro, de ere vel tilfredse, hvor længe de sidde saa hen dermed; thi begjærer jeg gjerne dit gode Raad, hvorledes jeg skal forholde mig hermed; de handle nu med mig paa min

Alderdom, som de ville; men jeg forhaabes dog, det vil anderledes komme sig»¹⁾. — Kort efter (Palme Lørdag 1544) døde imidlertid Hr. Mogens Gøje, og Mellemværendet er vel saa blevet afgjort paa de store Skifter efter ham.

Man kan ikke andet end beundre den ihærdige Kraft, den unge 20—22aarige Peder Oxe viser i disse Sager. Uden Betænkning kaster han sin gamle Morfader ud af de store Ejendomme, og naar man ser hen til de før den Tid meget store Pantsummer, han maa udbetale, samtidig med, at han ogsaa udløser sine Medarvinger af Ravensborg Len og yder Kongen større Laan, maa man foruden hans juridiske Kløgt ogsaa beundre hans finansielle Dygtighed²⁾. Men der er noget læsligt ved denne Strid mellem Morfader og Dattersøn; den kan kun forklares ved den gamle Slægtsstrid mellem Oxerne og Gøjerne, der kun daarlig var bleven bilagt ved Johan Oxes Giftermaal med Mogens Gøjes Datter. Uden stort Fjendskab med Gøjerne, og maaske ogsaa med Rosenkrantzterne og Mogens Gyldenstjerne, gik det neppe for sig. Det viste sig i al Fald senere, at Peder Oxe havde bestemte Modstandere i Herluf Trolle og sin Moster Birgitte Gøje.

Ved Mogens Gøjes Død tilfaldt Løgismøse i Fyen Peder Oxe og hans Søsken og gik ved Skiftedelingen mellem dem over til Eskild Oxe (senere Rentemester), ved hvis Død 1569 Løgismøse derpaa tilfaldt Peder Oxe. I Maj 1546 deltog Peder Oxe «til Gisselfeld» i Delingen af Klavsholm efter Mogens Gøje, ligeledes i Delingen af hans Kjøbstadsgods³⁾. I Aaret 1549 førte han derpaa paa egne

¹⁾ Aktstykkerne hos Ryge, S. 49—61.

²⁾ 1540—46 adskillige Laan til Kongen, se Dsk. Kancellireg., S. 117; 245; Ryge, S. 62 ff.

³⁾ Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 179 og Dsk. Mag. VI, 346 (Orig. i Geh. Ark., Klavsholm Nr. 3). Kbhvns. Dipl. I, 404 ff.

og Mogens Gøjes øvrige Arvingers Vegne Proces med alle Karl Bryskes Arvinger om Kjeldkjær Gods ved Vejle; heri havde Mogens Gøje haft Pant, faaet Indførsel, atter mistet Besiddelsen heraf o. s. v.; kort sagt, det var gaaet hermed paa en lignende Maade som med Gisselfeld og Torsø. Efter forskellige Domme blev der mæglet Forlig, hvorved Mogens Gøjes Arvinger beholdt Godset mod at give Modparten noget Strøgods paa Sjælland. Kjeldkjær synes derpaa at være blevet udlagt til Peder Oxe; men efter Landflygtigheden havde han atter en Strid herom med Birgitte Gøje, hvilket senere vil blive omtalt¹⁾.

Kort efter blev der derpaa sluttet Forlig mellem Peder Oxe og Mogens Gøjes øvrige Arvinger paa den ene og Fru Helle Hak, Hr. Holger Ulfstands Enke, og dennes øvrige Arvinger paa den anden Side om «det store Pant i Skaane», hvoraf en sjette Del var tilfaldet Peder Oxe og Medarvinger efter Mogens Gøje²⁾. Det synes saaledes, at Mogens Gøjes Arvinger paa denne Tid have haft stor Respekt for deres Søstersøns Dygtighed og have overdraget ham at føre disse Sager. Man ser ogsaa, at Gøjerne i disse Aar have ladet ham medbesegle flere Mageskiftebreve og lignende Retsdokumenter, saa at Forholdet paa denne Tid synes at have været nogenlunde godt³⁾. Det skulde dog snart forandre sig.

¹⁾ Ryge, S. 70—75; Becker, H. Trolle og Birgitte Gøje, S. 26 ff.

²⁾ Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 190.

³⁾ Saaledes 1553 ²¹/₁₀ et paa Skjoldnæsholm udstedt Mageskiftebrev mellem Otte Rosenkrantz Ottesen (gift med Ide Gøje) og dennes Svigerinde, Elline Gøje til Klavsholm (Dsk. Selsk. Membr.); 1554 ²⁰/₁₁ det af Albrecht Gøje og Elline Gøje udstedte Brev om endeligt Skifte af Mogens Gøjes efterladte Klenodier (Geh. Ark., Klavsholm Nr. 4); ligeledes ¹⁰/₁₁ s. A. et Mageskiftebrev mellem Kronen og Albrecht Gøje (gift med Anne Rosenkrantz Ottedatter). (Geh. Ark., Magesk. Nr. 91).

Begjærlig efter Gods som Peder Oxe var, indlød han sig paa denne Tid ogsaa i forskjellige andre Handler. 1553 købte han saaledes af Jørgen Brahe til Valøse en Del Gods paa Bornholm, som Hr. Hans Skovgaard havde i Pant; men herover kom han i en voldsom Strid med de lybske Fogeder paa Øen om Jagtretten og forskjellige Afgifter, hvilket gav Anledning til, at Peder Oxe tillige med to andre Rigsraader i Aaret 1555 sendtes over til Øen. Efter langvarige Stridigheder med Lybeck fik de ogsaa en Del af disse Forhold ordnede; men ogsaa senere, da Peder Oxe selv var bleven Rigshofmester, fik han meget med disse Forhold at gøre¹). — I Aaret 1554 købte Peder Oxe derpaa Favrholt ved Hillerød af den tyske Kansler, Andreas v. Barby, for 17000 Joachimsdaler (c. 68000 Kr.), men kom herved i en meget bitter Strid med Herluf Trolle om Markskjellet mellem Hillerødsholt og «Oxholm», som Peder Oxe begyndte at kalde Favrholt. Endelig lykkedes det dog Johan Fris og Børge Trolle at faa Striden bilagt. Allerede den 19. Januar 1558 magesiftede dog Peder Oxe denne Gaard til Kongen, der ønskede den; Peder Oxe²) fik da Tølløse isteden.

Forholdet til nogle af Mogens Gøjes Arvinger begyndte saaledes atter at blive spændt, og samtidig udstrakte Peder Oxe sin Begjærlighed til en anden af Mogens Gøjes tidligere Eiendomme, Gunderslevholm. Hans Morbroder Eskild Gøje var barnløs; netop i Aaret 1554 fik Peder Oxe ham da til at udstede et Skjødebrev, hvori

¹) Hübertz, Aktstykker til Bornholms Hist., 182 fg.; 186 fg.; 220—50: Ryge, S. 87—89.

²) Se nærmere Ryge, S. 82—87; 110. Den orig. Kvittering paa de 17000 Joachimsdaler, dat. 25/4 1554, findes i Geh. Ark., Dsk. Selskabs Membraner. Reg. o. a. L. 1558, S. 159.

han tilstod at have solgt Peder Oxe Gaarden «mod god Betaling»; tillige lod han derpaa Eskild Gøje udstede et Brev, hvori denne vedgaar at have Gunderslevholm med tilhørende Gods i Len og Leje af sin Søstersøn Peder Oxe paa Livstid, kvit og frit med Landgilde, Gaardfæstning, Sagefald og al anden Rettighed, saa at Peder Oxe og dennes Arvinger intet skulde befatte sig hermed, men strax overtage Gaard og Gods efter Eskild Gøjes Død. I Aaret 1556 lod han derpaa i Kjøbenhavn under Rigens Indsegl tage Vidnesbyrd om, at Eskild Gøje der paa Rettertinget i Johan Frises og Korfitz Ulfelds Nærværelse med sin fri Vilje havde solgt og skjødet Gaard og Gods til Peder Oxe mod at beholde det paa Livstid¹⁾.

Dette ser jo meget naturligt ud; men uheldigvis har Peder Oxe samtidig udstedt Breve, der ikke stemme hermed. For det første havde Peder Oxe selv givet Eskild Gøje sit Gjenbrev paa, at dersom Eskild Gøje efterlod sig ægte Livsarvinger, skulde de udstedte Skjødebrev være døde og magtesløse, uden at dette Gjenbrev omtaler nogen Værdi, som Peder Oxe skulde have igjen, hvis han mistede Godset, — unægtelig en ejendommelig Handel, siden Eskild Gøje i det oprindelige Skjødebrev havde kvitteret «for god Betaling». Dernæst har han allerede i Aaret 1554 paa Klavsholm (hvor der den Gang fandt Skiftedelingers Sted efter Mogens Gøje²⁾) udstedt en Erklæring om, at Kjøbet ogsaa gjaldt hans Morbroder Albrecht Gøje og Oluf Movridsen Krognøs (Søn af Elline Gøje), saa at hver af dem

¹⁾ Brev paa Perg., dat. Kbhvn. Tirsdag efter Invocavit (25/2) 1556, Dipl. Arn. Magn. in genere Fasc. XIII, 3, trykt i Krag's Kr. III, dansk Oversættelse II, 521. For øvrigt Hoveddommen af Juli 1560 (Tirsdag efter Visitationis Mariæ), Tegn. fol. 292—296.

²⁾ Se ovenfor S. 342, Anm. 3.

havde lige Del deri, saaledes, at Albrecht Gøje og dennes Arvinger forlods skulde udtage Gunderslevholm Hovedgaard med Tilliggende uden alt Skifte; og at Eskild Gøje havde solgt sin Gaard «under slig Besked», det bevidnede Peder Oxe under sit Indsegl.

Det tager sig uhyggeligt ud, at det hele var foregaaet, uden at Herluf Trolle eller Mogens Gøjes øvrige Arvinger vidste noget af det, især paa en Tid, da Peder Oxe paa Grund af Favrholt atter var kommen i Strid med ham, — at Peder Oxe ligefuldt i Aaret 1556 lod tage kgl. Bekræftelse paa det oprindelige Skjødebrev, der syntes at stride aldeles mod dette og hvorved Gunderslevholm sikredes ham, — at han endelig efter Eskild Gøjes Død i Januar 1560, da Peder Oxe imidlertid var i Landflygtighed, lod sine Brødre og Svogre indstævne Herluf Trolle og Mogens Gøjes øvrige Arvinger¹⁾ for Kongens Retterting, fordi Herluf Trolle paa egne og de øvrige Arvingers Vegne havde «annammet» Gunderslevholm efter Eskild Gøjes Død.

Imidlertid havde Herluf Trolle, der jo for øvrigt paa Kongens Vegne den Gang førte hele Sagen imod Peder Oxe, efter Kongens Befaling i Kansleren Johan Frises, Marsken Otte Krumpens og Rigsraaderne Korfitz Ulfelds og Erik Rosenkrantz Ottensens Nærværelse afæsket Eskild Gøjes Enke, Sidsel Bryske, en Erklæring om Beskaffenheden af Salget til Peder Oxe, navnlig om, «hvad Peder Oxe havde givet for Gaarden og Godset, efterdi Eskild Gøje vel havde udgivet Skjøde til Peder Oxe, men des-

¹⁾ Nemlig Herluf Trolle (Birgitte Gøje), Kristoffer Gøje, Vincents Jul (Elline Gøjes Mand i andet Ægteskab), Helvig Gøje, Otte Gyldenstjernes Efterleverske, og Ide Gøje, Otte Rosenkrantz Ottensens Efterleverske, men ikke Albrecht Gøjes Arvinger (Anne Rosenkrantz og Sonnen Oluf Gøje).

uagtet beholdt Gaard og Gods sin Livstid og holdt den Handel saa hemmelig, at Herluf Trolle og flere af Eskilds Arvinger intet vidste derom». Hun svarede, at vel var saadan Handel sket, men Eskild havde aldrig faaet Betaling, og hun havde ofte hørt ham anke over, at han havde givet Peder Oxen Brev paa samme Gaard og Gods, og herpaa vilde hun gjøre sin Kjønset, om Behov gjordes ¹).

Med dette Brev og de øvrige Breve i Haanden, som Peder Oxen havde udstedt til Albrecht Gøje og andre, mødte Herluf Trolle og Kristoffer Gøje i Odense for Kongens personlige Dom, idet de beraabte sig paa, at de oprindelige Skjødebrevne vare «svigagtig gjorte». Peder Oxes Søkende søgte at godtgjøre, at lignende Kjøb tidligere vare godkjendte; men det lykkedes Modparten at modbevise dette. Den store Dommerforsamling, der bestod af mange af den Tids berømteste danske Mænd: Rigshofmesteren Ejler Hardenberg, Rigsmarsken Otte Krumpen, Mogens Gyldenstjerne, Peder Skram, Oluf Munk, Erik Krabbe, Rigskansleren Antonius Bryske, Jørgen Lykke, Ejler Rønnev, Klavs Urne, Verner Parsberg, Iver Krabbe og Peder Bilde, — dette stolte Rigsraad domte da, at Peder Oxes Skjødebrevne ikke vare «saa lovlige og nøjagtige», at de burde komme Eskild Gøjes Søkende og rette Arvinger til Hinder i nogen Maade, men at disse burde beholde hans Gaard og Gods efter Loven, som det dem lovlig tilfaldet var ²).

¹) Tegn. 1560, fol. 230, dat. Nyborg 8. Marts (ogsaa indført i den endelige Dom).

²) Nogle dunkle Ytringer om disse Sager findes ogsaa i Elline Gøjes Breve fra denne Tid til hendes Søn Oluf Movridsen, se Brevene af 14. og 30. Juni (Bricka, Fr. II, S. 152; 161—62). Hun taler

Det var i det for Peder Oxe uheldigste Øjeblik, at denne Dom faldt; Dommerne have neppe den Gang været ham gunstig stemte, og han kunde ikke selv føre sin Sag: men dog var Udfaldet neppe blevet et andet efter de fremlagte Breve selv for den gunstigste Dommerforsamling. Den snilde Mand synes i denne Sag at være bleven hildet i sine egne Garn. Der var en uafbrudt Kamp mellem Gøjerne og Oxerne; hvor venskabeligt Forholdet end undertiden kunde synes, rippedes Striden dog hvert Øjeblik op, godskjære som begge Slægter vare.

De gamle Oxers ubændige Kraft, Eskild Gøjes umættelige Godskjærhed, Mogens Gøjes klare Forstand, alt dette var jo paa en vidunderlig Maade nedarvet i denne unge Mands Person, befrugtet af de rige Kulturindtryk, hans omvexlende Liv havde bragt ham i Berøring med. Efter den Tids Samfundstilstande maatte han tidlig blive et brugbart Æmne i Statens Tjeneste. Omtrent 17 Aar gl. havde han overtaget Styrelsen af et betydeligt Pantelen (Ravnsborg). Efterhaanden havde han derpaa opnaaet forskjellige andre mindre Len paa Laaland, ogsaa Sørup Gaard og Majbølle Birk (1547); hermed fulgte Forsvaret over alle Præster, Degne, Kirker og deres Fæstere paa Laaland og Falster; heraf skulde han opbære al Kronens Rente og Rettighed mod at aflægge Regnskab hver 1. Maj. Han var saaledes bleven en Slags Stiftslensmand over disse Øer; alle Skatteopbørsler, Byggeføretagender og lignende

„om det, der er retfærdigt i vor Sag mod Peder Oxe“, men beder ham kun i Nødsfald at komme frem med det Brev, de have af Peder Oxe; han skal ogsaa raadføre sig med sin Svoger Holger Rosenkrantz om disse Sager. -- Hun og hendes nærmeste (Oluf Movridsen og Holger Rosenkrantz) synes ikke at have været Peder Oxe helt ugunstige. — Birgitte har hun ogsaa skrevet til herom, ytrer hun.

Hverv i «Smaalandene» paalægges ogsaa i den følgende Tid ham. 1549 blev han derpaa ogsaa forlenet med Halsted Kloster, og var saaledes den vigtigste Mand paa Øerne. — I Aaret 1548, i hans 28. Aar, betroedes det ham som Marskalk at lede det store, pragtfulde Brudetog til Sachsen, saa han paa den Tid maa have staaet i særlig Gunst ikke blot hos Kong Kristian III, men ogsaa hos Dronning Dorothea, der selv fulgte sin Datter Anna til Torgau, hvor Brylluppet stod. — Omtrent ved Nyaarstide 1552, i sit 32. Aar, blev han derpaa Rigsraad og havde nu tilsyneladende den slagne Landevej liggende for sig til Statens højeste Værdigheder¹⁾. Allerede det følgende Aar brugtes han til en vigtig diplomatisk Sendelse til Brunsvig og Sachsen for at mægle mellem Kongens Svigersøn, Kurfyrst August af Sachsen, paa den ene Side og den fordrevne Kurfyrste Johan Friederichs Son af samme Navn samt den urolige Markgreve Albrecht af Brandenburg paa den anden Side. Rejsen varede fra August—September 1553 til Marts eller April 1554, og da Kurfyrst August imidlertid havde faaet en Son, repræsenterede Peder Oxe efter Kurfyrstens Opfordring Kongen ved den højtidelige Daab i Dresden. Her havde Peder Oxe for øvrigt Lejlighed til at gjøre Bekjendtskab, ikke blot med den ynkelige Johan Friederich («der mitlere»), men ogsaa med Eventyreren Grumbach, Personer, som han faa Aar senere skulde komme i et ejendommeligt Forhold til²⁾.

¹⁾ Huitfeldt lader ham urigtig blive optagen i Rigsraadet i Nyborg 1542. Som Rigsraad kan han nu neppe eftervises før Juli 1552 (Ny Kirkehist. Saml. VI, 696); men da der holdtes en Herredag i Nyborg ved Nyaarstide 1551—52 (Hübertz, Aktstykker til Bornholm, S. 182), er det maaske hertil, Huitfeldt sigter; jfr. Ryge, S. 76.

²⁾ Ryge, S. 77 ff. ^{21/10} 1553 har Peder Oxe dog medbeseglet et Mageskiftebrev paa Skjoldnæs (ovenfor S. 342, Anm. 3), saa han maaske i Mellemtiden har været hjemme.

Kort efter Hjemkomsten fik Peder Oxe derpaa Ordre til at begive sig til Kjøbenhavns Slot for i Kongens Fraværelse at have Opsyn med alt. Med andre Ord: Peder Oxe blev Statholder paa Kjøbenhavns Slot, en Stilling, der var et Slags Rigshofmesterstilling, naar der ingen Rigshofmester var, og en saadan var ikke bleven udnævnt efter Eske Bildes Død 1552. Om denne Stilling blot har været midlertidig, eller om Peder Oxe har beklædt den lige til sit Fald, da Mogens Gyldenstjerne blev Statholder paa Kjøbenhavns Slot, er ikke klart¹⁾. For øvrigt vare ogsaa andre betydeligere Hverv angaaende Rigets Styrelse i disse Aar betroede Peder Oxe, saaledes Opkrævingen af Skatten over hele Riget 1553, Rejsen til Bornholm 1555 for at ordne Forholdet til Lybeck, Deltagelse i «Klemmebrevenes» Forfattelse, m. m.²⁾. — Da Kurfyrst August af Sachsen derpaa i Aaret 1557 besøgte Danmark og efter Tidens Skik gik i Land ved Gjedsør, fik Peder Oxe Ordre til at sørge for ham paa Nykjøbing Slot og foranstalte Svanejagter og andre Festligheder til hans Ære. — 5. Oktober samme Aar repræsenterede Peder Oxe derpaa Kongen som Fadder for Hertug Ulrik af Meklenborgs

¹⁾ Ryge, S. 81. — Hverv, som „Statholderen“ skulde udrette i Kjøbenhavn 1558 i Kongens Fraværelse, findes trykte i Kbhvns. Dipl. III, 28 fg. Om Betydningen af Stillingen henvises ogsaa til Mog. Gyldenstjernes Virksomhed som saadan (se tidligere under Peder Bilde), ligesom det ogsaa vil fremgaa af det følgende, da Peder Oxe atter fik Posten, inden han forenede den med Rigshofmesterstillingen. — 30. April 1558 er Mog. Gyldenstjerne Statholder (K. D. III, 311); 15. Januar 1567 „kom Joh. Fris og Peder Oxe paa Kjøbenhavns Slot igjen, og Hr. Mogens Gyldenstjerne maatte derfra og neder i Byen“, siges i en samtidig Optegnelse (Dsk. Saml. v. Bruun 2. R. II, 195).

²⁾ Jacobsen, Skattevæsen, S. 187—88; Ryge, S. 108—9; Supplement til Krag, S. 139.

Datter Sofia, den samme Prinsesse, hvis Formæling med Frederik II Peder Oxe senere som Righofmester skulde faa saa meget at gjøre med. Den 27. Oktbr. var Peder Oxe atter i Gjedsør, hvorfra han sendte en Beretning til Kongen om Sendelsen, da han paa Grund af Sørejsens Besværlighed og sit medtagne Helbred ikke kunde komme personlig.

Dette lyder allerede lidt paafaldende; men alt tydede dog paa, at Peder Oxe stod i den højeste Gunst ved Hove. Den 9. Januar 1558 fandt derpaa Mageskiftet med Tølløse Sted; den 18. Februar var han derimod falden i den højeste Unaade, opgav sin Rigsraadsstilling og alle sine øvrige Værdigheder og udstedte et Revers, hvori han lovede at være Kongen og hans Søn og Efterfølger huld og tro. Han begav sig derpaa som Privatmand til Gisselfeld, medens hans Forleninger strax (23. Februar) gaves til andre. En Mængde Beskyldninger rettedes derpaa mod ham for Overgreb som Lensmand, for Forurettelser mod sine Undergivne, for Salg af Kronens Vordnede, for at have tilvendt sig uretmæssig Fordel og for Uorden i sine Regnskaber. Beskyldningerne ere mange og haarde og i og for sig nok til at begrunde en Anklage. I ældre Tid har man været tilbøjelig til at anse disse Beskyldninger for et rent Paaskud. Nu, da man har faaet Øjet op for den Fasthed, der baade under Kristian III og Frederik II vistes mod Lensmændenes Overgreb, maa Dommen herom blive en anden; mulig har man dog i Ugunstens Hede gjort mangan en Myg til en Elefant. Dog kan man efter Reversets Ordlyd ikke sige, at Peder Oxe er bleven udstødt af Raadet og berøvet sine Forleninger; thi det lyder paa, at Kongen efter hans egen Begjæring naadelig har forlovet ham af sit Raad og sin daglige Tjeneste, og at han maa

drage hjem og bjerge og nære sig som en anden Adelsmand her i Riget. At Peder Oxe ikke havde helt rent Brød i Posen, viste han selv allerede derved, at han, da Sagens Førelse var bleven overdragen til Herluf Trolle, og da han var indstævnet for Herredagen i Nyborg i Juni 1558, i et Brev til Kongen nægtede at møde for Herredagen, men tilbød at underkaste sig Kongens personlige Kjendelse i Sagen uden al Dom, idet han for øvrigt skød Skylden for sine mulige Forseelser over paa sine Fogeder. Han beder tillige Kongen, «at være min naadige Herre og ikke af mine Misundere («Misgyndere») lade sig bevæge imod mig, uden eders Majestæt kan finde, jeg haver Skyld, og ikke vil tage til Unaade, at jeg selv ikke møder efter Stævningen; Gud og eders kgl. Maj. skal vide, at jeg gjerne havde gjort det; nu begiver ikke min Lejlighed sig, at jeg kan gjøre det» (12. Juni).

At man ikke fandt sig i denne Undskyldning af en Undersaat, hvis «Lejlighed» ikke tillod ham at indfinde sig for at rense sig for Retten for de rejste Beskyldninger, det synes at være fuldstændigt i sin Orden. Retten erklærede da, at Peder Oxe havde tabt sin Sag, indtil han gav Møde og førte sin Sag for Rigens Ret efter Loven. Denne Dom er afsagt af den kgl. Kansler Johan Fris, Rigsmarsken Otte Krumpen, Hr. Mogens Gyldenstjerne, der i det mindste siden April havde været Statholder paa Københavns Slot, Børge Trolle, Enkemand efter Pernille Gøje og Broder til Herluf Trolle, der førte Sagen paa Kongens Vegne, Rigskansleren Antonius Bryske, med hvis Slægt Peder Oxe tidligere havde ført Striden om Kjeldkjar og som var Svoger til Eskild Gøje, Ejler Rønnov, Niels Lange, Holger Rosenkrantz, Elline Gøjes Svigersøn, Iver Krabbe og Peder Bilde,

alle Rigsraader, desuden den tyske Kansler Andreas v. Barby, af hvem Peder Oxe havde kjøbt Favrholt, samt Landsdommerne i Fyen og Laaland, af hvilke den sidstnævnte, Klavs Huitfeldt, ved Brev af 23. Februar havde faaet Peder Oxes tidligere Forleninger at styre.

Da Peder Oxe erfarede denne Doms Afsigelse og at hans Sag altsaa skulde føres for Rigskansleren og Rigens Ret, forlod han øjeblikkelig Danmark. Allerede den 5. Juli underrettede han Kongen herom fra Dannenberg, idet han atter erklærede, at naar han blot fik at vide, hvori Manglerne ved Regnskaberne og Lensstyrelsen bestod, vilde han nok kunne stille Kongen tilfreds uden al videre Retsforfølgning og Rettergang; det er ikke de indstævnedes Sagers Beskaffenhed, der har holdt ham tilbage fra Herredagen i Nyborg; det var den «høje Nødtørft», der havde tvunget ham til at forlade Landet. «Jeg havde haabet», tilføjer han, «nu jeg kom fra Hove, at alt dermed skulde været afgjort («stildt») og at jeg maatte have været hjemme og næret mig som en anden af eders Majestæts Undersaatter af Adlen.» Men, tilføjer han, der er udgaaet et Skandskrift, hvori hans Ære er angreben paa det højeste, skjønt han aldrig har tænkt paa at gjøre det, som Skriftet indeholder. «Samme Skrift bemelder ogsaa, at jeg skulde paa det højeste have beløjet min naadigste Frue (Dronningen) for eders kgl. Majestæt»; dette har han imidlertid aldrig tænkt paa, end sige gjort; han beder derfor Kongen om at undskylde ham for Dronningen, at hun kan faa Sandheden derom at vide, og om ikke at lade sig bevæge til Unaade mod ham af hans «Misgyndere».

Dette er alt, hvad man véd om Peder Oxes Forhold til Dronning Dorothea paa denne Tid. Skandskriftet

kjendes ikke, og hvad man tidligere har anført om Peder Oxes Forhold til Dronningen, synes udelukkende at bero paa Gisninger¹⁾. At Dronning Dorothea senere, i de første Aar efter Peder Oxes Tilbagekomst, var ham ugunstig stemt, indtil det kom til en Forsoning, vil fremgaa af det følgende; men heraf kan i og for sig intet sluttes tilbage til deres tidligere Forhold. Hun viste sig i det hele taget i Frederik II's første Regeringsaar fjendtlig stemt mod de fleste ældre Rigsraader, især mod Kansleren Johan Fris; han havde nemlig modsat sig hendes Forsøg paa at faa større Del i Regeringen. I Modsætning til de ældre Raader havde der nu dannet sig et yngre Adelsparti, der stod i nøje Forhold til Kongen og Dronningen, først og fremmest Herluf Trolle og Birgitte Gøje, desuden Brødrene Holger, Erik og Jørgen Rosenkrantz og vistnok i det hele taget de fleste Medlemmer af Gøjernes Familie. — At Herluf Trolle var Peder Oxes farligste Modstander, synes klart. Foruden deres personlige Stridigheder laa

¹⁾ Dette gjælder saaledes om Grams Ytringer i *Præfatio ad Stephanium* (Krag), p. 128: *Verior nimirum culpa, quod Petrus . . . in eis, quæ Regina obtinisset ejusque auctoritate gererentur, fastidiosum se præberet*“; thi hvor er denne „culpa“ udtalt? Gram er i denne Afhandling ikke altid nøjagtig; han citerer saaledes selv Reverset af 18. Februar, men fortæller, at Peder Oxé heri skulde have lovet, ikke at forlade Kongens Lande; men herom staar ikke et Ord i Reverset. — Ryge (S. 112) har paa en forunderlig Maade sammenblandet Dronning Sofie, Frederik I's Enke, der havde Peder Oxes Len Ravensborg til Livseje, med Dronning Dorothea, der intet havde med Ravensborg at gjøre. Ved det fornyede Lensbrev til Peder Oxé af 1540 (Dsk. Mag. 4. R. IV, 237—38) var det bestemt, at han aarlig skulde give Dronning Sofie 600 K af Lenet, medens han skulde aflægge Regnskab for Lenets visse og uvisse Indtægter til Kongen. Beskyldningen mod Peder Oxé (Ryge, S. 142) gaar aldeles ikke ud paa, at han havde forurettet Dronning Sofie, kun at han ikke havde aflagt ordentligt Regnskab og ikke gjort tilbørlig Tjeneste.

der en dyb Modsætning skjult i deres Karakter. Herluf Trolle var, efter hvad man hidtil kjender til ham, en aaben og ridderlig Karakter, der har følt sig frastødt af den Dobbeltthed, der fandtes hos Peder Oxe, og som han selv og hans Hustrus Slægt havde faaet at føle. Ogsaa Mogens Gyldenstjerne kan man vistnok henregne til Peder Oxes Fjender; men dog er det tvivlsomt, om man skal søge Peder Oxes farligste «Misgyndere» i denne Kreds af hans egne Slægtninge og ikke snarere i den tyske Hofkamarilla, der havde haft saa stor Indflydelse i Kristian III's første Regeringsaar (Utenhof); vel synes den noget tilbage-trængt i nogen Tid, men den synes atter at have hævet Hovedet i de sidste Aar af Kristian III's (Andreas Barby) og Begyndelsen af Frederik II's Tid (Brødrene v. Dohna, Grev Gynter af Schwartzburg osv.). Det var her, at Kongerne maatte søge deres Støtte overfor Aristokratiet. Det er derfor betegnende, at Peder Oxe i sit Revers netop maatte stærkt forpligte sig til ubrødelig at holde den store Rigsreces af 1536 i alle sine Punkter, denne «Rigens Konstitution», der havde givet Kongemagten en Myndighed, som den i lang Tid havde savnet¹⁾.

Spørge vi Kong Kristian selv om Grunden til Peder Oxes Unaade, faa vi heller ikke hel Besked. Han skrev selv (9. Novbr.) til sin Svigersøn, Kurfyrst August, at Peder Oxe i sine Len havde udsuget Bønderne, forhugget Skovene osv. «og ellers ogsaa vist en strafværdig Opførsel»²⁾.

¹⁾ Ryge, S. 114—15. Rygterne om, at Peder Oxe før sin Landflygtighed skulde have staaet i statsfarlig Forbindelse med Frankrig (Lothringen), synes at bero paa Stephanius's Formodning eller at savne al Grund; de ere rimeligviis opstaaede senere, da han begav sig til Lothringen. Officielt omtales de aldrig.

²⁾ Anført af Daae, Fr. II's paatænkte lothringske Giftermaal og Danmarks Forhold til de grumbachske Stridigheder (Norsk Hist.

Men hvorledes det end forholder sig med denne «strafværdige Opførsel», saa havde Peder Oxe selvfølgelig i høj Grad forværret sin Sag ved at forlade Landet. Den myndige Adelsmand havde ikke turdet se sine «Misgyndere» aabent og ærlig under Øjne og havde derved stiltiende indrømmet sin Brøde. Sagen forfulgtes derpaa gennem Herluf Trolle med Kraft for Rigens Ret, uden at Peder Oxes Brødre kunde hindre det.

Imidlertid døde Kong Kristian den 1. Januar 1559; men en af den nye Konges første Regeringshandling var ifølge Kjendelse ved Rigens Ret at gjøre Indførsel i Gisselfeld og Peder Oxes øvrige private Gods (18. Januar) for at skaffe Erstatning for Kronens Pengetab, der ansloges til 60,000 Joachimsdaler, o: 240,000 Kroner, efter de daværende Pengeværdier en ganske vist forbavsende stor Sum. — Tølløse blev derpaa forlenet til Herluf Trolle; i Juli 1560 faldt derpaa Dommen om Gunderslevholm, der ikke skulde sætte Peder Oxe i det bedste Lys. Gisselfeld var imidlertid som kgl. Regnskabslen blevet styret af Jørgen Rud til Otterslevgaard; men 22. Juli 1561 skjødede Kongen derpaa sin Rettighed i Gisselfeld med meget dertil liggende Gods til sin Hofmarskalk Friederich von Dohna og dennes Livsarvinger, «indtil saa længe Peder Oxe selv udi egen Person giver og fornøjer ham og hans Livsarvinger de 60,000 Joachimsdaler, for hvilken Sum vi udi Godset er indført med Rigens Ret»; v. Dohna og hans Livsarvinger skulde da gjøre Kronen samme Tjeneste af Godset som andre Adelsmænd af deres Arvegods. v. Dohna havde saaledes ved dette Brev faaet

Tidsskr. II, 88). Denne Afhandling er, tillige med de deri anførte tyske Skrifter, Hovedkilden om Peder Oxes Forhold til Ulandet.

arvelig Ejendomsret til de kgl. Rettigheder i Godset, og hvilke Stridigheder og Processer kunde dette Brev ikke have medført, hvis Peder Oxe vendte tilbage! Heldigvis døde v. Dohna i Aaret 1564 uden Livsarvinger, og Godset faldt da tilbage til Kronen, hvorpaa det 25. April 1565 gaves som en almindelig Forlening til Hak Ulfstand¹⁾.

At man i disse Aar tog saa stærkt fat paa Peder Oxe, stod i Forbindelse med hans bugtede Veje i Udlandet. I nogen Tid opholdt han sig ved nordtyske Hoffer, omgivet af flere urolige danske Adelsmænd, der flakkede om i Udlandet paa Grund af deres Konflikter med Lovens Arm, saasom den tidligere omtalte Kristoffer Urne, Jep Tordsen Sparre og en ellers ukjendt Kristiern Pedersen. Allerede i August 1558 underrettede Kurfyrst August af Sachsen sin Svigerfader Kristian III om, at man i Lothringen nærrede Planer om, ved Frankrigs Hjælp at angribe Danmark; gennem Peder Oxe skulde der ogsaa forsøges et adeligt Oprør i Danmark. Da Peder Oxe derpaa i Aaret 1559 selv begav sig til Lothringen, syntes disse Rygter at vinde i Paalidelighed. I Lothringen herskede den Gang Kristiern II's Datter Kristine som Formynderske for sin unge Søn, og her blev Peder Oxe modtagen med Glæde ved Hove og fik gode Forleninger. Vel synes Peder Oxe i Begyndelsen at have arbejdet paa

¹⁾ Brevet af 22. Juli 1561 er trykt hos Rasmussen, Gisselfeld, S. 465 ff.; det er medbeseglet af hele Rigsraadet. — Ryges Motivering efter dette Brev (S. 175—76), at Kongen konfiskerede Godset efter Lov og Ret, fordi Peder Oxe var undvegen af Riget og mistænkt for Forræderi, er falsk. Herom staar intet i Brevet; her er kun Tale om Rigens Indførsel i Godset for de 60,000 Daler. Naar Kongen (eller v. Dohna) fik dem, var Godset atter Peder Oxes. Denne kunde jo for øvrigt, hvad Øjeblik han selv vilde, vende tilbage og underkaste sig retslig Forfølgning.

et Giftermaal mellem Hertuginde Datter, den unge Prinsesse Renata, og Frederik II, hvorom der den Gang førtes Underhandlinger. Det var én Maade, hvorpaa han maaske kunde bane sig Vej tilbage til Danmark og den nye Konges Gunst. Men samtidig havde han i Lothringen, eller maaske tidligere, sluttet sig til en af de værste Eventyrere, Tyskland den Gang rummede, Vilhelm von Grumbach, et uroligt Hoved, hvis eventyrlige Planer og store Voldsomheder en lang Tid vare en Skræk for de tyske Fyrster. For at bidrage til at knække Fyrstemagten i Tyskland, søgte han at danne store Forbund mod Kurfyrst August af Sachsen til Fordel for Prætendenten til Kurfyrsteværdigheden, Hertug Johan Friederich i Koburg. Man mente derfor ikke uden al Grund, at Peder Oxe vilde hævne sig paa Frederik II og søge at faa det lothringske Hus tilbage paa Danmarks Trone. I Slutningen af Aaret 1559 taltes derfor om et stort Forbund mellem Sverig og Lothringen i den Anledning, og heraf skulde Peder Oxe være den hemmelige Leder. Hvor vidt Peder Oxe i denne Henseende er gaaet, vides endnu ikke tilfulde. Saa meget er dog vist, at han i Aarene 1559 og 1560 stod i et meget nøje Forhold til Grumbach, og at man i Danmark nærede den største Frygt for hans «Praktiker». I Aaret 1560 frygtede saaledes Mogens Gyldenstjerne for Krogens Sikkerhed og fik Besætningen forøget, da man ventede Peder Oxe i Sundet med en fjendtlig Flaade; selv til Erik Rosenkrantz udstedtes der Breve om at passe godt paa Bergenhus. — I 1561 knyttede Peder Oxe paa ny Forbindelser med Grumbach. Han havde i April en hemmelig Sammenkomst med ham i Heidelberg, hvor der atter underhandlede om Forbund mellem Lothringen og den sachsiske Hertug; men heller ikke denne Gang blev det dog til noget. I

Slutningen af Aaret lod Peder Oxe Grumbach vide, at der nu ventedes danske Gesandter til Nancy for at tage Prinsesse Renata i Øjesyn, «man vilde holde de Danske op med Snak, indtil man fik Lejlighed til at begynde Fjendtligheder». Dog begyndte Grumbach kort efter selv at nære Mistillid til sin Ven. «Oxe hat den welschen Gebrauch zufällig wohl gelernt», skriver han, en ypperlig Karakteristik af Peder Oxes Færd paa denne Tid og af den Dobbeltthed, hvormed han søgte at holde sig forskjellige Udveje aabne.

Netop paa denne Tid (April 1562) meldtes til Danmark de vildeste Rygter om Peder Oxe; man kunde endogsaa angive Navnet paa en Person, hvem han skulde have tilbudt 10,000 Kroner, naar det lykkedes at dræbe Kongen af Danmark og dem, der havde faaet hans Godser. Man synes i Danmark at have fæstet Lid til denne Angivelse og søgte nu at efterstræbe ham og hans Folk i Tyskland; nogle af disse lykkedes det ogsaa at gribe (August 1562). Alligevel havde Peder Oxe det Mod at vise sig som hertugelig Raad i den unge lothringske Hertugs Følge ved Kejserkroningen i Frankfurt i Novbr. 1562. Her var ogsaa Grev Gynter af Schwartzburg tilstede som dansk Gesandt, og han afbrød netop nu definitivt de vidtstvævende Underhandlinger om et lothringsk Giftermaal. Greven udtrykker sin Forbavselse over Peder Oxes Frækhed ved at vise sig ved denne Lejlighed og over hans store Ord¹⁾.

Imidlertid udbrød Syvaarskrigen, og nye Rænker smededes mod Danmark. Grumbach og Lothringen fandt

¹⁾ „ . . . kann sein unnütz Maul und Worte nicht lassen“ (Daae, anf. Skr., S. 100).

atter hverandre. I Begyndelsen af 1564 havde Peder Oxe atter i Koburg Samtaler med Grumbach. Man kastede nu Øjnene paa Sverig; der taltes om et Giftermaal mellem Prinsesse Renata og Erik XIV; Spanien blev som den katholske Hovedmagt inddraget i Planerne; thi Frederik II's egenmægtige Sundpolitik havde forbitret den spanske Regering paa Nederlandenes Vegne; Kardinal Granvella, der var Hovedmanden i den spansk-nederlandske Regering, var ogsaa gunstig stemt for de lothringske Planer mod Danmark og stolede paa den danske Adels Forbitrelse over Frederik II's Politik og haarde Skattepaalæg; Filip II selv var derimod mindre gunstig stemt for Planen og holdt sig foreløbig neutral, men søgte ad diplomatisk Vej at indvirke paa Forholdene i Norden¹⁾.

Disse hemmelige Underhandlinger naaede deres Højdepunkt i Aaret 1565, og at Peder Oxe har været stærkt indviklet i alle disse Rænkespil, kan neppe nægtes. I Foraaet 1565 var han som lothringsk Raad i Tyskland. I de sachsiske Stater var der samlet en Hær paa 4000 Ryttere og 30 Faner Knægte, som han søgte at faa i lothringsk Tjeneste. Han havde i den Anledning en hemmelig Sammenkomst med en af Pfalzgreve Wolfgangs Raader, hvem han forestillede, at Kongen af Danmark var kommen i Krig med Sverig, hvilket han dog hellere skulde have ladet være, thi han havde kun haft Spot og Skade deraf; han havde ogsaa ført Lybeck i en uheldig Stilling, kort sagt opført sig saaledes mod sine egne, at disse langt hellere vilde være fri for ham end have ham til Konge; under disse Forhold havde Enkehertuginde af Lothringen ikke villet undlade at handle; Knægtene vare villige til at

¹⁾ Jfr. Westling i Historisk Bibl., Stockholm 1879, S. 507—9.

vove alt, naar de fik et Hoved, der kunde gjøre Fordring paa den danske Trone¹⁾; for at opnaa dette, vilde Enkehertuginde give en af sine Døtre til en tysk Fyrste; dertil vilde man gjerne have Pfalzgreven, som da skulde faa Danmark; hvis Pfalzgreven vilde gaa ind herpaa, skulde han (Peder Oxe) videre fremme Sagen. Da Pfalzgrevens Raad indvendte herimod, at det ikke var saa let en Sag, da Kongen af Danmark havde mægtige Venner, svaredes, at Kongen af Danmark ingen Penge havde, heller ingen Hjælp at vente, uvillige Undersaatter og alle Naboer til Fjender; hans Svoger, Kurfyrsten af Sachsen, kunde man ved Grumbach skaffe nok at gjøre; hans Farbroder, Hertug Adolf af Holsten, kunde let vindes ved Udsigten til den norske Krone²⁾.

I Danmark og Holsten fik man meget snart gjennem Kongens tyske Venner Underretning om disse Rustninger og Peder Oxes Forbindelse hermed³⁾. Ogsaa med de misfornøjede i Danmark stod Peder Oxe paa denne Tid i Forbindelse. 4. Juni tilskrev saaledes en forhenværende Borgmester i Kjøbenhavn, Mikkell Skriver, ham fra Lybeck

¹⁾ „... ein Haupt, welchs ein Tittel zu Dennemarch furzuwenden wuste“.

²⁾ Geh. Ark., Lothringen Nr. 2 (jfr. Dsk. Kong. Hist. 55), udateret anonym Afskrift blandt de Papirer, man efter Peder Oxes Død skaffede sig fra Tyskland. Originalen er endnu ikke funden, og Peder Oxes Navn nævnes ikke i selve Dokumentet, men i den samtidige Paategning paa Afskriften. At den „N. N.“, der forebringer alle Forslagene, imidlertid ikke kan være andre end Peder Oxe, saaledes som den samtidige Paategning angiver, antager ogsaa Dr. Tr. Lund, Historiske Skitser, Kbhvn. 1876, S. 41. Jfr. Westling S. 538 ff.

³⁾ 1565, Søndag Judica, Kurfyrst August til Kong Frederik; 7. Juni, Hertug Ulrik af Mecklenborg til Hertug Adolf i Holsten, med flere lignende Breve i Geh. Ark., Lothringen Nr. 2 og Dsk. Kong. Hist. 55.

et Brev om den sørgelige Tilstand i Landet; Borgere og Bønder vare overbebyrdede med Skatter; de ventede kun paa, at nogen skulde komme at befri dem; de tyske Knægte havde fanget Holger Rosenkrantz og flere Raader, indtil de havde maattet tilsige dem 100,000 Gylden (S. 313); største Delen af Kronens Indtægter vare pantede bort; Peder Oxe skulde derfor nu komme. Om dette Brev er kommet Peder Oxe i Hænde, er dog uvist; thi Mikkel Skriver blev fangen i Lybeck og kort efter (25. Juli) henrettet som Landsforræder; men dets Indhold stemmer jo godt overens med Peder Oxes Fremstillinger for Pfalzgrevens Raad¹⁾.

Hele denne Plan blev dog til intet; der samledes Tropper i Holsten, og Hæren i Tyskland spredtes, inden man var kommet til et Resultat. Imidlertid fortsattes Underhandlingerne om Prinsesse Renata's Ægteskab med Erik XIV; Sverig skulde da have Norge og Sundprovinserne, Hertugen af Lothringen Jylland og Øerne; den i Tyskland samlede Hær skulde da lønnes med svenske Penge og under Grumbachs Anførsel angribe Danmark Syd fra²⁾. — Det er formodentlig Rygterne om disse Planer og om en stor Del af den danske Adels Misfornøjelse med Krigens Førelse, Pengemanglen, Kongens pirrelige Stemning paa denne Tid mod adskillige af de mest ansete Rigsraader (jfr. S. 318), der ligge til Grund for Kurfyrstinde Annas bekymrede Brev af 18. Oktbr. til Johan Fris og Holger Rosenkrantz om den store Utroskab, hendes Broder mødte hos sine Undersaatter. «Det er til

¹⁾ Rørdam i Vid. Selsk. Skr., hist.-filos. Afd. 5. R. IV, 404: 410.

²⁾ Tr. Lund S. 41 efter Dsk. Kong. Hist. 55; jfr. Daae S. 103; Af-skrifterne ere dog daterede 26. Marts 1566, altsaa lidt senere; men lignende Forslag omtales allerede 1565, jfr. Westling S. 540.

evig Eftertale for det danske Navn og for eders Børn og Efterkommere», hedder det heri, «at de danske forlade deres kristelige Konge, tragte efter et andet Hoved og skulle ville give sig under Svenskens eller andre Potentaters Vælde.» Kurfyrsten selv fik i samme Maaned Underretning om, «at Kongen af Danmark hverken havde Raad eller Troskab at vente af sine Folk», ja de danske Rigsraader tænkte ligefrem paa at afsætte ham eller affinde ham med en Provins, f. Ex. Skaane; der skulde endogsaa være talt om saadant i Kongens eget Paahør¹).

Hvor megen Del Peder Oxe har haft i de sidst omtalte Delingsplaner, er uvist. Men selv om han ikke skulde have haft direkte Del heri, ere Underhandlingerne med Pfalzgreven tilstrækkelige til at karakterisere hans Færd. Han fremtræder her som den misfornøjede Adelsmand, der ikke undser sig ved at paakalde fremmed Hjælp for at hidføre en Regeringsforandring i sit Fædreland. Selv har han maaske opfattet dette som en efter ældre Adelsforestillinger tilladelig Opførsel overfor en Valgfyrste, hvem han ganske vist ikke personlig havde svoret nogen Ed, efter at han var bleven Konge, men som Rigsraadet tidligere og han selv senere indirekte ved sit Revers havde forpligtet sig til at tage til Konge efter Faderens Død. Men naar Planerne oven i Kjøbet gik ud paa at udstykke de statsretslig sammenhørende Lande, er det klart nok, hvorledes dette maa betegnes.

Kun med den dybeste Vemod kan man følge Peder Oxes Færd i disse den frivillige Landflygtigheds otte Aar. Denne højt begavede Natur bortødslede sin Kraft paa

¹) Daae i Norsk Hist. Tidsskr. II, 166; jfr. de mærkelige Ytringer om Mogens Gyldenstjerne ovenfor S. 317.

ynkelige Rænkespil, i Selskab med Eventyrere og Banditter af den værste Slags; en af Grumbachs mest berygtede Haandlangere og Mordere var saaledes en Tidlang Peder Oxes «Statholder» i hans lothringske Len! Han var kommen i en Dobbeltthed, der tilsidst maatte virke nedbrydende paa hans Sjæl. Umættelig Ærgjerrighed og Hævnfølelse tærede paa dens Kraft, og det uagtet det dog snart skulde vise sig, at der paa Bunden af denne Sjæl laa mange ædle Egenskaber skjulte. Selv higede han efter at komme tilbage. Kort efter at Indførslen i hans Godser var falden, havde han dels gennem den tyske Kejser, dels gennem den franske Konge og dennes Gesandt i Danmark, Charles Dançay, søgt en Udsoning med Frederik II; men da han stadig fremstillede sig selv som den haardt forurettede, havde han ad disse Veje intet kunnet udrette. Dog var hans Tilbagekomst derved ikke afskaaren; Kongen havde erklæret, at han selv maatte indstille sig og da finde sig i retslig Kjendelse, og selve Skjødebrevet til Dohna gaar jo ud fra Muligheden af hans Tilbagekomst¹). Men det var netop denne retslige Kjendelse, Peder Oxe vilde undgaa; han forlangte en Udsoning med Kronen selv uden retslig Kjendelse. Senere synes disse Anmodninger at være blevne gjentagne, dels gennem forskellige tyske Fyrster og Kongen af Frankrig, dels gennem hans egne Slægtninge og Venner i Indlandet²). Nu, i Aaret 1565, da Peder Oxe for Alvor syntes at blive farlig, og da den

¹) Ovenfor S. 356. — Frederik II til Kejseren. 7. Marts 1560, Ryge S. 169.

²) Lejdebrevet af 24. Januar 1566, Ryge S. 199. — 20. Februar 1565 sende Karl IX og Katharina af Medici atter Anbefalings-skrivelser for Peder Oxe til Frederik II (Originaler i Geh. Ark., „Frankrig“).

indre Tilstand i Riget var saa uhyggelig, synes man fra alle Sider at have haft en Følelse af det ønskelige i, atter at knytte ham til sit Fædreland. Han var farlig i Udlandet, og i Indlandet savnede man hans Dygtighed. Knyttet til Danmark, saaledes som han dog selv ønskede, var han i første Henseende uskadelig; ja det var jo endogsaa en Fordel, selv at have den Mand til sin Tjeneste, der ansaas for Sjælen i alle Rænkespillene eller som i al Fald bedst kjendte dem; disse vilde falde til Jorden, naar han droges bort derfra. Under disse Omstændigheder besluttede Kongen at lade Naade gaa for Ret og søge en Udsoning; selv Kurfyrsten af Sachsen skal have raadet hertil¹⁾. Øjeblikket var for saa vidt heldigt; Peder Oxes ivrigste Modstander, Herluf Trolle, var nylig død; Tolløse havde dennes Enke, Birgitte Gøje, som Pantelen, men Pantesummen kunde overføres paa en af hendes andre Forleninger, hvilket ogsaa kort efter skete; Gisselfeld var efter v. Dohnas Død faldet tilbage til Kronen som en simpel Forlening. Man behøvede blot at slaa en tyk Streg over Fordringen paa de 60,000 Daler, og alt kunde komme i Orden.

Efter den store Forbitrelse, Kongen tidligere havde nærret mod Peder Oxe, var dette et meget ydmygende Skridt for ham. Peder Oxe var falden som et Offer for Kronens Myndighed overfor Adlen. Nu begyndte Adlen selv at føle sig uhyggelig tilmode under den Usikkerhed, der herskede i alle Forhold. Rigshofmestre og Feltherrer fik hvert Øjeblik Afsked; drabelig svang Kongen Stokken over Hovedet paa dem alle; skarpt skrev han til dem;

¹⁾ Det siger i al Fald Gram (præfatio ad Steph. S. 84) og efter ham alle andre. Dog har Gram maaske kun sluttet sig hertil af Lejdebrevets Ord: „Kur- und andere Fürsten“ (Ryge S. 199).

hele Skylden for den uheldige Krigsførelse væltede han over paa dem; store Summer vare de gaaede i Borgen for, og nu maatte de betale, da Kongen ingen Penge havde. En adelig Reaktion begyndte under disse Forhold at ytre sig. Det var ikke saaledes, man vilde behandles af den gottorpske Fyrsteæt, man selv havde sat paa Tronen, men som Tidsudviklingen og Grevefejdens Kampe havde skaffet en noget større Magt, end man egentlig havde ønsket. Under saadanne Forhold svandt de enkelte Adelsmænds, navnlig Gøjernes, tidligere personlige Kævlerier med den stridbare Peder Oxen ind til rene Ubetydeligheder. Han kom for Adlens Tanke til at staa som Repræsentant for den forurettede Adelsmagt, og Kronen maatte ydmyge sig. Allerede den 20. September 1565 blev et foreløbigt Lejdebrev opsat, hvorved der gaves Peder Oxen Lejlighed til at komme til Danmark og søge Udsoning med Kongen, ikke retslig Afgjørelse. Det er udstedt fra Helsingborg, efter Kongens Tilbagekomst fra den uheldige Rejse til Halmstad, netop som Forholdene ved Hæren vare alleruheldigst, medens Rigsraadet modsatte sig Kongens egne indgribende Skatte- og Ledingsplaner (ovenfor S. 320). Kongens Mismod var paa den Tid allerstørst; han greb altsaa efter en Redningsplanke; eller er dette Middel blevet ham afnødt? Eller virke begge Omstændigheder lige meget til at fremkalde dette Skridt, Kongens egen Stemning og Adlens Uvilje? Ja, det vide vi ikke; men Brevet blev ikke afsendt før efter 24. Januar 1566. Grunden til Udsættelsen kjende vi ikke; imidlertid havde Svarteraa-Slaget jo bragt nogen Lysning, men rigtignok kun for en kort Tid; man saa endnu Fremtiden imøde med Ængstelse paa Grund af de tyske Troppers Uregerlighed og Pengemanglen, de store Tab til Søs og en be-

tænkelig Strid med Nederlandene, fremkaldt ved Kongens dristige og hensynsløse Sundpolitik.

Ifølge Lejdebrevet af 24. Januar kunde Peder Oxe i Løbet af 6 Maaneder med sine Folk og sit Gods komme tilbage til Kongens Riger og Lande for personlig at fremstille sig for Kongen, og atter uhindret drage tilbage, om han ønskede det, — hvis han altsaa ikke opnaaede Kongens Naade og Udsoning. Nogle af Peder Oxes Venner, formodentlig hans Brødre eller Svogre, satte ham da Stævne i Bremen. Den 22. Marts skriver Peder Oxe nemlig fra Deventer til sin Ven Grumbach, at han nu er paa Vejen fra Lothringen til Bremen for der at træffe nogle af sine Venner, der ville berette ham, hvad Kongen af Danmark er tilbøjelig at gjøre i hans Sag; de give ham godt Haab; saa snart han har talt med sine Venner, vil han begive sig tilbage til Lothringen¹⁾. Den mundtlige Besked, Vennerne bragte ham, bevirkede, at Peder Oxe, istedetfor at vende tilbage til Lothringen, ilede til Kjøbenhavn. Den 24. April udstedte Kongen derpaa en Erklæring om, at han nu havde ladet al den Unaade og Mistanke fare, han hidtil havde haft til Peder Oxe, og dermed undt og tilbagegivet ham alt det Gods, hvori Kongen var indført med Rigens Ret. Samme Dag har Peder Oxe til Gjengjæld tilsagt Kongen, at han, efter at have ordnet sine Sager i Lothringen, inden Mortensdag vil vende tilbage til Riget, «saafremt Død, Sygdom eller Fængsel mig det ikke betager», og saa bo og bygge i Riget som Kongens tro Undersaat

¹⁾ Ryge S. 191. — I Morten Pedersens Kalenderoptegnelser i Ny Kirkehist. Saml. III, 491 sættes Peder Oxes Tilbagekomst til Kjøbenhavn til den 13. Marts. Denne Dag kan altsaa ikke være rigtig.

(o. s. v.). Brevet er medbeseglet af hans Broder Albert Oxe og Svoger Frants Banner til Køkkedal.

Endnu den 3. Juni 1566 har Peder Oxe vistnok været i Danmark; thi paa denne Dag fik «Peder Oxe til Gisselfeld» Kongebrev paa tre Kirketjenere til Ulse Kirke¹⁾. Derpaa vendte han tilbage til Lothringen for at ordne sine Sager, men kom vistnok tilbage til Danmark i Slutningen af Oktober eller Begyndelsen af November; thi allerede den 30. Oktober blev der udstedt Breve om en jydsk Adels-samling i Viborg i December, og den 20. November udskreves en almindelig Kvægskat over hele Landet; i de Rigsraadmøder, hvori disse Bestemmelser vedtoges, synes nemlig Peder Oxe at have deltaget, saaledes som det vil fremgaa af det følgende. Den 4. December har Kongen derpaa i Viborg forlenet «Peder Oxe til Gisselfeld, vor Mand og Raad», med Vordingborg afgiftsfrit, mod at han gjør den tilbørlige Tjeneste, holder Slottet, Ladegaarden og Godset vedlige, holder Bønderne ved Lov og Ret, ikke besværer dem med nyt Husbondhold eller nye Afgifter, ikke forhugger Skovene og ikke sælger eller afhænder nogen af de vordnedes Sønner, som ere fødte paa Godset, — lutter Vilkaar, som da vare almindelige i alle Lensbreve, men som her falde i Øjnene, da det netop var dem, Peder Oxe var beskyldt for ikke at have overholdt tidligere²⁾.

¹⁾ Reg. 1566, p. 147. — Dr. Tr. Lund, der for øvrigt har set skarpt i mange af disse Forhold, har (Skitser S. 46 ff.) en livlig Skildring af P. Oxes Samtale med Frederik II i April: men herom vides intet andet, end hvad der staar i Brevene af 24. April (Ryge, S. 202—4).

²⁾ Hos Ryge, S. 204, er Lensbrevet urigtig dateret Viborg 4. Oktbr. (4/10); men i Reg. 1566, p. 196—97, er Brevet tydelig dateret „Viborg iij 10bris“ (3: 4/12). — 4. Oktbr. var Kongen desuden i Kbhvn. (Tegn. 1566, p. 64).

— Den 12. December fik Peder Oxe derpaa et fornyet Brev paa alt sit Gods, dog med den Tilføjelse, «at dersom nogen i den Anledning har ham noget til at tale, da maa de det forfølge med Retten», en Tilføjelse, der synes at skyldes Birgitte Gøje, hvorom mere senere¹⁾. — Gjenoprejsningen var saaledes fuldstændig, og man fik snart at mærke, at Peder Oxe var vendt tilbage. Han stod endnu i sin fulde Kraft, 46 Aar gammel.

Men hvad sagde man i Lothringen og Koburg? Næsten komisk tager Grumbach Sagen. Strax efter at have hørt om Udsoningen med Frederik II, skrev han til Enkehertuginde Kristine for at sikre sig Peder Oxes Forleninger i Lothringen; hans egne Sager stode nemlig da meget slet, og han var endelig erklæret i Rigets Akt. Det er rigtignok ubehageligt, tilføjer han, at Peder Oxe har udsonet sig med Danmark, men han vil dog anse Peder Oxe for at være af et saa ærligt Gemyt, at han ikke forraader Anslagene for Kongen af Danmark²⁾. Det stemmer ikke ganske med hans tidligere Skildring af Peder Oxe som en «vælsk» Intrigant, og det gik neppe i Opfyldelse. Endnu den 4. November har Grumbach skrevet til Peder Oxe; han ønsker ham til Lykke med Udsoningen og beder ham skaffe sig nogle Penge, han har til Gode hos Hertuginde af Lothringen³⁾. Dette Brev traf jo imidlertid ikke Peder Oxe i Lothringen, og kort efter blev Grumbach og hans Beskytter, den ynkelige Hertug Johan Friederich, fangne af Kurfyrst August af Sachsen (April 1567), den førstnævnte levende parteret og Hertugen sat i livsvarigt Fængsel. Kort før havde de sendt Dr. Justus Jonas, en

¹⁾ Reg. 1566, p. 197.

²⁾ Ryge, S. 193.

³⁾ Ryge, S. 194—95.

Søn af Luthers bekjendte Medhjælper, til Sverig efter Hjælp; men Dr. Justus blev opsnappet af et dansk Skib, kastet i Fængsel og underkastet et Forhør af Grumbachs tidligere Ven, Peder Oxe, og af Kansleren Johan Fris (Februar 1567), hvorpaa han blev henrettet¹⁾. — Men at Peder Oxe selv slap bort fra Lothringen paa sin sidste Rejse dertil, at han under de nuværende Forhold ikke blev «ved Fængsel eller Død» hindret i at vende tilbage, at han endogsaa senere hævdede Indtægter af sine lothringske Len, ja at Underhandlingerne om Renata's Formæling med Erik XIV netop nu bleve opgivne, — det synes næsten det mærkeligste af det hele. Peder Oxe maa sandelig have været en meget «habil» Mand²⁾.

De store Fortjenester, som det for øvrigt siden Grams Tid er blevet traditionelt at tillægge Peder Oxe af de indre Forholds Ordning i Lothringen, den Del, han efter Gram skal have haft i Finansvæsnet og Lensvæsnet Ordning der i Landet, skulle vi her ikke komme nærmere ind paa, — thi derom véd man i Virkeligheden ikke det mindste³⁾.

¹⁾ Ryge, S. 208.

²⁾ Hvorvidt man med Ryge (S. 184) og Tr. Lund (Skitser, S. 49) tør tilskrive Peder Oxes Indflydelse, at Renata's Ægteskab med Erik XIV gik over Styr, synes mig dog tvivlsomt. Peder Oxe havde haft stor Indflydelse hos Enkehertuginde (Ryge S. 183); men Sønnen, Hertug Karl, havde ved sit Giftermaal med en fransk Prinsesse sluttet sig nøje til dette Land og synes aldrig at have været tilbøjelig til at blande sig i de nordiske Affærer. Omslaget laa vel i den hele politiske Konstellation paa de Tider og maatte finde Sted, efter at Peder Oxes Indflydelse var forbi. Heller ikke Erik XIV var meget begjærlig efter denne Forbindelse (Westling, S. 567). — For øvrigt synes Frankrig gennem Charles Dançay at have haft stor Del i Peder Oxes Tilbagekaldelse (jfr. senere hans bekjendte Brev).

³⁾ Gram, S. 83, anfører rigtignok Calmeti hist. Lothar. Tom. II, lib. 32 ad annum 1560, hvoraf det skal fremgaa; men uheldigvis

Da Peder Oxe vendte tilbage til Danmark, var dettes Stilling endnu slettere end under hans første Ophold i April: Felttoget til Lands havde været betydningsløst; Flaaden var ødelagt; Nederlandene truede; Kongen havde ingen Penge (S. 333), og Adlen havde nylig af sin egen Lomme maattet betale en Del af Krigsfolkene! Her var nok at bringe i Orden.

IV.

Peder Oxe efter Landflygtigheden.

1566—75.

Neppe var Peder Oxe kommen tilbage, før han for Alvor søgte at bringe nogen Orden i Rigets Pengeforhold. At disse i høj Grad trængte hertil, lader sig ikke nægte. Under almindelige Forhold vare de ingenlunde uheldige; men Syvaarskrigen havde i Sammenligning med den Tids jævne Finansforhold kostet umaadelige Summer, som man havde den største Nød med at bringe til Veje ved extraordinære Skatter og ved Laan, dels i Udlandet, dels i Indlandet. Her var det især Adlen, som maatte yde Laanene, tildels under Form af Pant i Lenene, hvorved disse vare blevne i høj Grad behæftede og Kronens ordinære Indtægter saaledes formindskede. I Krigens første Aar (1563) var der saaledes optaget Laan i Krongods for henved 108,000 Daler (c. 432,000 Kr.), i 1564 for omtrent 110,000 Daler (440,000 Kr.), i 1565 for henved 121,000 Daler (481,000 Kr.); i 1566 var det derimod kun lykkedes paa denne Maade at rejse henved 54,000 Daler (216,000 Kr.).

nævnes Peder Oxes Navn slet ikke her, saa at man heraf intet kan slutte (gjentaaget af Ryge, S. 185).

For os tage disse Tal sig smaa ud; men da Pengeværdien vel i det mindste maa sættes til 4—5 Gange saa høj som i vore Dage, bliver det en 7—8 Millioner Kroner, som Adlen paa denne Maade havde maattet yde, ikke altid ganske frivillig, men for Lensmændenes Vedkommende halvt efter Befaling, paa en Tid, da rede Penge ikke altid vare lette at skaffe til Veje, og da man ikke kjendte til Statspapirer. En Del af Kronens større Len, hvormed Herreder vare forbundne, vare paa denne Maade blevne pantsatte. I 1563 var der saaledes optaget Pant i 7 nye Herreder, 1564 i 10, 1565 i 4, foruden at Pantsummerne i flere af de tidligere pantsatte Herreder vare blevne forhøjede, en Form, der var lempelig for Kronen, som saaledes i Virkeligheden fik saadanne Laan rentefri, men som selvfølgelig ikke var til Behag for Lensmændene. Paa denne Maade var der i disse Aar optaget Laan i Herrederne for følgende Summer: i 1563 for omtrent 14,000 Daler (heraf Forhøjelser 1486 Daler), 1564 for 72,000 Daler (Forhøjelser lidt over 11,000 Daler), 1565 for henved 34,000 Daler (Forhøjelser kun 3833 Daler), og i 1566 for 21,000 Daler (Forhøjelser hele 17,000 Daler). De ovrigte Summer vare tilvejebragte ved Pant i de mindre Len, hvormed Herreder ikke vare forenede, deriblandt ogsaa i de inddragne Klostre. Men det uheldigste var, at man havde maattet oprette en Mængde nye Forleninger, især ved at pantsætte Strøgods rundt omkring i Riget. Dette Strøgods udskiltes fra de større Herredslen, og saaledes var man til stor Skade for Kronen atter i Færd med at udstykke Landet i det Uendelige. I nyoprettede Len eller i Strøgods var der saaledes i 1563 optaget Laan for omtrent 27,000 Daler, i 1564 for omtrent 39,000 Daler, medens det for Aaret 1566 atter synker til omtrent 9000

Daler, — et Aar, det for saa vidt er vanskeligt at manøvrere med, som man ikke véd, hvorvidt Peder Oxes Indflydelse allerede da har gjort sig gjældende¹⁾.

At en stor Del af Kronens Indtægter saaledes var «forpantet», som Mikkel Skriver skrev til Peder Oxe (S. 360), kan ikke nægtes. Mest synes dog Adlens Uvilje at være fremkaldt ved de store Summer, en stor Del Adelsmænd havde maattet gaa i Borgen for til Daniel Rantzau og de tyske Befalingsmænd. 30 Adelsmænd, og deriblandt flere af de mest ansete Rigsraader²⁾, vare saaledes gaaede i Borgen for 100,000 Daler (c. 400,000 Kroner, efter vore Pengeforhold omtrent 2,000,000 Kr.) til Daniel Rantzau og andre; 10 Adelsmænd vare gaaede i Borgen for 22,524

¹⁾ Summerne ere uddragne efter Erslevs Len og Lensmænd i det 16. Aarhundrede. Tilsyneladende stemme de kun daarlig med Statsregnskaberne hos Grundtvig, Fr. II's Statshusholdning, Tavle 27, hvor Laanene af Adlen i 1563 sættes til 30,140 Daler, i 1564 til 303,290 Daler. i 1565 til 120,530 Daler (for 1566 mangler Regnskabet) — altsaa til 453,960 Daler for de tre Aar; Pantsættelserne vise kun omtrent 339,000 Daler for disse 3 Aar. De manglende c. 115,000 Daler skrive sig imidlertid rimeligvis fra de i det følgende omtalte Laan, hvoraf Pengene tildels vare indbetalte, uden at der endnu var givet Sikkerhed i Pant. De komme derfor igjen paa Pantsættelseslisterne for 1567 (123,550 Daler mod Grundtvigs 12,000!) og 1568 (c. 74,500 mod Grundtvigs 52,860). Hele Summen synes saaledes til sidst at komme nogenlunde til at passe; men da Statsregnskabet for 1566 mangler, vil det aldrig kunne tilfulde afgjøres.

²⁾ Næmlig: Sten Rosensparre, Peder Bilde, Mogens Gyldenstjerne, Otte Krumpen, Børge Trolle, Holger Rosenkrantz, Lave Brök, Hans Skovgaard, Joachim Beck, Frants Banner, Hans Skeel, Otte Banner, Jørgen Bilde, Bjørn Kaas, Iver Lunge paa egne og Broderbørns Vegne, Albert Oxe, Jens Ulfstand Truidsen, Hak Ulfstand, Hartvig Bilde, Erik Bilde, Sten Bilde, Jørgen Marsvin, Erik Hardenberg, Henrik Brahe, Holger Brahe, Movrids Podebusk, Erik Podebusk (Tegn. 1566, p. 475: Dsk. Kong. Hist. 54: jfr. Rørdam, Hist. Kildeskr. 2. R. I. 513 ff.).

Daler til Ritmester Josva v. Qvalen¹⁾, 20 Adelsmænd for 45,028 Daler til samme Josva v. Qvalen²⁾, 14 Adelsmænd for 14,000 Daler til Hans Blome³⁾. Omtrent 90 Adelsmænd vare saaledes gaaede i Borgen for en Sum af omtrent 181,582 (o: omtrent 725,500 Kroner, efter nuværende Pengeværdi omtrent 3½ Mill. Kroner). Og da Kongen derpaa i November 1566 erklærede, ingen Penge at have (ovenfor S. 333), kom hertil et nyt Laan paa 40,000 Daler (160,000 Kr., efter nuværende Værdi c. 7—800,000 Kr.), som Daniel Rantzau i December 1566 tilbød Kongen at skaffe til Troppernes Betaling, og som atter 20 Adelsmænd gik i Borgen for under Kongens Ophold paa Skanderborg⁴⁾.

Kongen havde ikke kunnet betale; Adlen havde altsaa maattet betale; men den Sikkerhed, der var stillet Adlen i Udsigt ved Pant i Indtægterne fra flere betydelige Kronlen (nemlig de kongelige Slotte i Odense, Kallundborg og Malmø)⁵⁾, har neppe kunnet være betryggende for saa

¹⁾ Nemlig: Oluf Munk, Antonius Bryske, Hr. Niels Lange, Peder Bilde, Daniel Rantzau, alle Rigsraader; desuden Ejler Lykke til Skovgaard, Ejler Grubbe til Lystrup, Sten Bilde til Vandaas, Axel Viffert til Axelvold, Peder Gyldenstjerne til Tim (Reg. o. a. L. 22/3 1565, p. 363).

²⁾ Nemlig: Axel Jul, Palle Juel, Bjørn Andersen, Klavs Daa, Ejler Lykke, Kristoffer og Hans Johansen (Lindenov), Eskild Gøje, Henning Kvitzau, Axel Urne, Folmer og Niels Rosenkrantz, Kristoffer Gøje, Palle Ulfeld, Jesper Krafse, Ejler Krafse, Mogens Godske, Jørgen Ugerup, Lave Beck, Ludvig Munk (Reg. 1565, p. 374, dat. St. Jakob Apost. Dag).

³⁾ Nemlig: Jørgen Rosenkrantz, Anders Kristiernsen (Sandberg), Albrecht Skeel, Frans Dyre, Erik Lange, Morten Svendsen (Orning), Axel Nielsen (Arnfelt), Gregers Ulfstand Holgersen, Henrik Gyldenstjerne, Peder Gyldenstjerne, Anders Banner, Lavrids, Jakob og Jørgen Skram (Reg. 1566, p. 181, 4. Januar).

⁴⁾ Rørdam, Hist. Kildeskr. 2. R. I. 568—72.

⁵⁾ Jfr. ovenfor S. 314.

store Summer, og hvis disse Len med de dertil liggende Herreder skulde gaa ud af Kronens Haand, vilde dette atter have været et stort Tab for Kronens regelmæssige Indtægter. Denne Sag var endnu ikke bragt i Orden. Nogle af Adelsmændene havde allerede tidligere indbetalt de Kvotasummer, det tilfaldt dem at udrede, og havde faaet Pant herfor i mindre Forleneringer; men af de 100,000 Daler til Daniel Rantzau stode endnu 85,000 Daler tilbage. Ved Midfastetid 1566 vare derfor Kautionisterne (deriblandt Peder Bilde og Mette Rosenkrantz som Enke efter Sten Rosensparre) stævnedes til Kjøbenhavn i denne Anledning, og den 1. April havde de udstedt Brev om at lade møde i Lybeck i Borgmester Tinnapels Hus førstkommende Mortensdag med Pengene; hvis nogen udebliver, skulle Daniel Rantzau og Hovedsmændene have Ret til uden Dom og Rettergang at tage saa meget af Kautionisternes private Gods, som Skaden beløber sig til, som et frit brugeligt Pant¹⁾.

Kautionisterne maa antages at have betalt disse Penge til Mortensdag 1566, især da Kongen, som vi have set, netop paa denne Tid erklærede sig ude af Stand til at betale, eller ogsaa have de været udsatte for, at Daniel Rantzau og Hovedsmændene uden videre tog Pant i deres private Gods. Flere af dem bleve ogsaa af Hovedsmændene indmanede til Lybeck; de øvrige frygtede samme Skjæbne; men Daniel Rantzau lovede dog at se at faa Sagen ordnet, uden at ogsaa de bleve indmanede²⁾. Selv havde de derimod endnu ikke faaet betryggende Sikkerhed i Pant af Kronen. At bringe Orden i disse Forhold, at

¹⁾ Tegn. 1566, p. 475; Dsk. Kong. Hist. 54; jfr. Rørdam, S. 513 ff.

²⁾ Kongen til Holger Rosenkrantz, 30. Januar 1567, Rørdam, S. 577.

skaffe den fornødne Sikkerhedsfølelse tilbage mellem Kongen og Adlen, blev en af Peder Oxes første Finansforanstaltninger, og det skete paa en for Kronen meget lempelig Maade. I Løbet af 1567 blev der nemlig givet Adlen Pant i Forleninger til et Beløb af omtrent 123,550 Daler, og paa denne Maade blev strax eller i Løbet af den følgende Tid ogsaa Kautionisterne stillede tilfreds. Saaledes forhøjedes Pantet i Bosisø Kloster den $14/4$ for Mette Rosenkrantz med 3333 Dlr. 1 ſ (d: $1/30$ af 100,000 Daler), Peder Bildes Pant i Tureby den $3/5$ ligeledes med 3333 Dlr. 1 ſ , og saaledes fremdeles. Dette skete altsaa for største Delen uden den mindste direkte Renteudgift for Kronen¹⁾. Man maatte ganske vist ogsaa ved dette Aars Adelslaan ty til Udskillelsen af noget nyt Strøgods; men af hele Summen (123,550 Dlr.) opnaaedes omtrent 93,246 Daler udelukkende ved Forhøjelser af tidligere Pantessummer, saa at Kronen i Virkeligheden fik hele denne Sum uden nye Renter. Paa den Maade lykkedes det at faa Laan i Herredslen for i alt omtrent 18,750 Daler, men heraf var omtrent 16,500 Dlr. Forhøjelser af tidligere Pantessummer, og i det eneste nye Herredslen, der gaves i Pant (Rugaard i Fyn), afkortedes Rentebeløbet i den aarlige Afgift, som Panthaveren alligevel maatte yde, en Form, der ogsaa af og til forekommer ved de andre Pantsættelser.

Dette var saaledes et meget gunstigt Resultat i Sam-

¹⁾ Børge Trolles Pant i St. Agnete Kloster i Roskilde forhøjedes saaledes den $22/1$ med 2000 Daler, hans Pant i Gers Herred den $25/4$ med 1333 Dlr. 1 ſ , — altsaa tilsammen netop hans Kvotadel af de 100,000 Dlr. — $22/3$ 1567 have ogsaa de Adelsmænd, der havde faaet Pant i Kallundborg, kvitteret for Tilbagebetalingen af de 100,000 Daler (Erslev, Lensmænd, S. 23).

menligning med de tidligere Aars Pantsættelser, og dette vedvarede under hele Peder Oxes Styrelse. I Aaret 1568 optoges der paa Grund af Krigsudgifterne atter Laan i Lenene for omtrent 74,500 Daler, men Forhøjelserne af Pantsummerne udgjorde hele 55,630 Daler; heraf indkom 25,700 Daler alene fra Herredslenene, men udelukkende ved Forhøjelser af de tidligere Pantsummer; Klostrene ydede lidt over 16,000 Daler, udelukkende ved Forhøjelser, og Summen fra nyoprettede Len er sunken til omtrent 8790 Daler. — For Aaret 1569 stiller Forholdet sig endnu langt gunstigere; der optoges kun Pant i Lenene for 2700 Daler, udelukkende ved Forhøjelser af Pantsummerne; 1570 for 6250 Daler, ogsaa udelukkende ved Forhøjelser, og i 1571 for noget over 11,000 Daler. I dette Forhold var der saaledes et meget betydeligt Fremskridt, og det lykkedes Peder Oxe inden sin Død (1575) at faa en meget stor Del af disse Summer afbetalt. Dette fortsattes ogsaa kraftig af hans Efterfølger Kristoffer Walkendorf, der allerede 1574 var bleven Rentemester, dog under Peder Oxe som Rigshofmester.

Heri bestaa Peder Oxes Fortjenester af Lensstyrelsen. Naar man derimod i Almindelighed angiver, at han forøgede Rigets Indtægter ved en almindelig Forhøjelse af de aarlige Lensafgifter, saa er dette en Misforstaaelse¹⁾. Naturligvis søgte han ved Lensledighed at faa Afgiftlenene sat højere; men det havde man længe gjort, og i den Henseende indtraadte ingen Systemforandring med Peder Oxe; han fulgte heri ganske det System, man alle-

¹⁾ Den kan føres tilbage til Slanges Kr. IV's Historie: jfr. Ryge, S. 206, Note b.

rede havde begyndt under Kristian III og fortsat i Frederik II's tidligere Aar¹).

Derimod maatte baade Lensmændene og den øvrige Adel ogsaa paa andre Maader deltage i Rigets Byrder. I Rigsraadmøder, som maa være holdte i Oktober og November 1566, og hvori Peder Oxe deltog, besluttedes det at paalægge alle Stænder nye Skatter. Disse ramte ogsaa Adlen og Lensmændene, der baade af deres Arvegoods, Forleninger og Pantegods inden Kyndelmisse (2. Februar) næste Aar skulde udrede en Trediedel af Godsets «visse Indtægter» efter visse bestemte Taxter (12 Daler af hver Læst Korn o. s. v.). Den skattefri Adel kunde Rigsraadet imidlertid ikke paalægge Skatter uden dens egen Indvilligelse. Først fik man den jydskes Adels Samtykke under Kongens Ophold i Viborg i December Maaned: thi den 6. d. M. udgik fra Viborg Brev til den jydskes Adel, at den «Hjælp», den havde indvilliget i, skulde opbæres af Holger og Jørgen Rosenkrantz i Forening med Jørgen Lykke og Otte Brahe, og samme Dag udgik fra Viborg Brev til den sjællandske Adel, at Kongen havde befalet sine Raader Peder Oxe og Peder Bilde at underhandle med Adlen i Sjælland og i Smaalandene om en Hjælp, ligesom den jydskes Adel havde bevilliget²). — Den 29. December underhandlede derpaa Peder Oxe og Peder Bilde paa Ringsted Landsting med Adlen fra Sjælland, Laaland og

¹) Jfr. Erslev, Konge og Lensmand, S. 162.

²) Tegn. 1566, p. 114; 115; 117. — Allerede 30. Oktober var der fra Frederiksborg udstedt Brev til alle, som Frihed og Frelse have i Nørrejylland, om at møde i Viborg den 2. December, „dér at forfare vor Vilje“ (Tegn. 1566, p. 82); den 30. Novbr. udskreves i Kjøbenhavn Kvægs-katten over hele Landet (Tegn. p. 107); 4. December udstedtes i Viborg Peder Oxes Lensbrev paa Vordingborg (ovenfor S. 367).

Falster om en Trediedel af Aarets visse Indtægt¹⁾. Adlen gav ogsaa her sit Samtykke, ligesom den jydsk Adel havde gjort, men gjorde nogle Vanskeligheder med Hensyn til Beregningen af Læsten, da den sjællandske Læst var forskjellig fra den jydsk, og bad om længere Frist end til Kyndelmisse. Peder Oxe og Peder Bilde indberettede Sagen til Kongen, men denne gav i et Brev til dem (⁵/₁ 1567) Afslag, idet han ytrede, at Peder Oxe jo selv havde deltaget i det Rigsraadmøde, hvor alt var blevet besluttet, og at han derfor ansaa det for betænkeligt at foretage Forandringer. Der udgik derpaa ogsaa Skrivelse til den sjællandske Adel om inden Kyndelmisse at sende «Hjælpen» til Kjøbenhavn, hvor Raaderne Børge Trolle og Peder Bilde vare beskikkede til at modtage den²⁾. — De fleste indbetalte Skatten inden den satte Frist; nogle stode dog endnu tilbage; saaledes udgik 14. Februar Brev til den fynske Adel om, at de, som endnu ikke havde betalt, snarest muligt skulde indbetale deres Skat til Erik Rud og Jakob Ulfeld; disse Mænd have saaledes haft et lignende Hverv for Fyns Vedkommende som Peder Oxe og Peder Bilde for Sjællands og de 4 ovenfor nævnte Raader for Jyllands Vedkommende. Samme Dag (14. Februar) udgik derpaa Brev til den skaanske Adel om at give Svar paa, hvad de vilde bevillige til de Raader, der vare skikkede til Malmø. Her er altsaa Sagen først noget senere kommet i Orden³⁾. Nogle af den jydsk Adel stode dog

¹⁾ Ny Kirkehist. Saml. III, 505.

²⁾ Tegn. 1567, p. 129; 67; 138.

³⁾ Tegn. 1567, p. 164; 165. — Den 4. April skriver Kongen til Johan Fris og Peder Oxe, at da Holger Rosenkrantz er bleven syg, skulle de paa Kongens Vegne „handle med den skaanske Adel“ (Tegn. 1567, p. 265). — Dette angik dog ikke Skatten, men Krigsvæsnet.

endnu tilbage; thi den 14. August udgik Brev til de 4 jydsk Raader om ufortøvet af Adlen at indkræve den resterende Landehjælp, som skulde have været betalt til Kyndelmisse ¹⁾).

At Peder Oxe har staaet bag ved hele dette Skattepaalæg, er vistnok utvivlsomt, og det er vel ikke utænkeligt, at han har haft stor Del i, at Adlen bragte dette Offer, idet hans hele Plan har gaaet ud paa at skaffe en sikrere Finanstilstand til Veje, hvor Adlen ved bestemte Skattepaalæg mere sikredes mod den ubestemte Tilstand, som tidligere havde fundet Sted. Men for øvrigt vide vi intet om hans Fremgangsmaade i det enkelte, og naar man i nyere Tider med levende Farver har skildret, hvorledes Adlen ikke fik Lov til samlet at give Møde og nedlægge Protest, men at Peder Oxe rejste rundt i Landet og «forligtes i Venlighed» med hver enkelt ²⁾, — saa synes dette at savne al Hjemmel i Kilderne, og strider aldeles mod, hvad der efter Kilderne ovenfor er meddelt om Fremgangsmaaden. Adlen mødte netop samlet, landskabsvis; mulig har Peder Oxe været tilstede i Viborg, men ellers har han officielt netop kun underhandlet med den sjællandsk-smaalandske Adel.

En stor Pengesum maa være indkommen ved denne Adels- og Lensskat. Vel var det kun den tredie Del af den «visse Indtægt», d: den aarlige Landgilde og lignende visse aarlige Afgifter, som det drejede sig om, medens den saakaldte «uvisse Indtægt», der baade ved Lenene og Adlens private Jordegods vistnok i høj Grad oversteg «den visse Indtægt», slet ikke faldt ind under Beskatningen;

¹⁾ Tegn. 1567, p. 383; ogsaa i Dsk. Saml. i Geh. Ark. 87 Nr. 17.

²⁾ Tr. Lund, Hist. Skitser, S. 57—58. — Listen over de udskikkede Raader findes ogsaa hos Jacobsen, Skattevæsen, S. 152.

men det vides med Vished, at Lenenes «visse Indtægt» i Frederik II's Tid havde en Værdi af omtrent 275,000 Tdr. Korn, hvilket vilde give i Skat mellem 90—100,000 Daler, idet Skatten ogsaa ydedes af Kronens egne Indtægter af Regnskabslenene. Hertil kommer saa den visse Indtægt af Adlens eget private Jordegods, der dog langt fra kan have udgjort et saa stort Beløb som Kronens¹⁾.

Hertil kom nye Skattepaalæg paa de andre Stænder. Paa Bondestanden lagdes saaledes ved Brev af 20. Novbr. 1566 efter et nyt Princip en Kvægskat, der ifølge Motiverne antoges at ramme Skatteevnen paa en ligeligere og retfærdigere Maade end de tidligere Skatter, der havde hvilet tungt paa de fattige, da «den ene ikke havde villet hjælpe den anden», hvorover mange Klager vare indkomne. Denne Kvægskat indbragte et anseligt Beløb, omtrent 88,500 Daler²⁾.

Ved de saaledes indkomne Summer lykkedes det at faa gjort Regnskab med Krigsfolkene. Dette skete allerede i Februar og Marts Maaned, da der holdtes Af-

¹⁾ Erslev, Konge og Lensmand, S. XXIII, jævnført med Jordebogen fra 1574 i sammes „Lensmænd“, S. 176 ff. — At Indtægten af Adelsskatten 1567 i Statsregnskaberne hos Grundtvig kun anføres med c. 25,000 Daler, og den følgende Lensskat fra Jul 1567, da der ogsaa gaves en Trediedel af Lenenes visse Rente, medens Adlens private Jordegods da var fritaget, endog kun med c. 9000 Daler, er en endnu uløst Gaade. Det maa dog bemærkes, at Skatten kunde udredes in natura. Jeg er her med Dr. Tr. Lund tilbøjelig til at anse dette som et Bevis paa, at Statsregnskaberne ikke give et fuldt Billede af den samlede Indtægt, men kun af hvad der indbetaltes i Rentekammeret, medens mange baade Indtægter og Udgifter kunne skjule sig for os paa Grund af Tidens Mangel paa Centralisation.

²⁾ Tegn. 1566, p. 107. Ved de tidligere Skatter lagdes man som bekjendt i Lægd paa 10 eller flere Personer, „den rige hjælpe den fattige“.

regninger med Krigsfolket; dog trak det i Langdrag, og der var endnu i den følgende Tid en Del Vanskeligheder. Selv mellem Peder Oxe og Daniel Rantzau kom det til Oprin, som Kongen maatte mægle i. De gamle Kontrakter med Lejetropperne ændredes, og det lykkedes at faa de nye Kontrakter betydelig nedsatte, saa at Udgifterne til Hæren svandt betydelig ind, og en Del af det daarligere Mandskab blev afskediget¹⁾. Allerede den 26. Februar underrettede den franske Gesandt Dançay sin Regering om de store Forandringer, der vare indtraadte i de danske Forhold, efter at en ny Haand havde overtaget Sagernes Ledelse. Skatterne ere saa retfærdig fordelte, siger han, «at af hundrede ikke én beklager sig derover»; Summen, der er indkommen ved Adelsskatten og de øvrige Paalæg, er ikke given Kongen af Danmark selv i Hænde, men til 4 Adelsmænd, der altid have vist sig ham hengivne, og de have lovet at underholde for ham paa Rigets Bekostning 12,000 Mand til Fods og 2000 fremmede Krigsfolk samt 25 Skibe, saa længe Krigen varer. — Hvad der sigtes til ved disse Ord, er dunkelt. Kongen erklærede ogsaa den 28. Marts til Raaderne og Daniel Rantzau, at han intet vilde have med Afregningerne at gjøre, da de havde Pengene under Hænder og disse vare tilvejebragte af dem. Paa den Maade vilde man maaske kunne forklare, at ikke alle Indtægterne af Adels- og Lensskatten ere opførte i Statsregnskaberne, idet Summerne

¹⁾ Dançay's Brev af 26. Febr. (Grams Fortale til Kong Kr. III's Hist., S. 85) sammenholdt med Rørdam, S. 583—89 og med Tavle 25 hos Grundtvig: 1564 kostede Hæren 1,676,950 Dlr., 1565 597,300 Dlr., 1566 ubekjendt, 1567 kun 298,150 Dlr., 1568 339,430 Dlr. I Vintren 1567—68 falder Daniel Rantzau's store Tog ind i Sverig, saa at Nedgangen ikke blot skyldes de fortrinvis mindre Krigstog i nogle af disse Aar.

saaledes vare undtagne Kongens Overstyrelse; men rimeligvis skjuler sig herunder en Misforstaaelse af Udlændingen, og man tør heraf ingenlunde slutte, at Peder Oxe var bleven en Slags adelig Majordomus. Tvertimod vil der i det følgende forekomme Exempler paa, at han ingenlunde havde nogen extraordinær Myndighed, men at der tvertimod paa selve Lensomraadet foregik Regeringshandling, som han personlig misbilligede¹⁾.

Hidtil havde Peder Oxe kun virket som Rigsraad, uden særlig Regeringsmyndighed; først den 15. Februar 1567 var der foregaaet en betydelig Personforandring, idet den gamle Mogens Gyldenstjerne paa denne Dag fik sin Afsked som Statholder paa Kjøbenhavns Slot, eller, som det hedder i en samtidig Optegnelse, «han maatte derfra og kom neder igjen i Byen», og Johan Fris og Peder Oxe «kom paa Slottet igjen»²⁾. — Peder Oxe havde saaledes faaet en lignende Stilling som i Slutningen af Kristian III's Tid. Faa Dage efter (25. Februar) udkom derpaa den vigtige Forordning om «Lastepenge», hvorved et nyt Princip

¹⁾ Ved de 4 Adelsmænd, Dançay omtaler, forstaaes maaske Peder Bilde og Børge Trolle, der skulde modtage Skatten for Sjællands og Smaaøernes Vedkommende, og maaske Brødrene Holger og Jørgen Rosenkrantz, navnlig den førstnævnte, der havde et lignende Hverv i Jylland; men for Fyns og de øvrige Landdeles Vedkommende var der andre; eller maaske snarere de i Kjøbenhavn hjemmeladte Raader, Johan Fris, Peder Oxe, Otte Krumpen og maaske Daniel Rantzau selv (se Kongens Breve af 28. Marts hos Rørdam, S. 588). — Kun en kort Tid i Efteraaret 1567, medens Kongen var i Jylland, havde Peder Oxe som Righofmester en Slags Bemyndigelse til at udfærdige Breve i Kongens Navn, dog efter nærmere Forhandling med Kongen (Rørdam, Hist. Kildeskr. 2. R. I, 267—308 passim; 583—89).

²⁾ Bruuns Dsk. Saml. 2. R. II, 195 (jfr. ovenfor S. 349). I et Brev af 19. Februar (Ryge, S. 207 ff.) kaldes de ogsaa „vore forordnede hjemmeladne Raader paa vort Slot Kjøbenhavn“.

gjennemførtes for Øresundstolden, idet Afgiften afkrævedes efter Ladningens Værdi, ikke som tidligere blot efter Skibenes Antal. Det var ved en klog Benyttelse af Forholdene i Nederlandene, der nu laa i stærk Strid med den spanske Statholder, Hertugen af Alba, at Peder Oxe gennemførte denne Forandring, og til Trods for den stærke Uvilje, denne forøgede Afgift fremkaldte, forstod han med diplomatisk Kløgt, om end efter flere Svingninger, at hævde og gennemføre dette Princip. Han lagde herved Grunden til den betydelige Indtægt, som Øresundstolden efterhaanden gav. Det blev saaledes endnu i Peder Oxes Levetid muligt at paabegynde Opførelsen af Kronborg udelukkende for Indtægterne af Øresundstolden og at hævde Danmarks fremtrædende Stilling, ikke blot ved Øresund og i Østersøen, men efterhaanden ogsaa paa alle Danmark og Norge omgivende Have. — Hvor stor en Del af den forøgede Indtægt af Øresundstolden der for øvrigt kom Rigets Finanser ligefrem til Gode, lader sig nu ikke med Sikkerhed afgjøre; denne Indtægt tilfaldt nemlig Kongens egen Kasse, det saakaldte Kongens Kammer, og dettes Forhold til den egentlige Statskasse er dunkelt, især fordi alle Regnskaber fra Kongens Kammer synes at være gaaede til Grunde¹⁾.

Allerede som Statholdere paa Kjøbenhavns Slot vare Peder Oxe og Johan Fris de vigtigste Ledere af Sagerne²⁾.

¹⁾ Om disse Forhold henvises især til Tr. Lund, Hist. Skitser, S. 75 ff., og Grundtvig, Fr. II's Statshusholdning, S. 82 ff.

²⁾ F. Ex.: 19. og 20. Februar Forhøret over Dr. Justus Jonas (ovenfor S. 369); 4. April Kongebrev til Joh. Fris og Peder Oxe om Forholdene i Norge, og at de, da Holger Rosenkrantz var syg, skulde underhandle med den skaanske Adel (Ryge, S. 210); 6. April Kongebrev til Holger, Jørgen og Folmer Rosenkrantz. Peder Bilde m. fl., at beskikkede Mænd sendes til Slottene for

Den 17. August 1567 blev Peder Oxe derpaa udnævnt til Rigshofmester, en Post, der ikke havde været besat siden Ejler Hardenbergs Afskedigelse i Juli 1565. Saaledes var han fra nu af officielt næst efter Kongen Rigets fornemste og mægtigste Mand. Efter at der derpaa havde fundet en Udsoning Sted med hans Moster Birgitte Gøje — som senere nærmere skal blive omtalt —, ægtede han den 14. September paa Vallø Fru Mette Rosenkrantz, altsaa i en Alder af 47 Aar. Et tidligere paa-tænkt Ægteskab med en lothringsk Adelsdame var ikke blevet til noget. Rigsraad Sten Rosensparres omtrent 33 eller 34aarige Enke var jo et godt Parti; men hvad der for øvrigt har bevæget Peder Oxe netop til dette Valg, er ukjendt. Hendes Skjønhed kan det i hvert Fald ikke have været; man har nemlig endnu paa Gisselfeld et Knæstykke af Mette Rosenkrantz omtrent fra denne Tid. Det er forsynet med Rosenkrantzernes og Rosensparrernes Vaaben, medens Oxernes fattes, saa det maa være malet før hendes Ægteskab med Peder Oxe. Portrættet, der af Kunstkjendere som afdøde Prof. Høyen sættes højt, viser en Kvinde, der vel nok kan have været i Trediveerne, iført en sort Kjole, hvid Halskrave, stor Guldkjæde o. s. v.; Ansigtifarven er bleg, næsten gusten, Udtrykket temmelig strængt¹⁾.

at optegne Forraadet af Slottenes Indkomster, Tiender, Kirkekorn, Flæsk o. s. v. (staar maaske i Forbindelse med Lensskatten?); 30. April Brev til Joh. Fris og Peder Oxe, at Holger Rosenkrantz og Peder Bilde ere affærdigede til dem angaaende „det Anslag mod Varberg“ (Dsk. Kong. Hist., 57); 28. og 29. Maj Brev fra Joh. Fris og Peder Oxe til Kongen om Forholdene i Norge (Dsk. Mag. IV, 220; jfr. navnlig Rørdams Meddelelser i Hist. Kildeskr. 2.R. I.).

¹⁾ Portrættet er malet paa Træ („Panel“); det havde i lang Tid været forsvundet, men er blandt gammelt Skrammel blevet gjenfundet og reddet af Etatsraad Rasmussen, Gisselfelds Historieskriver.

Peder Oxe var saaledes bleven Svoger til Peder Bilde, og med denne synes han stadig at have staaet paa den bedste Fod; Peder Bilde, Holger og Jørgen Rosenkrantz høre til de Rigsraader, der mest benyttes i Peder Oxes Tid. Men inden Peder Oxes mere private Forhold nærmere omtales, ville vi søge at give en Udsigt over hans Virksomhed som Rigshofmester i de 8 Leveaar, han endnu havde tilbage.

Ved Finansoperationerne i Begyndelsen af 1567 var man kommen ud over de foreløbige Vanskeligheder og havde i det hele faaet en bedre Orden indført; men alle finansielle Vanskeligheder vare derved ikke overvundne. Allerede i September s. A., da Daniel Rantzaus Tog til Sverig forestod, maatte man atter udskrive en Trediedel af Lenenes visse Indtægt¹⁾. Man maatte atter paalægge

Mulig turde det være det samme, som Ryge S. 185 omtaler paa Holmegaard, hvor nu intet Portræt findes, hverken af hende eller af Peder Oxe. — Det tilsvarende Portræt af Peder Oxe, hvorefter Ryges Billede er taget, findes ikke længer; Prof. Høyen havde dog i sin Tid set et saadant paa Træ malet Portræt af Peder Oxe paa Gisselfeld, og havde meget rost dets Kunstværdi, men det er desværre ikke gjenfundet. — Det nuværende temmelig daarlige Portræt paa Gisselfeld af Peder Oxe (omtalt af Ryge S. 434) har Paategningen 1545 og skulde saaledes vise Peder Oxe i en yngre Alder; det har et mere raat, kjødeligt Udtryk, med en paafaldende stærkt fremtrædende sandselig Underlæbe, end det fine, mere aandelige Udtryk i Ryges Portræt. Et tredje, temmelig raat udseende Portræt findes hos Hofman.

¹⁾ Brev af ²⁸/₉ 1567, Orig. med Segl og Kongens egenh. Underskrift i Geh. Ark., Dsk. Kong. Hist. 57, er stilet til alle i Nørrejylland, som har Kronens Len enten i Pant, paa Afgift eller for Genant, og gaar ud paa, at nogle af Rigsraaderne, som nu vare tilstede i Kbhvn. (deriblandt efter andre Breve Peder Oxe, Peder Bilde, Holger, Jørgen og Erik Rosenkrantz), nu for deres egen Person have bevilliget at udgive Tredieparten af Lenenes visse Indkomst inden Jul; de øvrige Lensmænd opfordres til det samme og at forskikke det til Aalborg, Randers, Aarhus eller Horsens, naar Holger Rosenkrantz tilsiger dem; for dem, der ville give Penge, skal hver Td. Korn regnes til en gl. Daler (c. s. v.).

en Kvægskat, der imidlertid denne Gang ikke indbragte saa stort et Beløb som tidligere. Denne Skat synes at have været i høj Grad upopulær og har vistnok bidraget sit til det Had, Almuen skal have næret til Peder Oxe¹⁾; dertil kom, at Bønderne ved forskellige Fif havde vidst at unddrage sig Skatten; de slagtede deres Kvæg, inden Skatteopkræverne kom o. s. v.; nu søgte man vel at hindre dette, men denne Skat ramte jo væsentlig Gaardmandsklassen og Husmænd med Jord, og hvor naturligt det havde været i Aaret 1567 at søge at ramme dem, der maatte antages at have den største Skatteevne efter de tidligere Aars høje Skatter, saa vendte man i de følgende Aar jævnlig tilbage til de ældre Skattemaader eller kombinerede dem med Kvægskatten, der sidste Gang udskreves 1570.

Krigsforetagenderne fremkaldte endnu af og til finansielle Vanskeligheder, om end i mindre Omfang end tidligere. Da saaledes Knægtene i Ystad atter i August 1567 gjorde Tumult, sendtes Daniel Rantzau tillige med Peder Bilde og Holger Rosenkrantz derover. Det lykkedes dem ogsaa at stille Tumulten, saa at Daniel Rantzaus Tog endelig om Efteraaret kunde iværksættes²⁾. Henimod Aarets Slutning forlangte imidlertid denne, der var rykket midt ind i Sverig, Forstærkning, hvorfor Peder Oxe maatte sørge for nye Rustninger³⁾. Nye Skatter udskreves derfor

¹⁾ Suhms Saml. II, 2, 4. — Jacobsen, Skattevæsen, S. 64.

²⁾ Tegn. 1567, p. 395; Resen, S. 172—73; Rørdam, Hist. Kildeskr. 2. R. I, 634—35. — Om Striden paa denne Tid (Oktbr.) mellem Kongen og Daniel Rantzau, der vægrede sig ved at overtage Befalingen, se Kongens Brev af 6. Oktbr. herom til Peder Oxe, Rørdam, S. 641.

³⁾ Resen, S. 182; ²¹/₁₂ skriver Peder Oxe til Kongen herom (Geh. Ark., Dsk. Kong. Hist. 57 Nr. 44) og atter ⁴/₁ 1568; han havde

atter i Begyndelsen af Aaret 1568. Man vilde gjerne søge at skaffe et Tog istand for at tage Varberg tilbage; i den Anledning holdt Kongen efter Peder Oxes Forslag en Sammenkomst med ham og Peder Bilde paa Krogen i Marts Maaned¹⁾. I Maj Maaned udskreves derpaa en saakaldt Maanedsskat, ifølge hvilken hver Bonde skulde afkjøbe sin Ledingspligt med en Mark Dansk maanedlig. Det var altsaa en lignende Fremgangsmaade som den, Kongen allerede havde foreslaaet i Aaret 1565, men som da havde fundet Modstand hos Rigsraadet. Denne Ledingskat, der opkrævedes samtidig med de andre Skatter, synes dog at have sat meget ondt Blod, og den opkrævedes kun i et halvt Aar²⁾.

Ogsaa dette Aar maatte man søge Laan hos Adlen til Krigsfolkets Lønning. Peder Oxe opfordredes saaledes (25. Juni) til selv at yde 5000 Daler (20,000 Kroner, eller omtrent lig 5000 Tdr. Korn), og de øvrige i Forhold hertil³⁾. Dagen efter (²⁶/₆) gaves der derpaa kgl. Skadesløsbrev til Daniel Rantzau, Peder Bilde og flere, der vare gaaede i Borgen for Summen til de tyske Ryttere⁴⁾. — At disse Laan imidlertid afgjordes paa en for Kronen lempelig Maade, er tidligere omtalt.

Efter en 3 Maaneders Vaabenhvile, fremkaldt ved indre Uroligheder i Sverig, sluttedes endelig den 18. Novbr.

derfor skrevet til Holger Rosenkrantz om at taxere de jydskes Kjøbstæder for Folk (smstds. Nr. 45).

¹⁾ Rørdam, S. 649—50.

²⁾ Grundtvig, S. CLIX; Jacobsen, S. 200.

³⁾ Fru Anne Rosenkrantz, Albrecht Gøjes Efterleverske, sattes til 2000 Daler, Folmer Rosenkrantz til Stensballe, Erik Rosenkrantz til Langtind, Niels Rosenkrantz til Ryhave til 1000 Dlr. hver, Stygge Rosenkrantz (til Hevringholm) til 2000 Dlr. o. s. v. (Tegn. 1568, p. 78—79).

⁴⁾ Reg. 1568, p. 454.

1568 en Fred i Roskilde, hvor Peder Oxe, Johan Fris, Holger Rosenkrantz og den kgl. Sekretær Niels Kaas vare mødte som Underhandlere fra dansk Side. Denne Fred blev dog aldrig ratificeret fra svensk Side, hvor meget man end fra dansk Side søgte at opnaa det.

I August 1569 holdtes i den Anledning et nyt Møde i Ulfsbæk, hvori bl. a. Peder Bilde og Jørgen Rosenkrantz deltog; men Mødet blev resultatløst, og den 28. August vendte Udsendingene tilbage til Kjøbenhavn med uforrettet Sag¹⁾. — Krigen brød altsaa atter ud. Kongen drog personlig med Hæren til Varberg, som endelig blev tilbageerobret, dog først efter Daniel Rantzaus Fald. Som Righofmester paalagdes det Peder Oxe at sørge for, at Daniel Rantzaus Lig paa standsmæssig Maade førtes til hans Brødre i Holsten, et Hverv, Peder Oxe ogsaa sørgede for paa det bedste, da Daniel Rantzau ogsaa havde staaet i Venskabsforhold til ham²⁾. — Efter at Kongen selv var dragen tilbage fra Varberg, førte den nye Feltøverste, Kristoffer v. Dohna, Hæren ind i Sverig, men maatte ved Juletid atter trække sig tilbage til Grænsen, da hans Befalingsmænd nægtede at følge ham længere.

Disse Begivenheder fyldte Kongen med saa stor Harm, at hans Vrede atter gav sig Luft i et «Anfald». Nyaarsdag 1570 sendte han Rigsraadet et heftigt Brev³⁾. Han

¹⁾ Rørdam, Hist. Kildeskr. II, 430—34. Resen, S. 212—20. — Alle-rede 20. Juli var Rigsraadet tilsagt til Møde i Kbhvn. den 31. Aug. i disse Anledninger (Dsk. Kong. Hist. 56). — Flaaden var dog paa denne Tid udløben, som man ser af et Brev, skrevet 17. Juli paa Gisselfeld af Mette Rosenkrantz til Fru Ide Munk (Adelsbreve Fasc. 53). — Dsk. Kong. Hist. 56. — P. Hegelund i Mag. f. d. dsk. Adel I, 156.

²⁾ Rørdam, 2. R. I, 688 (Brev af $\frac{2}{12}$ 1569 fra Peder Oxe til Brødrene).

³⁾ Dansk Mag. 3. R. V, 1—8. Det er stilet til Peder Oxe, Johan Fris, Hr. Peder Skram, Børge Trolle, Hr. Jørgen Lykke, Holger

maa høre af nogle af dem, skriver han, at han har begyndt Krigen uden deres Raad og Samtykke; men han havde paa den Tid sat sin Lid til nogle, som han ogsaa forlod sig paa, men af hvem han var bleven bedragen. Efter dette Udfald, hvorved rimeligvis sigtes til den daværende Rigshofmester, Ejler Hardenberg, og maaske til den kort før afdøde Mogens Gyldenstjerne, henviser Kongen til, hvorledes han hverken har sparet sin egen Person eller sine egne Midler; da han sidst laa for Varberg, har han af sine egne Midler maattet udgive 7000 Rosennobler og 10,000 Daler til Krigsfolket, da Skatterne endnu ikke vare indkomne; han var da saa udtømt, at han ikke personlig efter sit Ønske kunde deltage i Toget ind i Sverig, og da havde man maaske kunnet undgaa, at Krigsfolket var vendt om uden at have udrettet noget; nu er det kommet saa vidt, at han ikke har mere end 1500 Daler og lidt Guld liggende i sit Skatkammer; det har han ladet sin Hofmester, Peder Oxe, og sin Sekretær, Hans Skovgaard, se med egne Øjne; sit Sølvtøj er han ogsaa villig at yde, «og saa er der siden hos os intet mere tilovers»; Lenene og Slottene ere forpantede; hvad der endnu er tilovers, vil han gjerne bortpante, hvis de raade dertil; men siden han nu er saa forarmet, at han ikke engang kan give en af sine daglige Tjenere et halvt eller et helt hundrede Daler, hvis han trænger dertil, og da han intet

Rosenkrantz, Statholder i Nørrejylland, Peder Bilde, Erik Rosenkrantz, Otte Brahe, Jørgen Rosenkrantz (optagen 1563), Erik Rud, Bjørn Kaas, Bjørn Andersen og Rigskansleren Axel Urne. Ret mange flere end disse 14 Mænd sad da neppe i Raadet, der i de sidste Aar havde mistet flere af sine ældre Medlemmer ved Døden, saaledes alene i Aaret 1569 Otte Krumpen, Mogens Gyldenstjerne, Frantz Brockenhus, Oluf Munk. Jfr. Dsk. Mag. V, 79 ff.

har at opholde «sin kongelige Stat» med, intet til Krigsfolk eller Flaade, saa kan han ikke vedblive at være Konge, men vil frasige sig Hvervet, medmindre de som hans Raader og Medhjælpere i Forening med Landets øvrige Indbyggere ville komme ham til Hjælp.

Herefter skulde man tro, at Riget atter stod paa Afgrundens Rand, og at hele Peder Oxes Finansstyrelse havde været forgjæves. Saa mørkt saa det dog ikke ud. Tilvisse havde Kongen i Aaret 1569 maattet tilskyde en større Sum af sit eget «Kammer»¹⁾, og Øresundstolden, der var den vigtigste Indtægt for Kongens egen Kasse, var atter i dette Aar sunken betydelig, fordi man paa Grund af Nederlandenes Indsigelse foreløbig havde maattet opgive de nylig paalagte Lastpenge²⁾. Det var derfor naturligt, at Kongens egen Kasse i det Øjeblik var i en mindre heldig Stilling; men den egentlige Statskasses (Rentekammerets) Stilling synes ikke at have frembudt uovervindelige Vanskeligheder. Skatterne havde i Aaret 1569 indbragt en betydelig Sum, saa at dette Aars Indtægter og Udgifter nogenlunde balancerede. Vel vare en Del af de udskrevne Skatter komne langsomt ind; men atter den 21. Novbr. var der udskrevet en ny Kvægskat, som først faldt til Indbetaling den 1. Januar og som i og for sig indbragte en betydelig Sum. Man stod saaledes ved det nye Aars Begyndelse ingenlunde med tomme Hænder eller i al Fald med Udsigt til Indtægter i Begyndelsen af Aaret.

¹⁾ Rentekammeret modtog i dette Aar af Kongens Kammer 17,110 Daler og afgav til Kongens Kasse omtrent 5000 Daler (Grundtvig, S. XXVII og S. CIII—CIV).

²⁾ Indtægten af Øresundstolden var 1569 kun 49,800 Daler mod 132,500 i 1567 og 103,700 Dlr. i 1568 (Grundtvig, S. 84: jfr. Tr. Lund, Skitser, S. 90 ff.).

Først den 18. Januar svarede Rigsraadet med stor Ro paa Kongens Skrivelse. Det bevidnede sine Bekymringer over hans Tanke om at nedlægge Regeringen; det lovede at tage Rigets Tilstand under alvorlig Overvejelse og overdrog foreløbig Holger Rosenkrantz og Peder Bilde at underhandle nærmere med Kongen. I Marts Maaned udstedtes derpaa nye Skattebreve, ligesom lignende nye Skatter udskreves i Løbet af Aaret. Det blev saaledes muligt at bestride Udgifterne uden større nye Laan; thi Pantsætningerne vare i dette Aar højst ubetydelige, og Summerne opnaaedes udelukkende ved Forhøjelser af Pantesummerne uden direkte Tab for Kronen. Det kongelige Kammer tilskød i dette Aar ogsaa kun en ringe Sum; derimod maatte Rentekamret tilskyde en betydelig større Sum til Hoffets Udgifter end tidligere, og heri tør man vel se en Virkning af Kongens Klager¹⁾.

Ogsaa Udrustningerne kostede i dette Aar (1570) en Del; dog samledes en Fredskongres i Stettin den 1. Juli, hvor fra dansk Side Peder Bilde og Jørgen Rosenkrantz gave Møde tillige med Sekretæren Niels Kaas og Holsteneren Henrik Rantzau. Først den 13. December undertegnedes Fredstraktaten, og Storm og Is hindrede de danske Sendebud i at komme tilbage til Gjedsør før i Juledagene; først den 7. Januar 1571 naaede de til Kjøbenhavn²⁾. — I

¹⁾ 1567: 42,020 Dlr., 1568: 27,390 Dlr., 1569: 31,430 Dlr., men 1570: 68,510 Dlr. (Grundtvig, Tavle 24, S. CXC).

²⁾ Resen, S. 253. — Allerede 16. Maj havde Peder Bilde og Jørgen Rosenkrantz faaet Ordre at møde i Kbhvn. den 16. Juni for strax at begive sig til Fredsmødet den 1. Juli (Udk. i Dsk. Kong. Hist. 56; Rosenkrantziana paa kgl. Bibl.; jfr. Dsk. Mag. I, 197). — 1. Aug., Brev fra Peder Oxe og Joh. Fris til Peder Bilde, Jørgen Rosenkrantz og Niels Kaas under deres Ophold i Stettin, Dsk. K. Hist. 56. Naar disse Mænds Navne (og Segl?) anføres i et Rigsraadsbrev (Skjødebrev) af samme Dag i Kbhvn. (Reg. 1570, fol. 109), have de altsaa alligevel ikke været tilstede.

Februar bleve derpaa Peder Bilde og Niels Kaas sendte til Rigsgrænsen ved Knærød angaaende Traktatens Ratifikation og Udvexling. Da det imidlertid ikke lykkedes de svenske Sendebud at komme frem og tilbage til og fra Stockholm inden den givne Frist, maatte de danske Sendebud atter vende tilbage. Først den 8. Marts afrejste de atter til Grænsen, hvorpaa den endelige Ratifikation kort efter fandt Sted¹⁾.

Efter den længe ønskede Freds endelige Afslutning vare de finansielle Vanskeligheder dog endnu ikke endte. Afregning skulde nu finde Sted med Lejetropperne, og dertil fordredes Penge. Adlen maatte derfor indvillige i, at der i 7 Aar blev krævet Skat ogsaa af dens Fæstere (1 Dlr. eller 2 Lod Sølv aarlig af hver Bonde), mod at Kongen udstedte en Erklæring om, at dette ikke skulde være et Præjudicium for Fremtiden mod dens Skattefrihed²⁾.

Lidt efter lidt lykkedes det derpaa Peder Oxe at forbedre Tilstanden; en Del af Gjælden betaltes og en Del af Kronens Pantegods indløstes inden hans Død. Det bør derfor regnes ham til Gode, at Finanstilstanden stadig kunde gaa fremad, saa at Landet inden Frederik II's Død var saa godt som gjældfrit. Hertil kom, at en ny Møntordning bragte større Orden i Pengevæsnet, at Peder Oxe strax efter sin Tiltrædelse meget stærkt indskrænkede den skadelige Brug af Mønten som Indtægtskilde, og at de fordærlige Klippinge, som man i Krigens første Aar havde udstedt, under ham saa godt som afskaffedes³⁾.

¹⁾ Tegn. 1571, p. 239; Breve af 7 og 12. Marts i Dsk. Kong. Hist. 44 og 58; Resen, S. 256 ff.

²⁾ Original af 1/4 1571 med Kongens Underskrift findes, ifølge et Udtog i Kh. Barners Samlinger, paa Gavne (Nr. 106, Perg.). Jfr. Grundtvig S. CLXII, Nr. 32 ff.

³⁾ Alt dette fremgaar tydelig af Listen hos Grundtvig, S. 30. Hvorledes det forholder sig med den Sum af hele 56,370 Daler,

At Peder Oxe saaledes har store Fortjenester som Finansstyrer, kan næppe med Grund benægtes. Man har mulig i nyere Tider været for tilbøjelig til at fremhæve hans Genialitet som Finansmand. De Midler, han benytter, ere simple og ligefremme. Han har i hvert Fald ved sit administrative Talent atter bragt Orden i Finansvæsnet og saaledes sat Riget i Stand til baade at kunne bære Krigens Byrder og at gaa en bedre Fremtid imøde; men selv dette turde vel ikke være nogen helt ringe Fortjeneste.

I de 4—5 Aar, Peder Oxe levede efter Fredslutningen, tog han, tildels i Forening med sin Svoger Peder Bilde, stor Del i Rigets almindelige Anliggender, ikke blot som Righshofmester, men ogsaa i en Mængde andre Hverv. I Aaret 1571, da Kongen ikke selv holdt Herredage, maatte de to Svogre saaledes i Forening med flere andre Mænd paa Kongens Vegne sidde i Retterting i Ringsted ved Helligtrefoldigheds Tider, og lignende kgl. Retterting holdtes ogsaa ved de øvrige Landsting¹⁾. — I Aaret 1572 deltog Peder Bilde tillige med Jørgen Rosenkrantz og Niels Kaas i et Møde i Brømsebro angaaende de Forviklinger, de liflandske Forhold atter truede med at fremkalde²⁾. — I dette

der i Regnskabet for 1572 atter opføres som Indtægt af Mønten — et af Stridspunkterne mellem Grundtvig og Dr. Tr. Lund —, er uklart. Udmøntede man da i de Tider aldrig fra nyt af? — At Klippingene saa godt som forsvandt i Peder Oxes Tid, er sikkert. — En „Foræring“ til Kongen Aar 1568 af 20,000 Daler af Mønten, eller rettere sagt af Møntmesteren, omtales i en Dom af 1602 (Sechers kgl. Rettertingsdomme, Kbhvn. 1883, S. 348—51): men det hele er dunkelt, Paastanden om denne afpressede Sum maaske endog løgnagtig.

¹⁾ Tegn. 1571, p. 279; 305.

²⁾ Instrux af 28. April 1572, Sjæll. Tegn. p. 15 og 18; jfr. Resen, S. 263 ff. 5. Marts havde P. Bilde været hos Kongen i Kolding (Fynske Reg. p. 2); i Juni deltog han og P. Oxe i Rigsraads-møder i Kbhvn. (K. Rasmussen, Musse Herred I, 175; Kbhvn.'s Dipl. I, 451).

Aar var det ligeledes, at Peder Oxe gennemførte den nye Møntordning og efter Kongens Opfordring tillige en ny Hofordning, hvorved Hofbetjentene fik en fast maanedlig Betaling istedenfor Kost og Underholdning ved Hove¹⁾. At der herved bragtes større Orden i Hofholdningen, tør vel antages; men for øvrigt vise Statsregnskaberne, at Hofholdningen netop i dette Aar begyndte at kræve større aarlige Udgifter end tidligere. Dette har dog sin naturlige Grund i Kongens Formæling den 20. Juli d. A. i Kjøbenhavn med den 15aarige Sofie af Meklenborg. Det var den samme Prinsesse, Peder Oxe kort før sin Unaade havde staaet Fadder til paa Kongens Vegne. Med de pragtfulde Bryllupshøjtideligheder havde Peder Oxe meget at gøre; det hele ordnedes af ham som Righofmester; han førte Underhandlingerne om Medgiften og Livsejet, og under Kroningen den 21. Juli ledsagede han som Righofmester Dronningen i Forening med Holger Rosenkrantz. — Peder Bilde blev derpaa Dronningens Hofmester, en Stilling, han beholdt lige til sin Død, og Peder Oxes Søster, Inger Oxe, Enke efter Jørgen Brahe Tygesen († 1565), blev Hofmesterinde²⁾.

Her skulle vi ellers ikke nærmere opholde os ved den Mængde Herredags- og Rigsraadmøder, kgl. Retterting, adelige Mønstringer og diplomatiske Forhandlinger, hvori de to Svogre deltog i disse Aar. Kun skal Opmærksomheden henledes paa de store og heldbringende Foretagender

¹⁾ Ryge, S. 260 (P. Oxes Brev af 25. Marts til den sachsiske Hofmester).

²⁾ Sjæll. Tegn. 1572, p. 23 og fl. Steder, o: Indbydelserne til Adlen, deriblandt P. Oxe og P. Bilde, med nøjagtig Angivelse af Klæde- dragten, Følgets Størrelse og Dragt o. s. v. — Den 22. Juli højtideligholdt Kongen flere adelige Bryllupper, hvortil de to Svogre og deres Hustruer vare indbudte.

eller Forsøg, hvortil Peder Oxes Navn er knyttet. Hertil hører først og fremmest hans Omsorg for Universitetet, baade ved Stiftelsen af Kommunitetet, endnu inden Freden var sluttet (1569), og ved den saakaldte nye Foundation af Universitetet strax efter Fredens Slutning (Foraaret 1571), hvorved Indtægterne betydelig forbedredes. Selv var Peder Oxe en af Tilsynsmændene for Kommunitetet, og efter Kansler Johan Frises Død ($\frac{9}{12}$ 1570) fungerede han i nogle Aar som en Slags Kansler for Universitetet. Naar hertil kommer de betydelige Legater, han selv stiftede, baade for Skoler (Metropolitanskolen) og for Husarme i Kjøbenhavn (Vartov), og den Understøttelse, han paa forskjellig Vis lod komme fattige Studenter til Gode, er det intet Under, at den Tids Lærde i høje Toner prise Peder Oxe. De dedicerede ham deres Bøger, de skreve Digte til hans Ære eller udarbejdede Bøger til Brug for hans Stifbørn, Oluf og Birgitte Rosensparre, hvis Opdragelse han med Iver tog sig af¹⁾.

Især er der tre Mænd, og det tre af de ypperste, som Peder Oxe har staaet i nøje Forhold til og tildels har haft stor Indflydelse paa: Niels Hemmingsen, dennes Lærling Anders Sørensen Vedel og atter dennes Lærling Tyge Brahe, der desuden var en Plejesøn af hans Søster Inger Oxe, der havde været gift med Tyges Farbroder, Jørgen Brahe.

Niels Hemmingsen havde jo været Mette Rosenkrantzes Lærer; til Peder Oxe kom han strax i det nøjeste Forhold,

¹⁾ Saaledes skrev Niels Hemmingsen 1570 en Vise om Kristus til Undervisning for Birgitte Rosensparre, og Rasmus Hansen Reravius dedicerede 1573 en Bønebog med Billeder til hende. Jfr. for øvrigt om disse Forhold Ryge, Rørdams Universitetshistorie, Wegener's A. Sørensen Vedel og fl. Skrifter.

især da denne havde faaet saa stor Indflydelse paa Universitetets Forhold. Allerede i Marts 1569 dedicerede Niels Hemmingsen ham derfor sit omfangsrige Værk om Udlæggelsen af den 84. Psalme som en Tak for de mange Velgjerninger, han havde vist ham, og i det hele som Tak for hans Omsorg for Videnskaberne og de Studerende; det er ogsaa i denne Dedikation, at Niels Hemmingsen med saa varme Ord mindes Mette Rosenkrantz og hendes afdøde Fader¹⁾. Forholdet blev dog maaske noget køligere, da Niels Hemmingsen senere beskyldtes for Kryptocalvinisme. Det var nemlig Peder Oxe, der i Forening med Jørgen Rosenkrantz og Niels Kaas efter Kongens Ordre ved et Møde paa Kjøbenhavns Slot den 15. Juni afæskede Niels Hemmingsen en Tilbagekaldelse af hans Ytringer om Nadveren; men da Niels Hemmingsen beholdt sig til en tidligere Erklæring af Kongen om, at hans Ytringer skulde holdes ham til Gode, naar han blot ikke skrev videre herom, og derfor nægtede at tilbagekalde sine Ytringer, lovede Peder Oxe at bringe Kongen dette Svar, idet han tilføjede: «Ingen Ulykke skal eder tilkomme for min Skyld.» Dette synes han at have holdt; det var først efter Peder Oxes Død, at Sagen igjen blev optagen og at Hemmingsen fik sin Afsked.

Anders Sørensen Vedel lærte Peder Oxe at kjende gjennem hans Lærling Tyge Brahe, maaske ogsaa gjennem Niels Hemmingsen. Især traf han sammen med ham hos den gamle Kansler Johan Fris og hos Befalingsmanden paa Kjøbenhavns Slot, Rigsraad Bjørn Andersen til Stenalt, og snart blev Vedel ogsaa en jævnlig Gjæst ved Peder Oxes

¹⁾ Jfr. Fam. Rosenkr. II, 249 og Enarratio Psalmi 84, Hafniæ 1569, epistola dedicatoria fol. a og a 2.

eget Bord. Ved de ejendommelige Bordsamtaler, der fandt Sted i denne Kreds, lyttede den unge Historiker til de ældre, erfarne Statsmænds Fortællinger. Det var ved saadanne Bordsamtaler hos Johan Fris og Peder Oxe, at Vedel opfordredes til at udarbejde sin rimede Pavekrønike; da Johan Fris var død, inden den udkom, dedicerede han den derfor til Peder Oxe. Det var ligeledes under disse Samtaler, at han lod sig bevæge til at oversætte Saxo paa Dansk, og det var efter Peder Oxes udtrykkelige Opfordring, at Vedel endelig paatog sig Fortsættelsen af Saxo.

Det var ogsaa i disse Aar (1572), at Tyge Brahe havde opdaget sin «nye Stjerne». Peder Oxe opfordrede ham da ivrig til at fortsætte sine astronomiske Studier. — Man ser saaledes, hvorledes de bedste og ædleste Ytringer i Tiden fandt virksom Understøttelse hos Peder Oxe. Herhen hører ogsaa hans Bestræbelser imod Slutningen af hans Liv for at indføre et forbedret Jordbrug i Vordingborg Len ved at opmuntre Bønderne til Brakpløjning, hvilket dog fandt saa stærk Modstand i de nedarvede Synsmaader, at der gik Aarhundreder, inden det trængte igjennem¹⁾. Kort før sin Død var han ligeledes beskjæftiget med Indførelsen af ens Maal og Vægt over hele Riget, noget, som jo ogsaa først trængte igjennem over hundrede Aar senere²⁾. Man faar saaledes et stærkt Indtryk af den befrugtende Indflydelse, Peder Oxe i mange Retninger udøvede i sin otte-aarige Virksomhed som Ri-

¹⁾ Se Niels Kaases Brev til P. Oxe af 9. September 1575 hos Ryge, S. 326.

²⁾ ²⁵/₃ 1575 udgik Befaling til P. Oxe, P. Bilde og Ejler Grubbe om at forsamles i Kbhvn. for at gjøre en Forordning herom (Sjæll. Tegn. p. 17; jfr. Ryge, S. 281).

gets Hofmester, og kan kun beklage, at Døden saa hurtig bortrev ham i hans kraftigste Alder.

Den samme frugtbringende Virksomhed viser Peder Oxe ogsaa som Godsstyrer, og det var en stor Godsrigdom, han i de 9 Aar efter Landflygtigheden atter var kommen i Besiddelse af. Hans Havesyge viser sig her saa meget stærkere, som han ingen Børn havde at samle til. Gisselfeld, Tølløse og Torsø havde han faaet igjen ved Restitutionen, Vallø fik han Del i med sin Hustru og tillige Bestyrelsen af Skarholt i Stifbørnenes Mindreaarighed; Løgismose i Fyn arvede han efter sin Broder Eskild¹⁾; Holmegaard i Nærheden af Gisselfeld fik han dels ved Mageskifte, dels ved Kjøb. Hertil kom det Gods, som Adelsmanden Peder Kristensen dels selv havde haft som fædrene Arv, dels havde faaet fra sin Svoger Axel Rosenkrantz og dennes Søn Klavs Rosenkrantz. Dette Gods bestod af Rosenkrantzernes gamle Gaard Tange i Fyn, Togerup i Skaane og Hjelmsø i Sjælland. Peder Oxe og Otte Brahe til Knudstrup havde i Forening kjøbt dette Gods af Kong Frederik II (29. April 1568) for 6000 Daler, da Peder Kristensen, der var Statsfange, var gaaet fra Forstanden. Dette Kjøb medførte nogle Stridigheder med den gamle Mogens Gyldenstjerne, der havde Pant i en Del af Godset. Hver af de to Kjøbere fik sin Halvpart i Gaardene; men senere tilmageskiftede Peder Oxe sig hele Hjelmsøgaard, der laa i Gisselfeld-Egnen, mod Gods i Skaane, og ²⁸/₈ 1571 havde Peder Oxe faaet Laasebrev paa hele Hjelmsøgaards Gods. Aaret efter solgte han dog Hjelmsøgaard til sin Svoger Erik Podebusk; men Halv-

¹⁾ Løgismose nævnes allerede i Morgengavebrevet til Mette Rosenkrantz af 11. Sept. 1567 (Ryge, S. 385); da var Eskild Oxe allerede død (Ryge, S. 373).

delen af Tange og Togerup tilhørte ham endnu ved hans Død. Hertil kommer det Gods, Peder Oxe havde paa Bornholm, og det betydelige Gods, han fik af sin Moster Birgitte Gøje (hvorum senere), de Indtægter, han stadig nød fra Lothringen, og de store Summer, han fra Udlændighedens Tid havde staaende i Antwerpen, men senere havde mange Bryderier med at faa igjen, — desuden hans betydelige danske Forleninger: Vordingborg afgiftsfrit, 1569 Nykjøbing Slot som Regnskabslen og samme Aar Paddeborg (Sparresholm i Sjælland), 1570 Thoreby Birk paa Laaland, 1571 Jungshoved som Pant, der dog 1574 blev indløst af Kronen, hvorpaa han fik et nyt Lensbrev paa Vordingborg og Jungshoved med Lekkinde, Everdrup og Risby kvit og frit paa Livstid. Han maa saaledes ubetinget have været en af de rigeste og mægtigste Adelsmænd paa denne Tid. At han fremtraadte med en næsten fyrstelig Pragt, vise ogsaa de Inventarier, man har over hans Efterladenskaber.

Overalt, hvor Peder Oxe har færdedes, har han efterladt sig blivende Spor. Gisselfeld Hovedgaard, som allerede var paabegyndt 1547, blev nu fuldendt som et af de interessanteste Vidnesbyrd om Renaissancens Indvirkninger paa gothisk Bygningskunst. Det hele blev nu omgivet med Volde og Grave, de store Karpedamme bleve indrettede, sjældne Frugttræer bleve forskrevne fra Lothringen, Bøndergaarde nedlagte og inddragne under Hovedgaardens Avling; samtidig blev Godset ved Magelæg og Kjøb afrundet og stærkt udvidet. I de sidste 9 Aar bleve ikke mindre end 99 Bøndergaarde tilkjøbte; Birkeret og Kaldsret blev erhvervet o. s. v. Gisselfeld stod saaledes ved Peder Oxes Dod i en i alle Henseender fornyet Skikkelse som et Minde

om hans store administrative Talent¹⁾. Baade paa Tølløse og Løgismose fuldendtes Opførelsen af nye Hovedbygninger i Aaret 1575, hvorom Indskrifterne, der bære Peder Oxes og Mette Rosenkrantzes Navne, endnu vidne, og paa Holmegaard var Opførelsen af en Hovedbygning i al Fald paabegyndt²⁾. Ogsaa til de fleste af disse Steder knytter sig Mindet om Karper og «Peder Oxes Frøer». Ved Vallo indrettede han Karpedamme, som endnu bære hans Navn; andre Damme indrettede hans Svoger Peder Bilde senere (1578) ved Vallo og fik Karperne hertil fra Rostock³⁾.

Ogsaa ved Løgismose synes han at have indrettet Damme; Karper findes endnu hyppig i denne Egn. «Peder Oxes Frøer» fandtes ikke blot i Gisselfeld- og Vallo-Egnene, men ogsaa ved Nielstrup, som Peder Oxe fra- traadte omtrent 1546; der siges om dem her, «at de ere komne fra Italien»⁴⁾. — Det første Spor af Karpeavl, der findes omtalt i Danmark, forekommer ved Favrholt, som Peder Oxe i Aaret 1558 havde afstaaet til Frederik II. Den ²⁴/₁₁ 1560 skriver nemlig Mogens Gyldenstjerne til Frederik II, at den gamle Dam ved Favrholt, som Kongen «havde udstunget i Sommeren forleden, som de mange Stubbe stod i, den lod jeg udløbe; der fandtes føje Fisk udi og mest alt Gederne, føje smaa Fisk; der fandtes hverken Karutz eller Karpe»⁵⁾. Man har altsaa Spor af Karpeavl i Danmark, før Peder Oxe vendte tilbage fra Lothringen. Den ældste Efterretning, man har om Peder

¹⁾ Om Enkelthederne henvises til Rasmussen, Gisselfeld.

²⁾ Hofmans Foundationer V, 326 og VIII, 279.

³⁾ Petersen, Vallo S. 91. A. Feddersen: Ferskvandsfiskenes geografiske Udbredelse i Danmark S. 6—8 (Særtryk af Geogr. Tidsskrift).

⁴⁾ Hofman, Foundationer VI, 43.

⁵⁾ Meddelt af A. Feddersen, efter en Meddelelse af mig, i Geogr. Tidsskrift IV, 166.

Oxes Forhold til Karperne, lyder ogsaa kuu paa, at han «har været en af de første, som har indført og har plantet Karper, Krebs og anden usædvanlig Fisk i disse Lande», og dette er i al Fald for Karpernes Vedkommende vistnok rigtigt; men for øvrigt er der neppe noget til Hinder for, at han allerede har begyndt dette for sin Landflygtighed; han havde jo tidligere gjort mange Rejser, i sin Ungdom allerede til Frankrig, hvortil Karperne netop skulle være komne paa denne Tid. — At han forskrev sjældne Frugttræer fra Lothringen, ses af hans Breve; han sender ogsaa ofte sjældnere Frugtsorter til sine Venner, f. Ex. til Birgitte Geje¹⁾.

Til sine adelige Standsfæller synes Peder Oxe efter Landflygtigheden at have staaet i det bedste Forhold. Vel havde han strax efter sin Hjemkomst yppet Trætte med sin Nabo og Fætter, Oluf Møvridsen til Bregentved, Bir-

¹⁾ Resen, Fr. II, S. 165. Naar Resen omtaler Karperne ved Aaret 1566, har dette Aar ikke den Betydning med Hensyn til Karpers Indførelse, som man har villet lægge heri, nemlig at Peder Oxe førte dem med fra Lothringen; thi Resen giver her i Anledning af P. Oxes Tilbagekaldelse en almindelig Skildring af hele hans Færd. — Jfr. Ryge, S. 324. — Karudsens Avl fremmedes allerede paa Reformationstiden af Gejstligheden i Norge (Dipl. Norv. X, 733), saa den vist ogsaa har været kjendt i Danmark før Peder Oxes Tid. — Krebs tillige med en Fisker til at sætte dem i Damme sendte Dronning Dorothea allerede i Juli 1564 fra Kolding til sin Søn Kongen (Geh. Ark. Aarsb. I. 175; III, 6 og 12), altsaa ogsaa før Peder Oxes Tilbagekomst fra Lothringen. I Nordtyskland omtales de endnu paa denne Tid som en Sjældenhed (se Weber, Anna, Kurfürstinn von Sachsen, S. 112 (1575); S. 154 (1573); i Brandenburg synes de dog at have været temlig almindelige (smts. S. 481). — Ryges Formodning, at P. Oxe maaske ogsaa „har indført og forplantet Østers i disse Lande“, trænger neppe til Gjendrivelse; Østers fandtes jo allerede her i Landet i Oldtiden. I Aaret 1572 sender han norske Østers til Hertugindeinden af Meklenborg (Ryge, S. 325).

gitte Gøjes kjæreste Søstersøn, om en Gaard i Lille Bregentved i Hasle Sogn og om Fiskeretten i Lille Bregentved Sø; men Kongen havde kort efter (^{22/1} 1568) forliget dem¹⁾. Men ogsaa med sin Moster Birgitte Gøje selv var han strax kommen i Strid om Kjeldkjær Gods ved Vejle, som han selv i sin Tid (S. 342) paa Mogens Gøjes Arvingers Vegne havde fravundet Bryskerne, men som han nu efter Tilbagekomsten fordrede sin Andel i. Rimeligvis havde Herluf Trolle og Birgitte Gøje ved Konfiskationen af Peder Oxes Gods ogsaa faaet hans Andel i deres Besiddelse, ligesom de havde faaet Tølløse i Forlening. Det var rimeligvis i Anledning af denne Strid med Birgitte Gøje, at der i det tidligere (S. 368) omtalte Brev fra December 1566 forbeholdtes de hidtilværende Indehavere af Peder Oxes Godser Ret til ad Lovens Vej at gjøre deres mulige Krav gjældende. Ogsaa denne Sag lykkedes det dog Kongen at faa forliget (^{12/3} 1567) saaledes, at Birgitte Gøje beholdt de omhandlede Gaarde i sin Livstid, mod at Kongen forlenede Peder Oxe med tilsvarende Krongods i Skanderborg Len; efter hendes Død skulde Godset da tilfalde Peder Oxe²⁾. Fra nu af synes der at være indtraadt et venskabeligt Forhold mellem Peder Oxe og hans Moster. Da Birgitte Gøje saaledes faa Dage efter Forliget (22. Marts) overdrog Rigsraadet Overstyrelsen af Herlufsholms Skole, lod hun «sin kjære Søstersøn» Peder Oxe medbesegle Brevet herom paa sine Vegne³⁾.

¹⁾ Bricka, Fr. II's Ungdomskjærlighed, Tillæg Nr. 3; jfr. S. 177 og Tillæg Nr. 56.

²⁾ Reg. o. alle L. 1568, fol. 210—11; 231—32; jfr. T. Becker, H. Trolle og Birg. Gøje, S. 26 ff.

³⁾ Hofman, Foundationer VIII, 93. Om Forholdet til Oluf Møvridsen se Bricka anf. Skr., Tillæg Nr. 19 (Peder Oxe sender ham Underretninger om Krigen 1568).

Til Dronning Dorothea synes Forholdet derimod i Begyndelsen at have været meget spændt. Dette grundede sig ikke, som man har angivet, saa meget derpaa, at hun skulde have beklaget sig over at maatte deltage i Adelsskatten af 1567 af sit Enkegods; tvertimod gjælder dette atter den ældre Enkedronning Sofie, Frederik I's Enke; denne havde beklaget sig stærkt herover som et formentlig Indgreb i hendes Rettigheder; men man beraabte sig i sit Svar til hende netop paa, at Dronning Dorothea havde fundet sig i denne Beskatning. Men Dronning Dorothea bar gammelt Nag til sin Søns Raader, navnlig Peder Oxe og Kansleren Johan Fris, ja hun havde endogsaa en Tidlang staaet paa en noget spændt Fod med sin Søn selv. En Forsoning mellem Moder og Søn var dog atter indtraadt. Desto ubehageligere var det for Dronningen, at det forebragtes Kongen, at hun i en Samtale med en Gesandt fra Sachsen skulde have erklæret Peder Oxe og Johan Fris for at være «Skjælmer». Denne Ytring bragte Sachseren videre til de kejserlige Gesandter, der den Gang, ligesom Dronningen selv, arbejdede paa Fred mellem Danmark og Sverig, og disse havde atter ladet Peder Oxe og Johan Fris dette høre. I et Brev til sin Søn benægter Enkedronningen dog at have brugt saadanne Ytringer, og selv om hun havde haft Grund hertil, føjer hun til, vilde hun dog have betænkt, at de vare hendes Søns Raader¹⁾. I den følgende Tid blev Forholdet mellem hende og Peder Oxe ogsaa helt venskabeligt. Hun søgte hans Raad i Anledning af et Saltværk, hun havde anlagt i Kolding; han udvirkede hende flere

¹⁾ Dronning Dorothea til Fr. II, 156; 1569, Geh. Ark. Aarsber. III, 67—68.

Begunstigelser i den Anledning; dog afslog han hendes Begjæring om Fritagelse for Skat af nogle Bøndergaarde, som hørte til hendes Livseje-Gods; de sendte hinanden forskellige Gaver og lignende¹⁾.

Dronning Dorothea døde den 7. Oktober 1571. Dette Dødsfald kom paa flere Maader til at ramme Birgitte Gøje haardt og fik derved atter Indflydelse paa Forholdet mellem Peder Oxe og hans Moster. Birgitte Gøje havde jo altid staaet i det nøjeste Forhold til Dronningen, og desuden var denne nylig kommen hende til Hjælp i en ejendommelig Situation. Den 1. Maj samme Aar havde Fru Birgitte med temmelig kort Varsel maattet fraflytte Ring Kloster ved Skanderborg, hvori hun havde Pant og som var hendes egentlige Hjem, efter at hun havde givet Herlufsholm fra sig; Pantet var nemlig opsagt hende, fordi Kongen vilde lægge Klostret ind under det nærliggende Skanderborg. Foreløbig fik hun Ophold paa Skjern, som stod ledigt efter Kristoffer Nielsen Rosenkrantz's Død og hvori hendes Veninde, Peder Skrams Hustru Elsebet Krabbe, havde Del. Dronningen havde derpaa forlenet hende med Aakjær Slot ved Aarhus, som hørte til hendes Enkegods; men neppe var Dronning Dorothea død, før ogsaa denne Forlening blev hende opsagt. Det saa ud som en Forfølgelse mod Herluf Trolles Enke og Enkedronningens Veninde; for anden Gang i ét Aar truedes hun, der havde skjænket saa meget bort i levende Live, med Husvildhed. Man har ogsaa i nyere Tider troet heri at kunne se en Hævn fra Rigshovmesteren Peder Oxes Side mod hans Moster, en følelig Tak for sidst for Herluf Trolles Adfærd mod ham. Samtiden har maaske haft samme Følelse. Det

¹⁾ Ryge, S. 228 ff.

er rimeligvis i samme Anledning, at Fru Birgittes Veninde, Elsebe Krabbe, netop paa denne Tid tilskrev Peder Oxes Hustru, Mette Rosenkrantz, et skarpt Brev¹⁾. Og dog er dette neppe Tilfældet. Allerede den 26. Oktober havde Fru Mette skrevet et Brev til Birgitte Gøje, der ogsaa var meget nedbojet over sin Plejedatters, Fru Sofie Rosenkrantz Ottedatters, tidlige Død. Man ser heraf, at Fraflytningen fra Aakjær var bleven udsat til næste 1. Maj. og at Peder Oxe endogsaa har tilbudt sin Moster Løgismose eller Holmegaard paa Livstid. Fru Mette Rosenkrantz's Brev lyder saaledes:

„Kjære Berette og kjære Næstsøskendebarn, Gud være med dig i alle dine Dage og dig naadeligen bevare for alt det, dig kan være skadeligt, det vil jeg af Gud saa troligen baade ønske og unde dig som mig selv (o. s. v.). Kjære Berette, kan du ikke tro, saa kjært det er mig, at du beholder dit Len til Sankt Valborg Dag; naar den Tid kommer, sætter vor Herre dig vist gode Middel og Raad. for den gode Gud forlader [hverken] dig eller nogen af sine, der ham tilbeder i Aand og Sandhed, og maa du tro for vist, at baade Per og jeg har Omsorg for dig af alt vort Hjerte, saa sandt mig Gud hjælpe, at du end skulde græmme dig for Sofie Rosenkrantz's Død, hvis Sjæl Gud naade, og i andre Maader, at du deraf skulde fare

¹⁾ Elsebe Krabbe til Birgitte Gøje, dat. 15. Novbr. 1571 (Rørdam. Hist. Kildeskr. II, 87). Ordene ere dunkle: „Haver jeg vist haft dig i Hukommelse baade til den, som Brevet haver skrevet, og til Fru Mette Per Oxes, og end noget saa skarpt haver skrevet min Søster Fru Mette til. Gud véd, jeg haver søgt en Part deres Salighed deri, om de kan skjøne derpaa. Jeg fik dog ingen Svar fra hende, men min Datter Berette skrev mig til, at hun gjorde hende Undskyldning for Peder Thott. Hun var paa Gisselfeld i denne forgangne Uge (o. s. v).“

ilde¹⁾ og derover blive svag, hvilket Gud naadeligen afvende. Hendes Død gjør mig ondt, og der[som] man maatte sige det for Gud, var det ilde, at det fromme unge Menneske ikke længer maatte leve. Saa er det et Spejl for os, igjen lever, at vi maa se for Øjen, hvilken ubestandig Verden vi er udi og intet at forlade sig paa. Gud haver undt dig saa god en Forstand, at du i Sorgen saa vel som Glæden («Gelleæn») er fornøjet med Herrens Gjerninger og lader dem alle være gode, saavel udi Modgang som Medgang. Vi beder daglig, at Guds Vilje maa ske, saa under den gode Gud, hvad os er nyttigt, og haver det Haab, hvad heller vi lever eller dør, da høre vi Herren til, og intet kan os vederfares uden hans Tilladelse. — Kjære Berette og kjære Næstsøskendebarn, forser jeg mig [til], at Per selv haver skrevet dig til, at dersom det befaller (o: behager) dig, at du vil holde Hus enten paa Løgismose eller Holme, vil han, som Gud, med en god Vilje unde dig en af de tvende Steder, saa du ikke skal have Behov at forandre din Husholdning efter denne Dag, og det jeg skal sige, er de baade (o: begge) to smukke, lystige Steder. Ved Holme har du ret god Græsgang til dit Kvæg, men Husene, de ere smaa, og er der vel 5 eller 600 Læs Hø til, og god Agerjord, saa man hjælper sig vel dermed, naar Jorden bliver røgtet («røtted»), og tror

¹⁾ „ferra eyll“. Retskrivningen er forfærdelig, men Sprogformen ret ejendommelig (jett = et; dø = Død; deæ flørrme eonne Meænsk = det fromme unge Menneske; vuoss = os; vuerden = Verden; meæd = med; belyffve = blive; tero = tro, og saaledes næsten konsekvent indskudte E'er; gerreæs = Græs, o. s. v. — Dels paa Grund heraf, dels fordi Brevet vil blive meddelt i den Samling af Breve fra og til Herluf Trolle og Birgitte Gøje, som for Tiden forberedes til Udgivelse, gjengives det saa vel som flere lignende her i nyere Sprogform.

jeg vel, at du er heller i Sjælland end i Fyn. Hvilket dit Sind nu er til, da er det dig gjerne undt, saa sandt mig Gud hjælpe”¹⁾).

Birgitte Gøje modtog ikke dette Tilbud, men tog sit Ophold i Sortebrødrekloster ved Næstved, som hendes Slægtning, Fru Sibylle Gyldenstjerne, overlod hende. At hun ikke havde beholdt Aakjær, var om muligt endnu mere stødende, end at hun med kort Varsel havde maattet fraflytte Ring Kloster; dertil havde Kongen dog kunnet anføre, at han af Sparsommelighedshensyn vilde opholde sig paa Skanderborg, og til Slottets Istandsættelse og de forøgede Udgifter behøvede han ogsaa Ring Klosters Gods²⁾; men om Aakjær kunde intet saadant siges; det blev slet og ret givet til en anden. — Ogsaa selve Statholderen i Nørrejylland, Holger Rosenkrantz, maatte nogen Tid efter med meget kort Varsel fraflytte Skanderborg Slot, der (27/3 1573) blev givet i Forlening til Klavs Glambæk, fordi Kongen behøvede større Plads. At dette har vakt Misbilligelse, ses af følgende Brev, Peder Oxes Søster, Otte Ruds Enke, Pernille Oxe, skrev til Birgitte Gøje, og som i flere Henseender er et karakteristisk Brev:

«Min allerkjæreste Moster! Gud bevare eder altid vel fra alt det, som ondt er, og han belønne eder alle eders mangfoldige Velgjerninger; her i Tiden er kun kort Glæde; jeg mener, det skal dog ej være at forglemme hos mig, saa længe som jeg lever, med alt andet. Min allerkjæreste Moster, sender jeg eder to Flasker Malvasier og beder jeg gjerne, at I vil tage det til Takke. Jeg kunde intet (o: ikke) komme over igaar, men idag vil jeg

¹⁾ Adelsbr., kgl. Bibl., Fasc. 53.

²⁾ T. Becker, H. Trolle og Birg. Gøje, S. 27 ff.

over med Guds Hjælp; Gud unde mig en god Rejse. Min Karl kom hjem igaar; min Søster¹⁾ skriver mig til, at hun har endnu ingen gode Svar faaet, men raader mig, at jeg selv skal strax komme over, saa kan Gud gjøre, hvad han vil. Jeg har befalet Gud al min Sag og vil nøjes, i hvort (ø: hvorledes) han vil have det, for jeg véd, han forlader mig ikke. Saa som mig tykkes, da er det en underlig Verden. Holger Rosenkrantz er nu af med Skanderborg; Fruen drog derfra i Fredags med alt hendes Tingest, men Holger blev endnu en Dag eller to der, saa siger min Karl. Gud hjælpe vel, skal man saa flytte i Utide²⁾. Jeg kan nu intet mere skrive eder til, jeg gaar nu til Sengs i Guds Navn. Gud Fader og Søn og den hellig Aand befaler jeg eder, min allerkjæreste Moster; han bevare eder for alt det, som ondt er, og lade mig finde eder sund og helbrede i Guds Frygt. Jeg beder eder saa gjerne, at I forglemmer mig ikke i eders Bøn, som jeg ham beder, det Gud bevare eder altid vel, min allerkjæreste Moster. — Ex Korsør Tisdagen med Hast.

P. Oxe.³⁾

Det har dog saaledes vistnok været Kongens egen Lyst til Skanderborg, der mere end Peder Oxes Hævnlyst har været Skyld i den hensynsløse Adfærd, der var vist mod Birgitte Gøje. Et og andet Træk til nogen Uvilje

¹⁾ Formodentlig Inger Oxe, den unge Dronning Sofies Hofmesterinde. At Karlen kom fra Skanderborg, fra Kongens Omgivelser, fremgaar af det følgende.

²⁾ Sigter maaske til, at hun selv frygter for at maatte afstaa sin Forlening, Korsør, der i Januar 1574 forlenedes til Ejler Krafse.

³⁾ Egenhændig Original, Adelsbreve, Fasc. 50, Nr. 69, kgl. Bibl. — At dette „P. Oxe“ ikke skal være Peder Oxe, men Pernille Oxe, fremgaar dels af Stedet (Korsør), dels ved Sammenligning med flere andre originale Breve fra Pernille Oxe. Jeg skylder Hr. C. F. Bricka denne Opdagelse.

mod Peder Oxe fra Kongens Side kan spores netop paa denne Tid. Lybeckernes Foged paa Bornholm, Schweder Ketting, giver saaledes Peder Oxe Skyld for at have forspildt hans Gunst hos Kongen, fordi Peder Oxe, der selv ejede Gods paa Bornholm, søgte at komme i Besiddelse af hans Gaard Vallensgaard, hvilket ogsaa lykkedes ham. Schweder Ketting havde imidlertid i den Grad gjort sig berygtet paa Bornholm, at han blev afsat, saa den Beskyldning har Kongen neppe taget sig nær, hvis den overhovedet er kommen ham for Øre¹⁾. Kjøbenhavns Borgere havde klaget over, at de bleve for haardt medtagne ved Befæstningsarbejderne paa Kjøbenhavns Slot; Kongen havde derfor (16. Marts) fra Skanderborg befalet Peder Oxe at standse med Arbejdet; men da Peder Oxe fremstillede Sagen for ham i et andet Lys, svarede han (2. April), at han i denne Sag «vilde have ham naadigst undskyldt»²⁾. — Vigtigere er det, at Kongen paa denne Tid synes at have været misfornøjet med Peder Oxes Finansstyrelse. Han klager (2. Februar) til Peder Oxe over, at den Skat, som Rigsraadet har bevilliget for nogle Aar af Bønder og Almue, ikke indkommer regelmæssig og med hvert Aar formindskes. «Hvis Forsømmelse derudi findes», tilføjes temmelig spidst, «kunne vi ikke vide, og endog vi os tit og ofte derover have beklaget, formærke vi alligevel ikke, at der føres nogen Raad imod.» Ligeledes bebrejdede Kongen Peder Oxe, at Greven af Schwartzburg og hans Ryttere ikke havde faaet deres Penge i rette Tid³⁾.

Der gaar en noget gnaven Tone gjennem disse Breve. Om det skulde staa i Forbindelse hermed, at Kristoffer

¹⁾ Jfr. Hübertz, Aktstykker til Bornholm, S. 394 ff.

²⁾ Kbhvns. Dipl. IV. 604—5.

³⁾ Ryge, S. 268: 271.

Walkendorf kort efter blev Rentemester, tor vi ikke afgjøre. Peder Oxe begav sig for øvrigt kort efter til Jylland og var nu i længere Tid i Kongens Nærhed. Der er noget uklart i Kongens Forhold til ham. Paa den ene Side havde Kongen en saa stor, maaske noget trykkende Følelse af hans Dygtighed, at han ikke kunde undvære ham, ja endogsaa undertiden lagde saa stærkt Beslag paa hans Tid, at han, den mægtige Rigshofmester, ikke kunde faa et Par Dages Orlov; paa den anden Side gik der en stadig Understrøm af en ydmygende Følelse fra Fortiden, som især viste sig efter Peder Oxes Død.

Peder Oxes Forhold til Birgitte Gøje vedblev imidlertid at være det allervenskabeligste. Hertil bidrog ikke mindst den varme Interesse, som Peder Oxe saa vel som Brødrene Holger og Jørgen Rosenkrantz viste for Herlufsholm Stiftelse, og den udmærkede Hjælp, han ydede sin Moster under de Retsstridigheder, der truede Stiftelsens Bestaaen. Dette gjør Peder Oxe til en af Herlufsholm Stiftelses største Velgjørere. Samtidig med, at Aakjær blev opsagt Birgitte Gøje, overlod Rigsraadet (Peder Oxe, Holger og Jørgen Rosenkrantz, Peder Bilde, Bjørn Andersen, Ejler Grubbe og Peder Munk) ved Brev af 20. Oktbr. 1571 Fru Birgitte selv at bestemme, hvem der skulde være Forstander i den afdøde Børge Trolles Sted¹⁾. Den efter Birgitte Gøjes Ønske udvalgte nye Forstander, hendes Søstersøn Oluf Movridsen (Krognos) til Bregentved, begyndte derpaa i August 1572 med stor Iver Forfølgningen til Laas paa Skolens Ejendomme, for at alt kunde være sikret Stiftelsen inden Fru Birgittes Død, men fandt en Modstander i hendes egen Broder, Kristoffer Gøje til

¹⁾ Bricka, Fr. II's Ungdomskjærlighed, S. 135.

Gunderslevholm, der bestred Skolens Ret til at tage Laasebrev. Sagen skulde for paa det kgl. Retterting i Ringsted den 25. Februar 1573. Hvor magtpaaliggende Peder Oxes Bistand har været Birgitte Gøje, ses af et meget venskabeligt Brev fra Mette Rosenkrantz til hende af 19. Februar s. A., hvoraf fremgaar, at hun havde ønsket Peder Oxes Nærværelse i Ringsted i denne Anledning¹⁾. Dette skete dog ikke, men Peder Oxen havde skriftlig givet sin Betænkning i Sagen. Kort efter (27. April) skjænkede Birgitte Gøje derpaa Peder Oxen al den Lød og Andel, som kunde tilfalde hende i Kjeldkjær Gods, saa at dette gamle Stridspunkt nu blev helt afgjort, og da Oluf Movridsen kort efter selv døde (25. Juni), skjænkede hun (4. August) Peder Oxen hele den Andel, der kunde tilfalde hende i hans store Godser, og overdrog ham hele Forhandlingen med de øvrige Arvinger om det indviklede Skifte. — Oluf Movridsen var kort før sin Død bleven gift med Frederik II's Ungdomskjærlighed, den forlængst afdøde Rigshofmester Ejler Hardenbergs Broderdatter, Anna Hardenberg. At Peder Oxen lige saa vel som Birgitte Gøje og Brødrene Jørgen og Holger Rosenkrantz, af hvilke den sidste havde været gift med Oluf Movridsens Søster, har modarbejdet Kongens Forhold til Anna Hardenberg og arbejdet for dette Giftermaal, tyde flere Omstændigheder paa²⁾. Ogsaa deraf kunde maaske Kongens mindre venlige Stemning mod Birgitte Gøje og Peder Oxen paa denne Tid forklares. Peder Oxen har ogsaa medbeseglet Oluf Movridsens Morgengavebrev til Anna Hardenberg, hvorved

¹⁾ Ryges Fortale til Peder Oxes Levned. Om Brevets Datum se Brasch, Gl. Ejere af Bregentved, S. 193.

²⁾ Jfr. Anna Hardenbergs dunkle Brev af 21. Januar 1572 hos Bricka, Fr. II's Ungdomskjærlighed, Tillæg Nr. 34, S. 227.

Bregentved sikredes hende paa Livstid, og under Skifteforhandlingerne tog han sig af hendes Tarv. — Oluf Movridsen, der var død under et Besøg paa Klavsholm i Jylland, blev først begravet i Familiebegravelsen i Ringsted den 21. September. I den Anledning skriver Peder Oxen den 12. September fra Kjøbenhavn til Birgitte Gøje: »Kgl. Majestæt er dragen til Kolding. Alle Landsaatterne have Hjemlov, men jeg maatte ikke faa Lov til Bryllups, men med stor Nød kunde faa Lov at komme til salig Olufs Begravelse, og maa ikke drage herfra før paa Lørdag og skal være her paa Mandag der næst efter¹⁾. — Dog overværede Peder Oxen tillige med Peder Bilde og den rosenkrantz'ske Kreds Kong Frederiks førstefødte Datters Daab paa Koldinghus den 25. Oktbr., og det følgende Aar var han i en lignende Anledning tilstede paa Skanderborg Slot²⁾.

Imidlertid fortsattes Forhandlingerne om Skiftet efter Oluf Movridsen. Man har i den Anledning en Række overordentlig venskabelige Breve fra Peder Oxen til Birgitte Gøje fra Slutningen af 1573 og Begyndelsen af 1574. Peder Oxen havde megen Møje med at ordne Sagen paa en heldig Maade; men det lykkedes ham tilsidst at tilfredsstille Kristoffer Gøje ved at lade ham faa Del i alle Hovedgaardene, Bregentved, Bollerup o. s. v., og hermed synes at være forbunden den ligefremme eller stiltiende Aftale, at Kristoffer Gøje opgav alle sine formentlige Fordringer paa Herlufsholm. Herved syntes denne Sag at være fast ordnet, da Birgitte Gøje døde Natten til den 26. Juli 1574. Striden om Herlufsholm skulde dog blusse

¹⁾ Bricka, S. 144.

²⁾ Sjæll. Tegn. 1573, p. 191; 362.

op paa ny efter hendes Død, idet Jørgen Marsvin, der var gift med en af hendes Slægtninge, atter søgte at omstyrte Gavebrevet. Det lykkedes dog Peder Oxes Broder, Albert Oxen til Nielstrup, der efter Oluf Movridsens Død af Rigsraadet var udnævnt til Forstander, at faa dette Angreb afslaaet med stor juridisk Klogt ved to kgl. Rettertingsdomme af 20. og 21. Oktbr. 1575, hvorefter der endelig blev givet Laasebrev for Besiddelsen af Herlufsholm og dermed «evig Tielse for denne Sag»¹⁾. Tre Dage efter døde Peder Oxen, der dog saaledes skulde se denne Sag afgjort, der havde interesseret ham saa meget og hvis Afgjørelse han neppe har været uden Del i.

Allerede i Brevene til Birgitte Gøje fra Slutningen af 1573 omtaler Peder Oxen sin Svagelighed. I Løbet af Sommeren 1575, da han havde haft saa mange forskjelligartede Forretninger, blev Sygdommen værre. Allerede 31. Juli anfører Kongen Peder Oxes haarde Sygdom som Grund til, at han og Dronningen ikke kunde rejse til Meklenborg. Den 2. Oktober var derpaa Peder Oxen og Peder Bilde med deres Fruer tilsagte til at give Møde paa Frederiksborg Slot, hvor Kongen fejrede Klavs Glam-bæks og flere andre Adelsmænds Bryllupper²⁾. Senere nævnes han ikke, før han den 24. Oktober døde paa Frederiksborg Slot af Vattersot, kun 55 Aar gammel³⁾.

¹⁾ Om det interessante Retsspørgsmaal henvises til Braschs Udredelse heraf i „Gl. Ejere af Bregentved“, hvorved det er lykkedes at faa Klarhed paa dette Spørgsmaal, der hidtil havde været en Gaade, selv for Rethistorikere som Kolderup-Rosenvinge. Dog maa det fremhæves, at Forholdet mellem Dommene af 20. og 21. Oktbr. 1575 tildels allerede er udredet af Prof. Listov i Festskriftet 1865, S. 15 ff.

²⁾ Sjæll. Tegn., p. 75.

³⁾ Om hans Død henvises ogsaa til Dançay's mærkelige Ytringer, trykte i Handl. rör. Skand. Hist. XI, 115; 116; 117. — Man ser

Officielt havde Peder Oxe modtaget mange Beviser paa Kong Frederiks Naade. Han havde gode Forleninger, og hans Billede er prydet med den store Guldkjæde med Kongens Portræt, der gaves som Hæderstegn til betroede Mænd. At Kongen satte stor Pris paa hans Dygtighed, derom vidner blandt andet det ovenfor omtalte Brev til Svigerforældrene i Meklenborg, og da han i et Brev til sin Søster Anna i Sachsen havde omtalt hans Død (11. Novbr.), svarede denne med dybe Beklagelser herover, da hun vidste, hvor vanskelig Kongen kunde undvære hans Tjeneste og finde en Stedfortræder for ham. Men alligevel havde Kongen strax efter hans Død sendt Rigsraad Hans Skovgaard, der i lang Tid (1557—73) havde været øverste Sekretær i det kgl. Kancelli og hvem Kongen synes at have sat særlig Lid til, som fortroligt Sendebud til Sachsen og flere andre tyske Hoffer for at opspore, om man ikke kunde finde Beviser for Peder Oxes Færd under Udlændigheden. Han bragte tilbage med sig den Række af Papirer, som endnu findes i Gehejmearkivet og som se saa kompromitterende ud for Peder Oxe; men det var kun Afskrifter; man søgte da atter at faa Originalerne, men disse kunde ikke findes¹⁾.

Atter viser sig her den Døbelthed, der fandtes i Kongens Forhold til Peder Oxe, og denne ugunstige Understrøm gav sig ogsaa nu Luft i forskjellige andre Hand-

heraf, at Peder Oxe paa den Tid ansaas for en Fjende af Frankrig; jfr. Fr. II's Ytringer S. 87, at Kongen af Frankrig burde overholde Religionsfriheden i sit Land, da vilde han faa flere Venner.

¹⁾ Ryge, S. 328 ff.; Tr. Lund, Skitser, S. 107. — Om Hans Skovgaards Stilling til Kongen se Rørdams Univ. Hist. II, 403 ff. — Skyldes de skarpe Skrivelser, der udgik fra Frederik II's Kancelli, Hans Skovgaards Pen?

linger. Allerede den 30. November afslog Kongen fra Vordingborg Mette Rosenkrantz's Ansøgning om at maatte beholde Lenene i det mindste til førstkommende 1. Maj, som var den sædvanlige Fraflytningstid; Kvæget skulde strax føres bort fra Vordingborg, da Kongen selv af og til vilde holde Hus der; gjorde hun det ikke i Lobet af faa Dage, saa Kongen sig, om end ugjerne, nødsaget til at lade det drive til Gisselfeld eller Vallo! Arvingerne fik Ordre til strax efter Begravelsen at aflevere Inventarium, Breve m. m. fra alle Lenene; senere (8. Januar 1576) fik de dog efter Mette Rosenkrantz's Ansøgning Udsættelse hermed til Fastelavns Søndag, fordi Peder Oxes Brevkister vare under Forsegling og ikke kunde brydes, før alle Arvinger vare tilstede¹⁾. Kort efter fik Mette Rosenkrantz dog gennem den øverste Sekretær i Kancelliet, Arild Huitfeldt, Kongens Tilladelse til at vente til Søndag for Paaske med hvad hun blev Kongen skyldig, hvorover hun var meget taknemmelig. Ogsaa Peder Oxes Enke maatte saaledes, ligesaa vel som tidligere Birgitte Goje og Holger Rosenkrantz, «flytte i Utide»²⁾.

Imidlertid paatænkte Mette Rosenkrantz at sætte sin afdøde Husbond et prægtigt Mindesmærke i Frue Kirke

¹⁾ Ryge, S. 338—41. — Formodentlig staar det i Forbindelse med de langvarige Skiftestridigheder, at flere Kancelli-Akter, som Peder Oxe som Rigshofmester havde laant og bortført fra Rigsarkivet paa Kallundborg Fole (Peder Bildes Forlening), endnu 1581—82 ikke vare komne tilstede (A. D. Jørgensen, De danske Rigsarkivers Hist., Kbhvn. 1884, S. 26).

²⁾ Mette Rosenkrantz til Arndt Huitfeldt, dat. Vallo ²⁸/₁ 1576: „... formercker ieg aff ethers skriffuillsze, att hams Ma^{tt} naadigst haaffuer wndt mig och mine arffe att nue opstaae mett huis wij bliffwer hanns konn. Mts. skyldigh tiill then søndagh nest for Paaske, for huilekitt jegh betacker hanns naade paa thett aller wnder dannigste, och gudt allmechte skall rigeligenn be- kenne h. k. M. thett till“ sinn tidt (Orig i Adelsbr., Fasc. 33).

i Kjøbenhavn, hvor han var bleven begravet, og sendte i den Anledning nogle Stenhuggere til Lüttich efter en sort Sten og Jernværk¹). Ogsaa her greb Kongen paa en ubehagelig Maade ind. Birgitte Gøje havde i Herlufsholm Kirke ladet oprette et prægtigt Mindesmærke for Herluf Trolle og sig selv, ikke en af de sædvanlige flade Sten med udhuggede Figurer, men en stor ophøjet Sarkofag. Pernille Oxe havde derpaa i selve Frue Kirkes Højkor ladet indrette en lignende stor ophøjet Begravelse for sin afdøde Ægtefælle, Søhelten Otte Rud, og nu vilde man i samme Højkor oprette en lignende stor ophøjet Begravelse for hendes Broder, Peder Oxe. Da Kongen fik dette at vide, befalede han Pernille Oxe at nedrive Otte Ruds Begravelse og forbød samtidig Peder Oxes Arvinger «at understaa sig» at opføre en saadan høj Begravelse for Peder Oxe i Fru Kirkes Højkor, hvor den vilde være til Hinder ved kongelige Kroninger og andre lignende Cereemonier; en saadan usædvanlig Skik, som nu en stakket Tid (Birgitte Gøje!) var bleven Brug hos Adlen, var desuden utilstedelig, hedder det endvidere i Skrivelserne, da saadanne ophøjede Begravelser kun passede sig for kongelige Personer — Kongen lod ogsaa kort efter (1578) det pragtfulde Gravminde i Roskilde Domkirke opsætte for sin Fader —; hvis de ikke kunde lade sig nøje med alminde-

¹) Mette Rosenkrantz til Arild Huitfeldt, dat. Kbhvn. 24. Januar 1576: . . . giffuendis ether wendligen att wide, thett ieg haffuer bestillt hoss enn stenhugger wdj Kiøbennhaffen, att hannd skall hugge mig min sallig hosbonndis begreffnis wdt, at ther till fattis hannom nogenn sort stienn, som hannd skall bruge ther till, och skall hand lade hennthe same sten wdj Lannt Lydicke (o. s. v.). Vedlagt er et Udkast til et Pas for to Stenhuggere til „lantte Lyeck in Waalslandtt“ for at bestille „ett licke snart styen ende ander ijsjerwerck“ (Adelsbr., Fasc. 33).

lige Begravelser, som tilkom dem, maatte de lade dem indrette i deres Sognekirker¹⁾. Peder Oxe maatte saaledes nøjes med en almindelig Ligsten i Frue Kirke, hvorpaa han og Mette Rosenkrantz vare afbildede. Dens Indskrift lød:

Her ligger begravvet Erlig oc Velbiurdig Mand
Peder Oxe til Gisselfeld, Kongl. Mayts. oc Danmærkis
Rigis Hoffmester, som Gud henkallede paa Friderichs-
borg den 24 Octobris Aar MDLXXV. hos hannem
hvilis hans kiere Huusfrue Velb. oc Gudfryctig Frue,
Frue Mette Rosenkrantz aff Walløe, som hensoff i
Herren den — — Aar MD — —.

Gud forlene dennem ehn erefuld Opstandelse.

Paa den nordlige Side i Koret blev derpaa anbragt et Epitafium med en lignende Indskrift. Dødsdagen angives dog her nøjagtigere til Mandag næst for Simonis og Judæ Dag, som var den 24. Octobris, Formiddag Kl. mellem 11 og 12²⁾.

Ogsaa i Braaby Kirke ved Gisselfeld er der i Aaret 1579 opsat et Mindesmærke over Peder Oxe af Mette Rosenkrantz; det er af Marmor i Altertavleform, med Fløjdøre, hvorpaa baade hun og han ere afbildede i knælende Stilling, forsynet med hans og hendes Vaaben og Aarstallet 1579. Men desuden er der i Muren indsat en Ligsten, der i tidligere Tid har været bekøstet af Peder

¹⁾ Brevene af 2. og 3. April 1576 i Kbhvn. Dipl. IV, 617—18, og især den fornyede Befaling ang. Otte Ruds Begravelse af 13. Juli 1576, hvori Kongen siger, at han har gjort den Skik og Ordning, at ingen af Adlen maa gjøre sig Begravelse over Jorden paa Fyrsters og Herreris Vis.

²⁾ Se Ryge, S. 330, og Hofman, Danske Adelsm., II, 176 (her Afbildning af Gravstenen, der gik til Grunde ved Kirkens Brand 1728).

Oxe med Plads aaben for Dødsdagen og Dødsaaret, som derpaa senere er blevet udfyldt med 4. November 1575. Denne Dag svarer efter ny Stil til 24. Oktober efter gammel Stil; Stenen selv viser Peder Oxe hvilende ovenpaa en Ligkiste eller Baare (s: ovenpaa en høj Begravelse¹).

At Frederik II ved sine Eftersøgelse i Tyskland dog vistnok har tænkt paa om muligt at kunne inddrage Peder Oxes store Gods — ligesom Kong Hans i sin Tid gjorde ved Povl Laxmand og Frederik III et Aarhundrede senere ved Gisselfelds daværende Ejer, Kaj Lykke —, derom faar man en Mistanke, naar man ser ham i Aaret 1577 forlange Erstatning af hans Arvinger for de Rettigheder i Torso Gaard og Gods, som Kristian III i sin Tid havde opladt Peder Oxe. Arvingerne maatte da udbetale til Kongen 18,000 Daler og give Peder Oxes Gods paa Bornholm til Vederlag for Torso. Hvad Rettigheder Kongen forøvrigt har haft i denne Oxernes gamle Ejendom, hvorefter de havde ført saa haard en Strid med Gøjerne, er temlig dunkelt²).

Det travle Rygte kunde ikke lade den mægtige Righofmester dø en naturlig Død. «Peder, gro dine Horn nu ud igjen, vil du nu stanges? Du er en Oxe og skal dø som en Oxe», lader det Kongen udbryde og derpaa tage ham af Dage! Saaledes blev ogsaa Peder Oxe indlemmet i den Række af Mænd, som Rygtet med Urette lod den heftige Konge tage af Dage eller saare. Ingen

¹) Jfr. Rasmussen, Gisselfeld S. 312; 314. At 24. Oktbr. er den rette Dødsdag fremgaar af alle samtidige Optegnelser (Indskrifterne i Frue Kirke og Kongens Brev til Kurfyrstinde Anna, Peder Hegelunds Almanakoptegnelser, Dançay's Breve i Handl. rör. Skand. Hist. XI. 115). Mærkelig nok har allerede Resen (Fr. II's Krønike S. 291) den 4. November.

²) Ryge, S. 51 og 390—95; jfr. Fam. Rosenkr. II, S. 40, Note 1.

Ligtale udkom efter hans Død, hverken af Niels Hemmingsen, der dog maaske paa den Tid, som ovenfor omtalt, var faldet noget i hans Gunst, eller af Vedel. Denne synes dog at have været syg paa denne Tid. Men han og hans Ven Peder Hegelund i Ribe tænkte paa at udgive en Række latinske Mindedigte til hans Ære; de lærde kappedes alle om at prise deres Velynder; de skildrede ham som en Nestor i Kongens Raad. Det var i denne Kreds, at Peder Oxe havde sine varmeste Beundrere.

Har man saaledes ikke nogen Ligtales udmalende Skildring af hans Fortjenester, saa tale dog hans egne Gjerninger kraftigere end Ord. Han døde i sin fulde Aandskraft som et mærkeligt Exempel paa Skjæbnens Omkiftelser. Man har fremhævet Aandens Smidighed som et af de mest fremtrædende Karaktertræk hos ham; men det er ikke nok til at forstaa hans Færd. En umaadelig Ærgjærrighed, en Blanding af Fortidens Vildhed og den nyere Tids mere afslebne Sæder kommer til Syne i hans omvexlende Liv. Og den samme Dobbeltthed viser sig i de Billeder, man endnu har af ham. Billedet fra hans yngre Aar, der nu findes paa Gisselfeld (malet 1545), viser endnu en vis raa Kraft; det er Kristian III's og Landflygtighedens Peder Oxe: stærk Lidenskabelighed og raa Trods er Karaktertrækket heri; den stærkt fremtrædende røde Underlæbe giver ham næsten et frastødende Udseende. Betragter man Billedet hos Ryge¹⁾ med det fine Ansigt, det kort afklippede Haar, den høje Pande, de dybtliggende, men klare Øjne, det omhyggelig plejede Skjæg, faar man et ganske anderledes fremtrædende Indtryk af en høj aandelig Begavelse. Bag Mundskjæget viser sig endnu

¹⁾ Jfr. ovenfor S. 384, Anm. 1.

den fremstaaende Underlæbe; men Munden er tæt sammenkneben; der er et vist bestemt Træk derved, der vidner om stor Karaktérstyrke. — Der er endnu meget dunkelt ved Peder Oxes Færd; men saa meget kan neppe betvivles, at han i aandelig Begavelse og Dygtighed har været den mest fremtrædende Mand blandt den danske Adel i det 16. Aarhundrede, og at hans Rigshofmestervirksomhed i mange Henseender kaster et Glemselens Slør over et og andet i hans Fortid og over adskillige mindre heldige Egenskaber i hans Karaktér.

V.

Mette Rosenkrantz i Enkestand.

1575—1588.

Ved et Morgengavebrev af 11. September 1567 og et Livsbrev af 29. Juni 1569, som var medbeseglet af hans Søskende og Svogre, havde Peder Oxe sikret sin Enke paa Livstid Besiddelsen af Gisselfeld, Løgismose og Tølløse samt sit øvrige Jordegods og Kjøbstadsgods i Danmark, altsaa ogsaa Halvparten af Holmegaard og Halvdelen af Tange i Fyn og af Tøgerup i Skaane. Selv ejede hun jo Vester-Vallø og havde tilligemed sine Børn Skarholt i Skaane m. m., saa at Peder Oxes Enke var en af de rigeste Adelsfruer i Landet.

Uden Strid kom hun dog ikke i Besiddelse af sine store Godser. Peder Oxes mange Søskende gjorde nemlig mange Vanskeligheder ved Delingen af Løsøret, Kvægbesætningerne o. s. v. paa Peder Oxes Hovedgaarde; thi Løsøret var ikke medindbefattet i Morgengave- og Livsejebrevet; ja selve dettes Gyldighed blev omstridt, fordi den ugifte Johanne Oxe havde været under Peder Oxes Værge-

maal, da det udstedtes, og man beskyldte ham for at have tvunget hende til at underskrive. Dette kunde vel ikke bevises; men ved en Herredagsdom forpligtedes dog Mette Rosenkrantz til at give hende Fyldest, og hun maatte derfor udlægge en Del Gods til hende. I det hele medførte de Værgemaal, Peder Oxe havde udøvet for sine yngre Søsken, og den Myndighed, han synes at have udvist i disse Forhold, nu mange Vanskeligheder, hvorved Sagernes Afgjørelse forhaledes. I sin Svoger Peder Bilde havde Fru Mette under disse Forhold en god Støtte; han førte med Kraft og Held hendes Retssager overfor de af Kongen udnævnte Samfrænder, der skulde ordne Skiftesagerne, nemlig Niels Kaas, Peder Skram, Jørgen Rosenkrantz m. fl. Først i August 1578 var man kommen saa vidt, at Løsoret kunde deles. Man faar ved Skiftebrevene et Indtryk af det uhyre Bos Masse, den fyrstelige Pragt og Rigdom, som Peder Oxe var i Besiddelse af, men ogsaa af den Nøjagtighed, hvormed man gik til Værks ved disse Delinger; et Par af Peder Oxes Høser (ø: Benklæder og Strømper i ét) bleve delte i to Parter! — Samtidig er der udfærdiget en af Mette Rosenkrantz egenhændig underskrevet Jordebog over det Gods, hvormed hun var forlenet paa Livstid, og som efter hendes Død skulde tilfalde Peder Oxes Arvinger; nemlig i Sjælland Gisselfeld og Halvdelen af Holmegaard med omtrent 110 Gaarde og Møller (deriblandt Tolløse Mølle, medens Tolløse Hovedgaard mærkelig nok savnes), i Fyn Løgismose og «Halvparten af den halve Part i Tange, som nu ibor Mats Persen,» med omtrent 44 Gaarde, i Jylland omtrent 27 Gaarde, i Skaane Halvparten af Togerup med tilhørende 43 Gaarde foruden 107 Gaarde i Strøgods, i alt saaledes omtrent 330 Gaarde foruden noget Kjøbstadsgods. Dette var imidlertid ingen-

lunde alt, hvad hun var kommen i Besiddelse af efter Peder Oxe, da det kun er det Gods, hvormed hun var «forlenet», medens hendes Arv efter Manden ikke omtales heri. Med Jfr. Johanne Oxe og flere af Arvingerne var Sagen dog endnu ikke ført til Ende ved Fru Mettes Død 1588, — en langvarig Strid, hvori megen Trættekjærhed kommer til Syne fra begge Sider, mest dog fra Oxernes¹⁾.

Var det en stor Godsrigdom, der efterhaanden tilfaldt Mette Rosenkrantz, saa var hun, der ved Peder Oxes Død endnu neppe var 44 Aar gammel, ogsaa en Kvinde, der forstod at styre den.

Selv var hun en Frue mægtig og god
 Og holdt sig som en Ridder anstod
 I Adfærd, Miner og Lader.
 Hun havde og under det Kvindebryst
 En Ridders Hjerte og største Lyst
 I Dyder at følge sin Fader.

Saaledes skildres hun af Lyskander, der selv var hendes Præst. Hun var en af disse mandige Karakterer, hvorpaa den Tids Adelsfruer afgive saa mange Exempler: virkelysten, stolt indtil Yderlighed, stærkt holdende paa sin Ret og som Følge deraf indviklet i en Mængde Retsstridigheder. En Del af disse Egenskaber havde hun arvet fra sin Moder, Fru Ide Munk, der endnu levede og som havde arvet en Del af Munkernes Trættekjærhed; men paa den anden Side havde Mette Rosenkrantz fra sin Fader, Oluf Nielsen Rosenkrantz, vistnok arvet en uskrømtet Religiositet. Den kommer oftere til Syne i hendes Breve,

¹⁾ Jordebogen af 29. Aug. 1578 findes endnu paa Gisselfeld. For øvrigt henvises om Striden til de vidtløftige Aktstykker hos Ryge, S. 344—420; Rosenvinges Gl. Domme III, 310; IV, 118 ff.; Skiftdelingen af Løsøret, se Tr. Lund i Danske Samlinger 2. R., VI, 168 ff. — En god kortfattet Udsigt over Arvestriden findes hos Rasmussen, Gisselfeld, S. 74 ff.

saaledes i hendes smukke Trostebrev til Birgitte Gøje (S. 405). Denne Religiositet hørte den daværende protestantiske Tid til; den fremtræder stærkt baade hos Adelsmanden og Adelskvinden. Det er tydeligt nok, at den hos de bedre Karakterer er ærlig ment, selv om den undertiden kan komme til at tage sig noget underlig ud for os, blandet med den stærke adelige Selvfølelse og Trættekjærhed. Den er deres bedste aandelige Eje; den baade væbner dem mod Tidens Uro og lader dem gaa Døden frejdig i Møde. — Saaledes kommer der ogsaa hos Mette Rosenkrantz store Modsætninger til Syne. Sten Rosensparres og Peder Oxes stolte Enke havde, især som Peder Oxes Hustru, indtaget en af de første Pladser i Landet; hun havde levet omgivet af en næsten fyrstelig Pragt og var i Besiddelse af en stor Rigdom. Og dog kan denne Landets højeste Kvinde næst efter Dronningen midt i al sin Glans kun daarlig skrive sit Modersmaal; Tankerne flyde villig, men de kæmpe en fortvivlet Strid med Haanden og Bogstaveringen, og Sproget, der flyder fra hendes Læber, har saa yderliggaaende en Bondeudtale, som man vel kan tænke sig¹⁾. Og overtroisk er hun som de fleste i den Tid. Rigshøfmeisterens Enke tilskrev hennimod sit Livs Ende sin Svaghed en skaansk Troldkvindes Forgjørelse; hun lod hende derfor gribe og tage Nævninger over hende, der dømte hende skyldig; hendes Søn Oluf Rosensparre havde hende derpaa i længere Tid siddende i

¹⁾ Jfr. ovenfor S. 406 og nedenfor Brevet fra 1583. Hendes Skrivere udtrykke sig derimod i et almindeligt Skriftsprog. Hendes egenhændige Breve ere af Værd for dem, der i poetiske Skildringer ville efterligne den Tids virkelige Sprog, saaledes som det lød fra Læberne, ikke et Sprog, som uagtet en Del gammeldags Udtryk aldrig er blevet talt saaledes.

Fangehullet paa Skarholt, da Landsdommeren, som det synes med Vilje, trak Sagen i Langdrag, indtil Regeringsraadet i Kristian IV's Mindreaarighed i Aaret 1591 gav ham en droj Paamindelse om at afsige endelig Dom i Sagen, «saa vi (Kristian IV) for mangfoldig Overløb og Klagemaal i samme Sag én Gang for alle maatte blive forskaanet»¹⁾).

Dog maa det til Fru Mettes Ros siges, at hun under den langvarige Arvestrid med hendes Mands Slægtninge ingenlunde altid stod paa en personlig uvenlig Fod med dem. Derom vidner følgende Brev af ^{30/3} 1583 til Dronningens Hofmesterinde, Fru Inger Oxe. Det kan tillige tjene som en Prøve paa Fru Mettes Retskrivning, om den end ikke er fuldt saa slem som i flere andre Breve. Desuden indeholder dette Brev ret karakteristiske Ytringer om Forholdet til Kongen. Denne havde nemlig tilskrevet Lensmanden paa Vordingborg, Peder Oxes Eftermand Ejler Grubbe, om at sagsøge Fru Mette for et Dyr, hendes Skytte havde skudt paa Rytting Bys Ejendom; thi vel havde hun en Gaard der, men Kongen agtede det dog for ubilligt, at hun for dens Skyld «skulde lade overstrippe vort og Kronens Ejendom derhos»²⁾).

Fru Mettes Brev til Fru Inger Oxe lyder saaledes:

«Mijn hjartte Søster, gud vuerre med dig y alle dynne vuege med all vuilffart, jeg ttacker dig paa dett vuenlliste ffor alltt hullhed och gaatt, Som jeg aff dig ij manje maade beffiner, huilekde skall vuerre uforgett hoz mig ij alle di maade, du kantt vuere ttintt med, Saa vuitt ij min fformu er etc. Mijn H. Søster, er din skeryffuellz

¹⁾ Skaanske Tegn. 1589, p. 50, og 1591, p. 196; jfr. Friis, Familien Rosensparre, S. 18.

²⁾ Sjæll. Tegn. 1583, p. 188.

mig ttyl henne komen med min flode Jeæns Huaz¹⁾. Huorre eud aff jeg formereker, att du haffuer vuerrede mægde Suag oc eylle ttyl pass, Sin du er komen tijl Jyllen, huilekde mig eontt gor aff alltt mijtt Hjartte, Gud ffor Sin keærre Son sparre dig leng och vil ij Sin fferott. Herr er yett stortt fiald belandt adellen, gud Se naadeligen for vuoze alle och sparre alle vuorre vuener²⁾. Herloff Skaffe³⁾ og hanz Soster Ellsse⁴⁾ di ffoldez ner att, och derr myn moder, min Soster och jeg ffoldez att ttil Eskelstrop att besoge Anne⁵⁾ ij hennez ssaarig, da vuaar baade Ssill⁶⁾ och Salli Elsse hoz Anne, och vuor vil ttil Pass, och nu staar baade Herloff oc Ellsse lig, dorrz sell gud haffue och onne donnom med alle kerrstenne jen eærreffulld opstanllsse. Min hjertte Soster, lad mig ju vuid, huor du nu er ttijl pass, och huor ssenartt min herre och min ffervsse naade⁷⁾ atter donnom herr offuer ttijl landett. Din Sundhed att horre er mig keærtt, och maa vil bekeænde, att mig forlensze ratt ffast effter din ttilkomst och att vuerre ij din gode omgenllz, gud onne vuoze att ffiunz Suane ij hans firott, nar hand vuill ffoge ttijden. Jeg vil ynske aff Gud, att myn Herrez naade

¹⁾ Maaske den samme Jens Hvas, der 1581 forekommer som „Erik Lykkes Fuldmyndige“ (Rosenvinge, Gl. D. IV, 7), men neppe den samme som Jens Hvas til Sostrup m. m. (jfr. Hvas, Medd. om Familien Hvas, IV, 175).

²⁾ Hendes egen Datter, Birgitte Rosensparre, døde 3 Dage senere (2. April) paa Aastrup.

³⁾ Herluf Skave til Eskildstrup, Landsdommer i Sjælland, † 11/3 1583.

⁴⁾ Else Skave døde ugift, altsaa inden 20/3 1583.

⁵⁾ o: Herluf Skaves Euke Anne Brahe, Datter af Tyge Brahe til Tosterup og Sofie Rud Jorgensdatter; jfr. Fam. Rosenkr. 2. Del S. 32. Hun døde 10 1590.

⁶⁾ o: Datteren Sidsel Skave, gift med Erik Kristoffersen (Basse) fra Sorup.

⁷⁾ o: Kongen og Dronningen („min Frues Naade“).

kunne ssennart kome herr offuer ttijll lande, att jeg kunne kome aff Eller Grobez dellemaal, att jeg icke Saa skulle forflöllz, Som jeg gør, euden billig aarsag, ij huilcke jeg skrev yffuer ttill aff minne vuenner, att di vuille berætte min Herre ligheden¹⁾ och derr hos eondskylle mig, att dett dyr, Som Eller ttaller mig tijl forr, er skott paa fleælde och optagde paa fleælde, huilcked Eller med ejngen rætt kand berette, end doeg skaaffgemmeren haffuer anderless berætt dett for mynn Herre, jeg haffuer icke vuestde att flörtörnz hanz majestatt att lade skyde jett dyr, Som (o: hvor) jeg med flellere aff adellen haffuer load och del, ttil den gode jyllehottid; daag jeg bekom inttde aff dyrrde, dett flörz tijl Worrinbaar, och nu skal jeg ttil anne bonnekuenne²⁾. Nar du sser ligheden (o: Lejligheden), min Herre er vuil ttillferz, da bed hanz naade paa dett onerdanigste, att jeg maa vuerre same delle kuitt. Hanz majestatt er min Herre och konje, och jeg er alltt for rijnge att delle laaffuen med hanz majestatt. Hanz naade er flerom och god naack, menz di eonne flörr gor den eonne flerd, ssaa forlade donem dett gud, y merr di hader eæncker och fladerlosse, ju flellerr herr beliffuer. Min H. Søster, jeg haffuer skerrffude kansseleærren ttil ij denne mjenen, nu er jeg befrocttenz, om hand er icke ttil hoffue, Saa bekomer jeg ejnge Besked. Vuilltt du bede Johan Rud³⁾, dett hand vuil vuil görre, Som jeg ttro hannom och ttil, oc for huiz jeg naagen ttid ij mine dag kand forskylle hos hannom, att hand dette forskerrffue paa dett oner-

¹⁾ o: Lejligheden.

²⁾ Meningen er vel: nu skal jeg regnes til andre Bønderkvinder og maa ikke beholde mine adelige Rettigheder (jfr. senere: Anne gode jomfruer); jfr. Frd. II's Hdf, § 7.

³⁾ Johan Rud til Møgelkjer, Søn af Søkrigeren Otte Rud og Pernille Oxe, altsaa Peder Oxes og Inger Oxes Søstersøn.

danigste vuill eudrette hoz min herre, och jeg maatte be-
kome min herrez Berrff ttil Eller Gerobe, att jeg maatte
vuerre ij rollighed eudellde for Same dyr; vuil gud jeg
leffuer, vuil jeg ttinne Johan Rud ygen ij alle di maade,
han kand haffue eerre och gaatt aff (o. s. v.) . . . Kenne
Gud, jeg dig nu och allttid Saa ttroligenn vuil haffe
beffalenz med mani M (o: 1000) gode netter, ssom jeg
yunker dig och Lissebrett Gyllenstieærne¹⁾ och alle di
anne gode jomfferor allesammenn. Aff Gissellffææld Paaske
Aftten mdlxxxij.

Mette Rossenkerranz e. handz.

I en Efterskrift takker hun derpaa Inger Oxe for den
Gødhed, hun altid har fundet hos hende: hun tilbyder at
udlægge til hende en af de bedste Gaarde, der ere hende
tilfaldne efter Peder Oxe istedenfor hendes Anpart i Bram-
strup; en af Gaardene her ved Gisselfeld kunde hun dog
ikke undvære for Ægt og Arbejde; «jeg maa selv holde to
Plove her ved Gaarden», tilføjer hun, «om jeg vil have
Jorden lagt («latt») til Gavns i Aar»²⁾.

Atter det følgende Aar havde den myndige Adelsfrue
en Sag med Kongen, der tog sig af en Bonde i Tjæreby,
hun vilde dele til Stavns³⁾. Men medens hun selv mere
tilskrev «onde» Ledere end Kongens egen Stemning den
Slags Smaakævlerier, udtrykker hendes Moder, Fru Ide
Munk, der nu nærmede sig sit Livs Ende, sig med langt

¹⁾ Lisbeth Gyldenstjerne, en Datter af Henrik Knudsen Gyldenstjerne
til Aagaard og Lisbeth Brahe, f. 28/10 1564, var trolovet med Mette
Rosenkrantzes Sou Oluf Rosensparre. Hun synes saaledes paa
denne Tid at have været blandt Dronningens Jomfruer.

²⁾ Egenhændig Original, Adelsbr. Fasc. 50, kgl. Bibl. — Et andet
Brev fra samme Aar til Inger Oxe fra Fru Mette Rosenkrantz
omtales i Rasmussens Gisselfeld, S. 313—14.

³⁾ Sjæll. Tegn. 1584, p. 368.

større adeligt Overmod om Kronens Indgreb i hendes formentlige Rettigheder.

Fru Ide Munk havde nemlig, efter at hun havde indrettet sig paa Totterupholm (S. 291), en Mængde Stridigheder af forskjellig Art. En lang Aarrække var hun stærkt optagen af Arvestriden efter hendes Fader Mogens Munk, indtil Kongen (²/₇ 1567) havde mæglet et Forlig mellem Arvingerne, ifølge hvilket deres Broder Oluf Munk skulde udbetale dem en Sum Penge. Dette Forlig skyldtes maaske Peder Oxe, der netop paa denne Tid blev gift med Mette Rosenkrantz. I al Fald maatte han i det følgende Aar tage sig af Sagen, da Oluf Munk endnu ikke havde fuldgjort Forliget¹). Med de kongelige Lensmænd og andre havde Fru Ide imidlertid i disse Aar en Række Stridigheder. Snart formener hun Kronens Bønder i Østrup at sætte Gjærder mellem deres Jord og Almindingen; snart beskyldes hun for at befatte sig med Jagten paa Krongaardenes Enemærker; snart have hendes Bønder drevet Oldensvin ind paa Kronens Skove, eller hun beskyldes for at have fældet et Træ i Kongens Skove, o. s. v. Imidlertid søgte Kongen at faa Fru Ides Gods paa Moen «eller andensteds» ved Magelæg; Fru Ide skulde da have Øvids Kloster i Skaane. Dette Mageskifte kom ogsaa tildels i Stand; der udstedtes endogsaa (11. Maj 1575) Brev til Peder Oxe om at indløse Øvids Kloster fra Lavrids Skram, da Kongen havde magelagt det til Fru Ide²). Sagen syntes saaledes bragt i Orden; Fru Ide kom ogsaa i Besiddelse af Klostret; hun indstallerede allerede sit Kvæg der; men imidlertid døde Peder Oxe, og under den ugunstige Stem-

¹) Mette Rosenkrantz til Fru Ide Munk, ¹²/₇ 1568, Adelsbr. Fasc. 53.

²) Skaanske Tegn. p. 42; Sj. Reg. 1575, ²/₃ p. 149 og ¹³/₂ p. 106;

¹¹/₃ p. 37; Sjæll. Tegn. ¹²/₂ 1576, p. 126.

ning, Kongen i Begyndelsen synes at have nærret til Peder Oxes Efterladte, blev Klostret pludselig forlenet til hans Yndling, Kristoffer v. Dohna¹⁾. Fru Ide maatte atter rykke ud med sit Kvæg, og det hele synes at være gaaet tilbage. Hun oprettede da Avl for egen Regning paa en Bondegaard i Kagstrup (Tune Herred); men her kom hun i Strid med Lensmanden, Eggert Ulfeld, der krævede Kongeskat af Gaarden, uagtet Fru Ide havde indrettet Gaarden til en Avlsgaard for sig selv.

Fru Ide Munk skrev da et meget indtrængende Brev til sin Svigersøn Peder Bilde om at henvende sig til Kongen, inden der gik Dom i Sagen: «Hans Naade turde ellers sige, at jeg skulde være saa trodsig og ikke vilde give Hs. Maj. tilforn et Ord derfor.» Med Styrke fremhæver hun sin paa Kongens Haandfæstning grundede Ret; hun var desuden ikke den eneste i Danmark, som for sin Trangs Skyld og til fornøden Sæd havde Avl og Brug, Foged og Folk til egen Dug og Disk paa sit Jordegods²⁾. «Men», tilføjer hun, «denne strænge Herre, Kongens Lensmand, er nu kommen saa haardt i Forfølgning med mig, at han ikke kan eller vil unde mig det; den samme Lov hav været fra Arilds Tid for Adlen, at de maatte have dem skattefrie, som sidde for at bruge deres Avl og Ørkned og i Sogne, som deres Gaarde ligge, hvor de selv holde Hus og Folk at lade bruge deres Avl, og det gjaldt ogsaa

¹⁾ Erslev, Lensmænd S. 147; her nævnes Fru Ide Munk ikke blandt Besidderne af Klostret.

²⁾ Hun anfører eksempelvis Mogens Godskes Sønner i Lidemark, Villum Grubbe (i Vinderup), Otte Nordby i Bunderup, gift med Klavs Basses Datter, Ejler Grubbes Søstersøn i Viby, og mange andre; Mikkel Sehested har ogsaa et saadant Avl, „hedder Hiedensky, ligger og paa Heden, og bruger der intet andet, end haver det selv.

for mig, da jeg her (o: paa Totterupholm) først begyndte mit Hus af en Bondegaard. Skulde den Lov nu først lægges ned for mig, da skulde mange det maatte unnlade, og det var ikke godt, at det skulde gøres ufrit, som vi have frit og have haft frit . . . Det er imod Retten og al Billighed og kan komme Eggert og hans med andre flere ikke til megen Baade eller Fordel. Vi Adel skulde ikke af nogen Tyranni eller ondt Forsæt være hverandre saa hadelige; der er nok, os hader alligevel . . . Gud véd, det jeg gjør, har jeg gjort af Nød og ikke af Lyst. Da jeg blev af med det i Skaane, skulde jeg have et Sted at besørge mit Kvæg, jeg havde saa dyre kjøbt og betalt; jeg maatte forrykke det fra Øvids Kloster, og det var ikke godt, at Danmarks Adel skulde komme fra den Frihed, som de salig døde Forældre have haft før os. Skulde den Lov gaa ind, da havde vi ikke bedre end Bonden¹⁾.

Udfaldet af denne Sag kjendes ikke, men den er et betegnende Vidnesbyrd om Kronens Ulyst til at anerkjende enhver Gaard, hvorpaa Adlen satte en Foged eller som den lod styre for egen Regning, som en adelig Sædegaard. For øvrigt var Fru Ide Munk tillige med Peder Bilde og Mette Rosenkrantz blandt de 49 Adelsmænd og Fruer, som paa denne Tid (Februar 1577) ydede Kongen et betydeligt Laan, de to førstnævnte paa 500 Daler hver, den rige Fru Mette paa 1000 Daler, og 1579 opfordredes de atter til at yde et nyt Laan, denne Gang dobbelt saa stort som de tidligere²⁾. — En Del Stridigheder, Fru Ide Munk havde med andre adelige Lodsejere, skulle her ikke nærmere omtales. Betegnende er det, at Fru Ide Munk lige

¹⁾ Adelsbreve, Fasc. 47 (Munk), dat. Totterup $2\frac{1}{2}$ 1577. — Efter Trap findes ved Kagstrup By Levninger af Volde og Grave.

²⁾ Jacobsen, Skattevæsen, S. 219 ff.

saa lidt som sin Datter, Fru Mette, findes indbudt til de kongelige Fester, medens dette hyppig var Tilfældet med Fru Mettes Søster, Fru Birgitte Rosenkrantz, ogsaa efter Peder Bildes Død. Derimod fik Fru Ide Munk 9. Maj 1586 Indbydelse af Ejler Bryske til Dallund til hans Moders, Fru Anne Vifferts Begravelse den 15. Juni¹⁾, og den 15. Maj fik hun af Niels Skram til Urup en lignende Indbydelse til at overvære Jfr. Birgitte Rosenkrantzes Begravelse i Tavlov Kirke den 5. Juli²⁾. Den 22. August samme Aar døde hun imidlertid i sin Gaard i Malmø, vistnok godt oppe i Halvfjerdserne, siden hun allerede 1529 var bleven gift med sin nu forlængst afdøde Husbonde. Ved hans Side i Valloby Kirke stedtes hun til Hvile den 29. September s. A.³⁾.

Ved Moderens Død tilfaldt atter en betydelig Arv Fru Mette Rosenkrantz, deriblandt Totterupholm (Rosendal). Selv fuldendte hun paa denne Tid det Værk, der for os staar som det mest talende Vidnesbyrd om hende: Vester-Vallo med dets mægtige Taarne. Disse vare allerede paabegyndte 1581, thi dette Aarstal tillige med Rosenkrantzernes Vaaben midt imellem Rosensparrernes og Oxernes staar over Indkjørselsporten mellem Taarnene. 1586 var Bygningen under Spær og Tag, saaledes som det fremgaar af den Indskrift, der findes paa den modsatte Side af Porten ind mod Slotsgaarden⁴⁾. Værket fremtræder her udelukkende som hendes eget, saa det formodentlig først er paa-

¹⁾ Adelsbreve (Ulfstand): hun kaldes her „til Nygaard“.

²⁾ Klevenf. Afskr.; her kaldes hun „til Totterupholm“.

³⁾ Ejler Brokkenhus i Fynsk top. Selsk. Saml. VI, 356; 358. Jfr. Fam. Rosenkr., 2. Del, S. 251, og Petersen, Vallo, S. 237, hvor Kisten nærmere beskrives.

⁴⁾ Denne er meddelt mange Steder, bedst hos Petersen, Vallo.

begyndt efter Peder Oxes Død. — Inden sin Død havde hun derpaa begyndt at bygge et Galleri paa den Skillemur, som Peder Oxe og Peder Bilde ifølge en Kontrakt af 9. Februar 1568 paa fælles Bekostning havde begyndt at opføre inde i Gaarden mellem deres Ejendomme. Det maa have naaet en anselig Højde inden Fru Mettes Død i April 1588 og blev derpaa fortsat af hendes Søn Oluf Rosensparre. Fru Birgitte Rosenkrantz klagede da over, at dette Galleri tog Sol og Luft fra hende, ligesaa vel som det høje Taarn, og skaffede hende Røg i hendes Værelser. En Kommission af Adelsmænd (deriblandt Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm) maatte da i August 1588 skille Trætten, og Oluf Rosensparre maatte forpligte sig til ikke at føre Galleriet højere op ¹⁾).

Hun bygde slet Vallo hen op af ny
 Over grønne Skove højt op i Sky,
 Med Taarn og røde Tinde,
 Med Saler og Galleri, Port og Bro,
 Som bliver til Gavn for dem, der skal bo,
 Og hende til ævig Afmunde.

Saaledes skriver Klavs Kristoffersen Lyskander. Men at det store Vester-Vallo har været Søsteren Birgitte en Torn i Ojet, er maaske ikke saa utænkeligt. Det stod som et mægtigt Vidnesbyrd om hendes stolte, yngre Søster; men det krævede, for ret at tage sig ud, en lignende Bygning paa Øster-Vallo, og den kom aldrig! Først da vilde Vallo med to runde Ydertaarne og et firkantet Midtartaarn have dannet et harmonisk Hele.

Ogsaa Gunderup byggede Mette Rosenkrantz som Avlsgaard til Vallo ²⁾. Til sin Sognekirke i Herfølge

¹⁾ Jfr. nærmere Petersen, Vallo, S. 8 ff.; Ryge, S. 420 ff.

²⁾ Dsk. Atlas VI, 431; jfr. Petersen, S. 323.

skjænkede hun i sit Dødsaar en kostbar Messehagel, Kalk og Disk. Denne Kirke blev fra nu af Hovedkirken for Vester-Vallo. I Aaret 1587 var Mester Klavs Kristoffersen Lyskander, den bekjendte Historiker, bleven kaldet til Præst her. Han blev dog kaldet hertil af Kongen, da de to Søstre, Birgitte og Mette Rosenkrantz, ikke havde kunnet blive enige med Sognemændene om Kaldsretten¹⁾.

Selv døde Mette Rosenkrantz kort efter, den 2. eller 3. April 1588, vistnok hos sin Søn paa Skarholt, siden hun troede sig forgjort af en Troldkvinde i Lund (S. 423). Hun blev saaledes kun 56 eller 57 Aar gammel og blev den 14. Maj s. A. begravet fra Skarholt Kirke, hvor hendes første Mand, Sten Rosensparre, ligger²⁾. Dog synes Liget at være blevet ført til Frue Kirke, hvor Peder Oxe ligger (se ovenfor S. 328).

Af hendes to Børn med Sten Rosensparre var Datteren, Birgitte Rosensparre, Søndag efter Mikkelsdag 1578 bleven trolovet med Predbjørn Gyldenstjerne til Vosborg. Mette Rosenkrantz holdt i den Anledning et prægtigt Fæstensøl i sin Gaard i Kjøbenhavn. Man har endnu det Brev, hvori hun indbyder Fru Birgitte Bølle og dennes Mand, Kristoffer Gøje til Gunderslevholm, til Fæstensøllet og tillige beder hende om at laane hendes flamske Klæder, Drejl, Damaskes Duge og andre Linnedvarer, deriblandt ogsaa det «røde Damaskes Tapet», som Fru Birgitte havde arvet efter Oluf Movridsen (Krognes);

¹⁾ Rørdam, Lyskanders Levned, S. 21 ff. -- I Kongebrevet af 27. Maj 1587 gaar Kongen ud fra, at Søstrene have Kaldsretten (Patronatsretten); men i Brevet af 1. Oktbr. 1587 siger han udtrykkelig, at Patronatsretten er hos Kronen. Dette var vistnok ogsaa rigtigt; først Aar 1600 overdroges den til Oluf Rosensparre.

²⁾ Ejler Brøkkenhus, Fynske Saml. VI, 369.

thi dermed skulde Salen overdrages¹⁾. Selve Brylluppet stod først den 28. August 1580. Allerede den 2. April 1583, paa en Tid, da der var «et stort Fald iblandt Adlen» (S. 425), døde den unge Fru Birgitte Rosensparre paa Aastrup. Hendes lille Datter Jytte Gyldenstjerne blev saaledes Arvetager paa Moderens Vegne efter Fru Mette. — Sønnen Oluf Rosensparre, der en Tidlang var bleven opdragen paa Gisselfeld (S. 330), var senere sat i Huset hos Fru Mettes egen gamle Lærer, Niels Hemmingsen, og derpaa paa Herlufsholm. Efter i nogle Aar at have opholdt sig i Udlandet, ægtede han efter sin Hjemkomst den 20. Septbr. 1584 sin Trolovede, den tidligere (S. 427) nævnte Lisbeth Gyldenstjerne. Da hun var i Dronningens Tjeneste, stod Brylluppet efter Tidens Skik paa Kjøbenhavn Slot²⁾.

Den 8. Juli 1588 blev der holdt Skifte paa Vallo efter Mette Rosenkrantz. Hendes egne store Godser — henved 400 Gaarde eller Huse — skiftedes saaledes, at Oluf Rosensparre foruden Skarholt, der var udlagt ham efter Faderen, fik Vester-Vallo, det halve af Holme-gaard, en Fjerdedel af Tøgerup i Skaane, Halvparten af Tange i Fyn (Gudme H.) og en Mængde Strøgods og Kjøbstadgods rundt om i Riget, deriblandt Gaarden i Kjøbenhavn paa Hjørnet af Amagertov og Østergade. Predbjørn Gyldenstjerne fik paa sin Datters Vegne Totterupholm (Rosendal) med en Del Strøgods og Kjøbstadgods (i Kjøbenhavn, Kjøge, Viborg o. s. v.)³⁾.

¹⁾ Trykt hos Friis, Rosensparrerne, Tillæg 6.

²⁾ Danske Samlinger, 2. R., V, 62; jfr. Friis, S. 20.

³⁾ Uddrag af Skifteprotokollen, der nu findes blandt Røstgaards Samlinger paa Universitetsbibliotheket, er meddelt af Friis, Tillæg 7. — Brasch, Venmetofte I, 195.

Endnu stod Delingen af Oxernes Arv efter Peder Oxe tilbage: Gisselfeld, Løgismøse o.s.v.; men herom udbrod mange Stridigheder blandt Arvingerne, hvilket varede helt ind i det følgende Aarhundrede. Her indskrænke vi os til at bemærke, at Gisselfeld tilfaldt Karen Banner, Datter af Frans Banner og Anne Oxe, selv ³¹/₇ 1581 gift med Jørgen Lykkes Søn Henrik. Men ved disse Delinger var det velafrundede Godskomplex, som Peder Oxe med saa stor Flid havde samlet, atter blevet splittet ad.

VI.

Peder Billes og Birgitte Rosenkrantzes sidste Leveaar.

1575—92.

Efter Mette Rosenkrantzes Død var Fru Birgitte ene tilbage af Vallokredsen; thi hendes Mand, Peder Bilde, var allerede død 1580.

De fem Aar, han levede efter Peder Oxes Død, havde ogsaa for ham været indholdsrige Aar. Som Dronning Sofies Hofmester indtog han en betydelig Stilling ved Høve. Han var saaledes tillige med sin Hustru blandt Kristian IV's Faddere; i Anledning af dennes Daab fik han det Hverv at modtage Kongens Svigerfader, Hertug Ulrik af Meklenburg, og i de store Daabshøjtideligheder i Kjøbenhavn i Juni 1577 fungerede han endnu som Dronningens Hofmester. — Atter i Januar 1579 overværede han tillige med sin Hustru og Søn, Oluf Bilde, Kongens anden Søn, Hertug Ulriks, Daab paa Koldinghus, hvorpaa han atter den 1. Marts samme Aar tillige med sin Hustru overværede Brejde Rantzaus Bryllup med Jfr. Sofie Rosenkrantz Eriksdatter fra Arreskov, hvilket Kongen fejrede paa Koldinghus¹⁾.

¹⁾ Sjæll. Tegn. S. 154; 172; 266; 267; 276; jfr. Rørdams hist. Kildeskrifter II, 658; 708.

Ogsaa som Rigsraad paalagdes ham mange forskjellige, især diplomatiske og juridiske Hverv. I Aaret 1575 fik han saaledes Ordre til at afgjøre de Stridigheder, der fandt Sted mellem Kongen og dennes Farbroder Hertug Hans om de gejstlige Forhold i Nordlesvig; en Betænkning, han i den Anledning afgav, er endnu til¹⁾. Kort efter deltog han i Forening med Niels Kaas, Jørgen Rosenkrantz og flere Raader i de Underhandlinger, der førtes med lybske Afsendinge om Lybeckernes Afstaaelse af Bornholm²⁾. Tillige var han hyppig blandt de Raader, der i Kongens Fraværelse maatte beklæde de kongelige Retterting, som for Sjællands Vedkommende holdtes i Ringsted; dette var saaledes Tilfældet i Juni 1576, Maj 1577, Juni 1579³⁾. Naar saa hertil kommer den Mængde Rigsraadsmøder og Herredage, han deltog i, har hans Tid i disse Aar været stærkt optagen af Rigens Ærinder. Endnu til Lenshyldingerne i Odense var han tilsagt at møde, men døde i Kjøbenhavn den 17. Marts 1580, 63 Aar gammel, hvorpaa hans Lig den 28. Marts førtes til Valløby Kirke⁴⁾.

Af sine Forleninger havde Peder Bilde beholdt Kallundborg til sin Dødsdag, og hertil var 1571 Sæbygaard bleven lagt. Turebyholm gik som Pantelen over til hans Søn Oluf Bilde. 1573 var tillige Lellinge blevet mageskiftet til Peder Bilde. Som Lensmand synes han at have været stræng mod Bønderne; at han i den Henseende havde maattet døde flere skrappe Kongebreve, er tidligere blevet omtalt. Den kgl. Jagt i Kallundborg Len fik han

¹⁾ Sj. Tegn. p. 85; Ny kirkehist. Samlinger VI, 530—32.

²⁾ Häbertz Aktstykker til Bornholm S. 454.

³⁾ Sjæll. Tegn. S. 134; Rosenvinge, Gl. dsk. Domme III, 300; Rordams Universitetshist. IV, 280; Geh. Ark., Dsk. Saml. Nr. 614.

⁴⁾ Bruuns Dsk. Saml. 2. R. II, 202.

gjentagne Gange Ordre til at tage sig af. Saaledes fik han ^{18/11} 1574 Ordre til at forhøre og dømme to Bønder, der havde skudt Vildt i de kongelige Skove; han skulde derfor i den Skov, hvor Vildttyveriet var begaaet, lade opsætte en dobbelt Galge, lade to Hjortevier slaa op paa Galgen og siden lade Bønderne staa deres Ref. Ogsaa det kgl. Jagthus paa Asnæs fik han Ordre til at istandsætte¹⁾, og da Adelsmanden Herman Nagel (Naffuel) til Følleslevgaard havde skudt et Dyr i Kongens Enemærke, fik han Ordre til at tiltale ham herfor ved Landstinget²⁾. For øvrigt havde Peder Bilde foretaget betydelige Bygningsarbejder, hvortil han laante 30,000 Mursten mod igjen senere at levere et lignende Antal paa Krogen (til Kronborgs Opførelse)³⁾. — Kallundborg blev derpaa kort efter Peder Bildes Død forlenet til Sten Brahe, der 10. Maj 1580 overtog Inventariet af Birgitte Rosenkrantz. Denne fik dog først i Februar det følgende Aar Kvittering for den Del af Madskatten af Kallundborg, «som endnu hos Bønderne tilbagestaar fra foregaaende Aaringer, da de for Armod ej have kunnet udgive den». Kort efter fik hun, ved Brev, udstedt paa Koldinghus den 8. April 1581, Kvittering «for de Mandtalsregistre paa Skat etc., som hendes salig Husbond antvordede Oluf Kold, daværende Proviantskriver, og nu ere brændte, da sidst Slottet brændte»⁴⁾.

Fru Birgitte Rosenkrantz overlevede sin Husbond i 12 Aar. Er hun end ikke saa fremtrædende som sin

¹⁾ Orig. med Segl i Dsk. Saml. i Geh. Ark. Nr. 363.

²⁾ Dsk. Mag. VI, 348.

³⁾ Brauns Dsk. Saml. V, 135.

⁴⁾ Jørgensen, De danske Rigsarkivers Historie, S. 222. — Sjæll. Tegn. 1581, fol. 432, 447.

Søster Mette, lader hun dog til at have været en virksom Kvinde. Under Mandens hyppige Fraværelse havde hun oftere maattet styre hans store Forleninger¹⁾. Ved Hove vedblev hun ogsaa efter Mandens Død at være højt anskreven. Hendes Søn Oluf Bilde var nu ogsaa kgl. Hofsinde. I Aaret 1582 indbødes hun saaledes til Bryllupper paa Kjøbenhavns Slot. I Aaret 1589 blev hun tillige med Oluf Bilde og dennes Hustru, Margrete Rosenkrantz, tilstagt at møde i Helsingør hos Enkedronning Sofie²⁾. Denne synes hun stadig at have staaet sig godt med³⁾. Dog, det var jo nu Regeringsraadets Tid, og heraf var Oluf Bildes Svigerfader, Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm, et af de betydeligste Medlemmer. Da Fru Birgitte døde, viste Regeringsraadet sig ogsaa saa galant at skjænke 5 Stykker Daavildt af de kongelige Skove til hendes Begravelse⁴⁾.

Ligesom Fru Birgitte i Forening med sin Søster Mette havde Strid dels med Sognemændene, dels med Kronen om Præstekaldelsen til Herfølge (S. 433), saaledes havde hun ogsaa i Aaret 1581 som Ejerinde af Lellinge haft Stridigheder med Kronen om Valget af en Sognepræst til Lellinge Kirke. I Forening med Sognemændene havde hun nemlig valgt en Hr. Jørgen Lavridsen til Præst, men Frederik II havde befalet Sognemændene at holde Præsten

¹⁾ Et Exempel herpaa, blandt andre, findes i Rordams Universitets-hist. IV, 292 (Straf af Taterne, der havde afbrændt en Gaard).

²⁾ Sjæll. Tegn. 1582, fol. 17; 1589, fol. 188.

³⁾ 1599, 8/2, Kbhvn., gjør Enkedronning Sofie vitterligt, at os elskelige Fru Birgitte Rosenkrantz til Svauholm, Peder Bildes Efterleverske, har nu leveret ind i vort eget Kammer og os selv til Hænde 1000 Daler Hovedstol og 60 Daler i et Aars Rente (Kopibog i Dsk. Kong. Hist., Fasc. 73, Geh. Ark.).

⁴⁾ Ordre af 6. April 1592 til Adam Norman, kgl. Maj.s Jægermester. Sjæll. Tegn. 1592, fol. 145.

i Ølsemagle for deres Præst. Man synes altsaa ved denne Lejlighed at have villet slaa Lellinge og Ølsemagle sammen, hvilket ogsaa senere var Tilfældet; for øvrigt var Ølsemagle ifølge Klemmebrevet af 1555 bestemt til Annex for Kjøge. Fru Birgitte Rosenkrantz gjorde gjennem sin Søn Oluf Bilde til Svanholm, da kgl. Hofsinde, Indsigelse imod, at Ølsemagle Sognemænd skulde afgjøre Sagen alene, hvilket hun ansaa for stridende mod Kirkeordinansen. Sagens Afgjørelse blev da henvist til Biskoppen i Forening med «de Højlærde i Kjøbenhavn» (Universitetsprofessorerne). Deres Afgjørelse synes at være falden ud til Fordel for Fru Birgitte og de Lellinge Mænd; thi Hr. Jørgen Lavridsen nævnes senere som Præst i Lellinge¹).

I sine sidste Læveaar havde Fru Birgitte en stor Strid med Kjøge By om Græsningensretten Syd for Aaen, hvilken hun vilde formene Kjøge Borgere, uagtet det stod i Kjøge gamle Privilegier, at de skulde have Ret hertil. Da Kjøge Borgere klagede til Frederik II, bad denne (1585) Fru Birgitte om at unde dem denne Græsning, da de længe havde haft den og ikke uden Byens Undergang kunde undvære den, og da det jo desuden ikke kunde volde hende synderligt Afbræk eller Skade²). Efter Kongens Død kom Sagen imidlertid for et kongeligt Retterting paa Koldinghus i August 1590. Her mødte paa Fru Birgittes Vegne hendes Søn Oluf Bilde «til Svanholm», da Lensmand paa Abrahamstrup, og hendes Svigersøn, Rigsraad Jakob Seefeld til Visborggaard; men til Trods for de kgl. Privilegier,

¹) Ny kirkehist. Saml. IV, 398—99, jfr. Petersen, Vallo, S. 60; Rørdams Dsk. Kirkelove I, 434.

²) Sjæll. Tegn. 1585, p. 505; jfr. Fam. Rosenkr. II, 210 (o: Grev Kristoffers Privilegier, hvorved Gamle Kjøge paa begge Sider Aaen skjænkes Byen).

Byen paaberaabte sig, kom Retten dog til det Resultat, at da Byen ikke havde nogen Ejendomsret Syd for Aaen, kunde det kun være en Brugsret, og da der ikke gaves Hævd herfor, kunde Kjøge Borgere ikke tilholde sig nogen Græsning sønden Kjøge Aa paa Vallo Grund, «med mindre de kunde have det i deres Minde til Vallo»¹⁾.

Dette Brev viser tilfulde, at Fru Birgitte endnu paa denne Tid selv styrede Vallo, medens Styrelsen af Svanholm vistnok var gaaet over til Oluf Bilde efter hans Giftermaal i Aaret 1586. Rimeligvis har Fru Birgitte ogsaa efter denne Tid haft Bolig paa Vallo; det synes i al Fald at fremgaa af den Strid om Bygningerne, hun strax efter Mette Rosenkrantz's Død havde med Oluf Rosensparre (S. 432). Hun var i sin Enkestand, ligesom Søsteren, stærkt optagen af Byggeforetagender, dog ikke paa Oster-Vallo, men paa Valloby Kirke. Hertil byggedes mod Ost i Aaret 1590 et stort Korparti paa to Hvælvinger, hvorved Kirken fik en anselig Udvidelse. Sakristiet mod Nord, der benyttedes til Gravkapel, synes opført samtidig med Køret. Udvendig paa Gavlen findes et mandligt og kvindeligt Brystbillede samt Bildernes og Rosenkrantzernes Vaaben. I en Niche i Midten skal der have staaet et Mariebillede, der senere er nedfaldet. 1591 lød hun Pulpitur og Prædikestol udskære; Pulpituret blev prydet med Bildernes og Rosenkrantzernes Aneskjolde og med udskaaet Arbejde i Renaissance-Stil. Kontrakten med Snedkeren er endnu bevaret. Ogsaa til Taarnby Kirke ved Vallo skjænkede hun 1587 en kostbar Kalk, som dog er et Arbejde fra den katholske Tid²⁾.

¹⁾ Rosenvinge, Gl. Domme IV, 193—202; jfr. Kbhvns Dipl. IV, 692.

²⁾ Kirkehist. Saml. II, 490, hvor Kalken nærmere omtales. Petersen, Vallo, S. 273 ff.

Fru Birgitte Rosenkrantz døde den 12. Marts 1592, 62 Aar gammel, og blev den 23. April begravet i Valløby Kirke. Da pestagtige Sygdomme rasede paa denne Tid, er hun maaske, ligesom Faderen, bleven et Offer herfor¹⁾.

Med Peder Bilde havde hun ialt haft 10 Børn, hvoraf dog de 5 vare bortrevne af Pesten i Aaret 1565 (S. 325). De overlevende vare:

- 1) Sofie Bilde, f. $\frac{8}{12}$ 1549²⁾; gift 1573 med Jakob Seefeld til Visborggaard, Rigsraad og Regeringsraad i Kristian IV's Mindreaarighed (1595—96), Enkemand efter Sofie Rosenkrantz Ottedatter fra Næsbyholm.
- 2) Birgitte Bilde, gift $\frac{11}{3}$ 1589 i Kjøge med Ove Lunge Iversen til Tirsbæk (f. 1548, † 1609).
- 3) Anne Bilde, gift s. D. med Johan Barnekov til Nielstrup (Søsterson af Peder Oxe).
- 4) Oluf Bilde til Svanholm og Øster-Vallo, gift $\frac{23}{10}$ 1586 i Aarhus med Margrete Rosenkrantz Jørgensdatter fra Rosenholm.
- 5) Eske Bilde, som i sit Ægteskab med Elsebet Skram, Datter af Niels Skram Pedersen til Urup († 1601) og Kirstine Rosenkrantz († 1597), arvede Urup, Nebbe og flere andre Herregaarde i Jylland.

Ved Fru Birgitte Rosenkrantzes Død blev saaledes atter en Rosenkrantz Husmoder paa Øster-Vallo. Det var, som om Familien ikke ganske kunde give Slip paa dette

¹⁾ Petersen, Vallo, S. 289 (Indskriften paa Kisten). — Mag. f. d. danske Adel, S. 117. — Mansa, Folkesygdomme, S. 241 ff.

²⁾ Hofman III, 323 har urigtig 1546; men Forældrene bleve først gifte 1548 (se ovenfor S. 284).

Herresæde, der nu havde tilhørt den i lidt over 100 Aar, siden Hr. Niels Eriksen (Rosenkrantz) blev gift med Jfr. Birgitte Olufsdatter (Thott) fra Vallø. Nærmere Omtale af Oluf Bilde og Margrete Rosenkrantz henhører imidlertid til Rosenholm-Linien.
